

קפד לתיעוד

בקשר לדרייפוס גלויה מרומניה אל לואי דרייפוס בצרפת

מבוא

בשלהי חודש ספטמבר 1898 נשלחה לפריס גלויה ברכה ואיחולים לשנה הטובה העומדת בפתח – שנת תרנ"ט. הגלויה נשלחה בידי משפחה יהודית מהעיר בוז'או (Buzău) שברומניה אל גברת לואי דרייפוס ובני משפחתה וכללה ברכות ואיחולים ברומנית, אותיות בעברית, מילים באידיש ולקינוח גם ברכות בצרפתית, כיאה. בצד המיועד לכתובת הייתה הגלויה חסרה ולבד משם הנמענת ושם העיר לא צוין שם הרחוב, האזור והרובע, כמקובל.

הימים ימי דיון ציבורי גובר בצרפת על חפותו של אלפרד דרייפוס, הקצין הצרפתי שהושלך לכלא באי השדים כבוגד שגורש בחרפה מן הצבא הצרפתי. לואי הייתה כמובן אשתו של דרייפוס שנלחמה יחד עם אחיו, עם ברנר לזר ועם אמיל זולא ואחרים להוכחת חפותו. מה ראה יהודי מרומניה לכתוב לגברת בשנה זו? מה כתב וכיצד בירך את הגברת? האם הייתה זו יוזמת יחיד או שמא הודפסה הגלויה במספר רב של עותקים ששימשו יהודים רבים נוספים שביקשו לחזק את ידיה של לואי דרייפוס באמצעות גלויה דומה? האם היו לשולח/ים כוונות נוספות במשלוח הגלויה/יות והאם נמסרה לבסוף הגלויה נושאת הכתובת החסרה לידיה של לואי הנכבדה? על כל אלה אבקש לספר במאמר זה.

פרשת דרייפוס

אלפרד דרייפוס היה קצין תותחנים בצבא צרפת.¹ בשנת 1892 סיים את לימודיו באקדמיה צבאית ועבר לשרת במטכ"ל הצרפתי. בשנת 1894, בעקבות גילוי שמידע צבאי צרפתי הועבר לידי הגרמנים, נחשד דרייפוס בריגול ובבגידה והועמד לדין. חרף הראיות הקלושות הוא נמצא אשם ונדון למאסר עולם, הרבה בשל האווירה האנטישמית ששררה בקרב חוגים רחבים בממשל, בצבא ובציבור הצרפתי. נוכח המון צרפתי הקורא קריאות אנטישמיות הוסרו דרגותיו והוא סולק מן הצבא בטקס משפיל. בטקס צפה גם העיתונאי היהודי הווינאי תאודור הרצל, שהושפע מן האווירה נגועת האנטישמיות בדרכו להפוך לצינוני ולהציע פתרון בדמות **מדינת היהודים**.²

דרייפוס החל מרצה את עונשו אך הדיה של הפרשה המשיכו לרחוש בצרפת, אף על פי שההאשמה ופרטי המשפט היו כמוסים. מדי פעם התעורר ספק במהימנות העדויות, במיוחד אחרי שנתגלה שכתב היד שעל פיו הופלל דרייפוס לא היה כלל שלו. את החומר הדרוש להוכיח את צדקת דרייפוס, סיפק בחשאי הקולונל ז'ורז' פיקר (Piquard), שמייל תפקיד בכיר במשרד המלחמה ונוכח לדעת כי דרייפוס נקי מעוון, וכי רב סרן פרדיננד אסטרז'וזי (Esterhazy) מחיל הרגלים הוא הבוגד שסיפק את המידע לגרמנים.

אל פעילותו הנמרצת של אחיו של דרייפוס, מתייה, ואשתו של דרייפוס, לואי, בדרישה לבדיקה מחודשת של העדויות המפלילות, חברו הסופר ברנרד לזר, אמיל זולא ואנשי שמאל נוספים. בינתיים האשים מתייה את אסטרז'וזי בפומבי והממשלה נאלצה להעמידו לדין. משפטו עורר הדים בצרפת, אך למרות העדות נגד אסטרז'וזי הוא זוכה במשפט (12 בינואר 1898). ביום המחרת פרסם אמיל זולא את ה"אני מאשים" שלו, ובו קרא תיגר על השלטון, על צמרת הצבא ועל מערכת המשפט הצרפתית. בלחץ דעת הקהל הוחלט ביום 17 בספטמבר 1898 לדון בשאלת חידוש משפט דרייפוס, ונשלחה הוראה לאי השדים להקל על מאסר דרייפוס. אירועים אלה, ששמעם נפוץ בכל אירופה, הם ששימשו רקע למעשה הגלויה שלפנינו.

גלויה מרומניה

תמונת נוף

שיגור גלויה היה נפוץ מאוד בכל אירופה בשלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים. הגלויות כללו תמונת נוף או תמונת אתר מצוירת בצבעים ומעוטרת בברכת העיר, המחוז או הארץ שהוצגו בה. בגלויה שלפנינו הוצגו שתי תמונות צבעוניות: האחת של ספינה מניפה דגל רומני שטה על פני הנהר ההשנייה של גשר קרול הראשון שעל הדנובה במלוא הדרו. שתי התמונות עוטרו ב"ברכות מרומניה"³ (Salutari din România).

הגשר החדש והמרשים נבנה בשנים 1890-1895, היה מקור גאווה לרומנים וכיכב בגלויות רבות. ייתכן שהבחירה בגלויה זו הייתה אקראית; לחלופין אפשר להניח כי השולח היהודי ביקש "להוכיח" את גאוותו הלאומית בפאר העשייה הרומנית בתקופה שבה זכו רק קומץ

היצרן והשולח

הגלויה נדפסה ברומניה ביוזמת מו"ל רומני – Storck & Muller – בבוקרשט הבירה, שציין את שמו בחזית התמונה בצד שמאל. אל המסגרת הרגילה של הגלויה נוספו אחר כך הברכות היהודיות. אלה נדפסו בשורה מצד ימין בידי ב' מרגוליס ואדולף שטיינברג (B. Margulies și Adolf Steinberg) באותיות גדולות יותר בצבע שחור, שלא כמו כל הכיתובים בגוון אדום על פני הגלויה. אפשר להניח שאלה נוספו אחר כך כאחראים לתוכן היהודי הייחודי.

הגלויה נשלחה בידי ד' לבם (D. Labm) ומשפחתו שבעיר בוזאו. קשה להניח שהייתה זו יוזמת יחיד שכן במקרה כזה הייתה הגלויה כתובה בוודאי בכתב יד ולא מודפסת. יותר מכך, גם אם מדובר ביוזמת יחיד הרי שלא היה צורך בתוספת איחולים, שלהם היו אחראים שני עורכים נוספים. עובדה זו מלמדת כנראה כי הודפסו גלויות נוספות. שייתכן שנשלחו ממקום זה או ממקומות אחרים ברומניה לצרפת. פרשת דרייפוס וגלגוליה הייתה מוכרת והדאיגה יהודים בכל מקום, וייתכן שליהודים ברומניה קל היה יותר להילחם בעד "צדק יהודי" מחוץ לגבולות ארצם.

גלויה בפריס

גברת לואי הנכבדה

"גברת לואי דרייפוס ומשפחתה הנכבדה" (Madame Lucie Dreyfus avec son honor. famille), נכתב באותיות כתב מהודרות. קשה לקבוע אם השם נכתב ביד או הודפס. נראה כי נכתב בידי השולח לפחות בשל העובדה כי המינוח "גברת" (Madame) נכתב בשגגה פעמיים. גברת לואי הנכבדה השקיעה מאמצים רבים בתמיכה בבעלה האסיר ובניסיונות לעורר את דעת הקהל ולהילחם לטיהור שמו. אין ספק שהייתה קשורה מאוד לבעלה ואף הצהירה באחד ממכתביה לדרייפוס כי היא מוכנה לעזוב את ילדיהם ולהצטרף אליו במקום מאסרו. "לא אוכל לחיות בלעדיך", כתבה לו. גלוית עידוד או טוב מכך גלויות עידוד רבות מיהודי רומניה, בוודאי יכולות היו לתרום לנחישות מאבקה.⁶ ייתכן שהייתה זו גלוית מודל מוכנה ואליה צריך היה להוסיף בכתב רק את שם הנמען. ואפשר שגלויות שכאלה תוכננו להישלח או אף נשלחו גם לאחי דרייפוס או לנכבדים אחרים שטרחו למענו.

יהודים באזרחות רומנית מידי של המלך הרומני. כך או כך, הברכות המצוירות מן המדינה החדשה היו רק רקע למסר היהודי המשמעותי יותר שנשלח לצרפת אל הגברת לואי דרייפוס.

ד"צ"ך עד"ש באח"ב

ד"צ"ך עד"ש באח"ב הוא נוטריקון המסמן את עשר מכות מצרים (דם, צפרדע, כינים, ערוב, דבר, שחין, ברד, ארבה, חושך, מכת) בכורות. רישום זה נזכר בהגדה של פסח ומיוחס לתנא ר' יהודה שעשה זאת כדי להקל לזכור את סדר מכות מצרים. יש אומרים כי עשה זאת כיוון שבספר תהלים נרשמו המכות בסדר שונה מזה של התורה וביקש התנא לחקוק בזיכרון את הסדר המופיע בתורה. לפי המסורת המדרשית נרשמו אותיות אלה על מטה משה.⁴

השימוש בקוד תרבותי יהודי מן ההגדה של פסח בגלויה זו היה מובן. ההגדה היא טקסט הגאולה היהודי האולטימטיבי, המספר על הנס האלוהי שהביא עם לצאת לחופשי מעבודתו בארץ מצרים. כאן נעשתה הקבלה למצבו של דרייפוס הכלוא, שגם לו מצפה גאולה ויציאה לחירות מכוח האמת שתתגלה ותוכח לעיני כול. מובן מעט פחות הוא השימוש שנעשה בשפת האידיש, שאליה נשתרבו מילים בעברית, כדי להמחיש את מעשה הגאולה. ספק אם הנמענים הכירו שפה זו, שהייתה מובנת מאליה לכותבים במזרח אירופה אך פחות ליהודים בצרפת ובאנגליה (אלה ואלה לא ידעו עדיין עברית). אך גם כך סיפק כנראה הקוד העברי והקשריו תבנית ברורה לברכה ומשמעותה.

"לשנה טובה תכתבו ותחתמו 5659 תרע"ט. ד"צ"ך" ע"ד"ש" ב"א"ח"ב" דרייפוס צאלא כנים, עסטערהאזי דרומאנט שקרנים, במהרה אשם חנם ברור". דברי דרייפוס כנים ואמתיים, דרכי אסתרזהי שקריים, במהרה יוברר כי (דרייפוס) הואשם על לא עוול בכפו.⁵

הגלויה נשלחה בספטמבר 1898, כאשר בצרפת כבר דנו בחידוש משפט דרייפוס. היה כבר ידוע לכול שדרייפוס הואשם על לא עוול בכפו בשל קנוניה צבאית-פוליטית וכי אסתרזהי הוא הבוגד. הציפייה הייתה כי דרייפוס יישפט שוב ויזוכה. כך חשבו וקיוו גם יהודים בעיר בוזאו שברומניה, אשר ביקשו להביע את תמיכתם ואת אהדתם באמצעות "איחולים כנים" ואף את הערכתם את הצדק הצרפתי בארץ שהעניקה שוויון זכויות ליהודיה: VIVE LA FRANCE.

להגיב, למחות ולתמוך בדרייפוס וצדקתו. בסיוע הדואר הצרפתי הגיעה הגלויה כנראה לתעודתה והברכות שנשארה אתה היו למציאות. לדרייפוס נערך משפט נוסף בשנת 1899. הוא שוב נמצא אשם בבגידה, אך עונשו הוקל לעשר שנות מאסר באי השדים בשל "סיבות מקילות", ולאחר עשרה ימים, לאחר שהסכים שלא לערער על פסק הדין, הוא קיבל חנינה. בשנת 1904 תבע דרייפוס חקירה חדשה, וב-12 ביולי 1906 הכריז בית המשפט לערעורים כי דרייפוס חף מפשע. הוא הוחזר לצבא הצרפתי, הועלה לדרגת רב סרן ונוסף על כך הוענק לו אות אביר ליגיון הכבוד בטקס פומבי.

הערות

- 1 ראו על פרשת דרייפוס וגלגוליה: מ' קוטיק, **פרשת דרייפוס**, תל-אביב 1982.
- 2 ראו א' ביינ (עורך), **הרצל ודרייפוס**, תל-אביב 1945.
- 3 קרול הראשון היה נסיך ממוצא גרמני שהוכתר בידי האצולה הרומנית לשליט על נסיכויות שאוחדו לממלכת רומניה עצמאית. בשנת 1878 קיבלה רומניה בהנהגתו עצמאות מהאימפריה העות'מאנית, בחוזה סן סטפנו. באותו חוזה נאלצה רומניה לוותר לטובת האימפריה הרוסית על דרום בסרביה וקיבלה בתמורה את חבל דוברוג'ה. המלך קרול יום בניית גשר ראשון מעל לדנובה מאז נהרס גשר טריאנוס כדי לחבר את דוברוג'ה ליתר חבלי רומניה באמצעות רשת של מסילות ברזל שאחת מתחנותיה הייתה העיר בוזאו שממנה נשלחה הגלויה. ראו ויקיפדיה, הערכים קרול הראשון מלך רומניה ו(העיר) בוזאו.
- 4 ראו י' רפל, **מועדי ישראל**, ירושלים 2003, עמ' 78.
- 5 הכותב צירף מילים בעברית, באידיש, בגרמנית וכנראה גם רומנית. למילים "צאלא" ו"דרומנט" שאינם מוכרות באידיש או בגרמנית ניתן פירוש על סמך תחקיר בקרב דוברי רומנית, אידיש וגרמנית, מתוך קרבה גם לשפה הרומנית ולפי ההקשר.
- 6 ראו עיתון **הארץ** 6.6.2010, מדור "חדשות בעולם", על מחקרה של רות האריס מאוניברסיטת אוקספורד על מאמציה של לוסי דרייפוס לשחרור בעלה, וראו גם ירח טל, "עוד מעט ונצח האור את החושך", *B@r-ilan* (נדלה לאחרונה באפריל 2012), עיתון האינטרנט של האוניברסיטה, על מכתבי דרייפוס אל אשתו ועידודה להמשיך במאבק לשחרורו.
- 7 תודתי הרבה לפרופסור שאול לדני שביאר לי את המשמעויות הבולאיות הטמונות בגלויה והציע הנחות ראויות באשר לגלגוליה האפשריים במרחבי פריס.
- 8 ראו נ' קליבלט (עורך), **פרשת דרייפוס והשתקפותה בספרות, באמנות ובתקשורת**, מאנגלית: ד"ר נ' כרמל, תל-אביב 1991.

חיים גרוסמן

דבר הדואר הצרפתי

הגלויה הגיעה לצרפת כנראה בראשית חודש אוקטובר 1898. חותמת הדואר הרומני כללה שתי חותמות: האחת על הבול והשנייה במרכז גב הגלויה, שנשארה את התאריך 24 בספטמבר ואת שם העיר שממנה נשלחה.⁷ הדואר הצרפתי לא הוסיף חותמת משלו אלא ניסה להעביר את הגלויה ליעדה. אלא שכאן התעוררה בעיה – גברת יש, משפחתה הנכבדת מצויה, אך היכן בדיוק גרים בפריס אנשים אלה? על לבטי הדוור במרכז החלוקה מעיד הכתוב בכתב יד בעט אדום מימין על גב הגלויה: כתובת חסרה (Adresse incomplète), אלא שאז גבר כנראה הרצון להעניק שירות מקצועי ראוי והדוור הוסיף, לאחר ברור, כנראה, באותה עט אדומה, את רובע המגורים: הרובע השלישי (3ème arrondissement) והפך את דבר הדואר אפשרי למסירה. אם נקבל את ההנחה שסביר שלא הודפסה רק גלויה אחת, הרי שבמרכז החלוקה של הדואר הצרפתי בפריס הצטברו גלויות דומות נוספות. בהיעדר חותמת החזרה לשולח על הגלויה שבידינו, הרי שגם עליהן נרשם, מן הסתם, המען המדויק והן הועברו כנראה לתעודתן: הגברת דרייפוס.

קדימה דרייפוס

לנוכח רישום תוספת הכתובת המדויקת אפשר להניח שהגלויה נמסרה ליעדה, כמוה כגלויות דומות נוספות שהגיעו כנראה לפריס. ספק אם דרייפוס דווח על כך בידי אשתו, אך ברור שהיה בגלויה או בגלויות כדי לרומם את רוחה ולחזקה במאבקה. הגלויה והצורך להקדיש לה תשומת לב מיוחדת מצד שלטונות הדואר בפריס השיגה מטרה נוספת: הפניית תשומת לב נוספת לפרשת דרייפוס. ואולי הייתה זו המטרה המרכזית של השולחים שביקשו לעשות מעשה והפכו את העניין למעין פטיציה נוספת בצורת גלוית תמיכה.

הערות לסיכום

פרשת דרייפוס עוררה תגובה סוערת בצרפת ובכל רחבי אירופה. הפרשה זכתה לכיסוי תקשורתי עצום, נדפסו ספרים, חוברות, גלויות ותמונות שהציגו את הגיבורים הטובים והפחות טובים בפרשה.⁸ בעידן של לאומיות יהודית מתגבשת ראו גם יהודים ברומניה לעקוב אחר הפרשה וגלגוליה ולבקש לחזק את ידיה של לוסי דרייפוס במאבקה להוכחת חפותו של בעלה. היוזמה שיצאה מרומניה לא הייתה כנראה יוזמת יחיד ואפשר להניח שיהודים נוספים ביקשו להביע את תמיכתם בדרך זאת, שכן דווקא ריחוקם מצרפת האמנציפטורית הקל על יכולתם

זרים וזוחים - קריקטורות אנטישמיות בעיתונות הפולנית בשנים 1919-1939

זוהי כותרת התערוכה שנערכה ב-2013 במכון ההיסטורי היהודי על שם עמנואל רינגלבלום בוורשה. היא הציגה לראשונה בצורה מרוכזת את האיקונוגרפיה של השנאה ליהודים בתקופה של פריחה תרבותית וחברתית חסרת תקדים בצד עוינות גוברת של סביבתם. התערוכה מגלה כי גם אמנים פולנים מובילים השתתפו אז במלאכת רישומי השנאה הבזויה. אנו מביאים כמה דוגמאות של קריקטורות ותרגום של שני מאמרים שכתבו אוצריה בקטלוג התערוכה.

קריקטורות אנטישמיות פולניות מאמצע המאה התשע-עשרה עד מלחמת העולם הראשונה

תדמיתו של היהודי בתרבות הפופולרית האירופית עברה תמורות רבות במרוצת ההיסטוריה. באמצע המאה התשע-עשרה החלו להופיע מוטיבים חדשים לצד אלה ששימשו באופן מסורתי בספרות ובאיקונוגרפיה המקומיות. ואולם, מפנה ביחס אל היהודים במרכז אירופה חל עם עלייתה של האנטישמיות הפוליטית במדינות גרמניה, כאשר החלה הסתה דמגוגית נגד היהודים שלוותה בפרסום איורים פוגעניים בעיתונות. באימפריה האוסטרו-הונגרית הייתה הסנונית הראשונה כתב העת הסאטירי קיקריקי (*Kikeriki*)¹ של קרל לואגר (Lueger), אשר החל לצאת לאור בשנת 1861 והיה קשור לחוגי המפלגה הנוצרית-קתולית.

פרשת דרייפוס הייתה אירוע מכונן – ואולי אף הפריצה – בתהליך עלייתן של הקריקטורות האנטישמיות, שבהן החלו הדימויים המרושעים של יהודי בוגדני כביכול לחצות גבולות בין-לאומיים וזכו בתפוצה כבירה, בייחוד בשנים 1898-1899. לנושאים המרכזיים של הפרשה – בגידתו לכאורה של הקצין הצרפתי בן המוצא היהודי והמגעים שקיים כביכול עם המודיעין הגרמני – הצטרפו במהרה שלל דעות קדומות מסורתיות שהוקיעו את היהודים מאות בשנים ומגוון של סטראוטיפים אנטישמיים מודרניים. פרסומן של פרשנויות מאוירות על פרשת דרייפוס הוביל לגידול עצום במכירות המגזינים הסאטיריים הצרפתיים החשובים, כגון *לה מירילטון* (*Le Mirilton*), *לה קריקטור* (*La Caricature*) ו*לה קנאר סוואז'* (*Le Canard Sauvage*). איוריהם של אמנים פריסאים נדפסו גם בטורי העיתונות הצרפתית בבלגיה ובשווייץ או בארצות לטיניות כגון רומניה וספרד.

במזרח אירופה, שבה החלו הקריקטורות האנטישמיות להתפרסם באמצע המאה התשע-עשרה, נחשבה מהפכת 1905 לאירוע מכונן לא פחות. העיתונות המזרח אירופית רבת התפוצה התפתחה במקביל להפצתם של דימויים חזותיים בגנות היהודים. הקריקטורות בפולין הצטרפו לשוק הבין-לאומי של השנאה האתנית מעט במאוחר – לקראת סוף העשור הראשון של המאה העשרים. הן הופיעו תחילה באזור הרוסי של פולין, ולאחר מכן באזורים אחרים.

על ההתפתחויות הללו השפיעו גורמים מדיניים, ובייחוד העיתונות בממלכת פולין (בה התגורר רוב הלאום הפולני דאז), אשר הייתה כבולה לתכתיביה של רוסיה הצארית. לאחר כישלון מרד ינואר 1863 שנמשך עד סתיו 1864, הוחמרה הצנזורה בפולין הרוסית וברחבי האימפריה הצארית ונאסר על פרסומים בעלי "ייחוד פולני", ובעיקר על התייחסות לסכסוכים אתניים ודתיים. כתוצאה מכך הופסק הדיון בנושאים הללו בעיתונות ובספרות הפולניות. יצאו מכלל זה הקריקטורות מהסוג הפוזיטיביסטי, שחתר לקדמה, למשל מאת הקריקטוריסט הנודע ביותר של אותה תקופה, פרנציסק קוסט'בסקי (Kostrzewski, 1826-1911). היהודים הופיעו בדימויים רבגוניים אשר שיקפו את הדעות הרווחות. הם הצטיירו כמצליחנים (*parvenus*), כחסכנים וכרודפי בצע שעסקו בעיקר בקמעונות ובמסחר, כקבצנים וכבנקאים, והתאפיינו בתווי פנים שמיים בולטים. רק לעתים נדירות הופיעו באיורים הללו יהודים מתבוללים או טיפוסים מן "האצולה החדשה", שאימצו את התרבות המערבית וחדרו לחוגי האליטה הפולנית.

איורים וקריקטורות נדפסו בעיתונות הפוליטית הכללית ובכתבי עת אנטישמיים מוצהרים, כגון השבועון הוורשאי רולה (*Rola*) שנערך בידי יאן ילנסקי (Jelenski, 1844-1909), אשר נוסד בשנת 1883, או השבועון ניווה פולסקה (*Niwa Polska*) שיצא לאור משנת 1895. אף על פי כן, בכתבי העת הפוליטיים הסאטיריים שהחלו לצאת לאור במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, למשל קורייר סווייוניטצ'ני (*Kurier Swiateczny*, 1865), מוחה (*Mucha*, 1868) (זבוב) או קולצה (*Kolce*, 1871) (קוצים), שלט סגנון של סאטירה פוליטית שנגעה לנושאים חברתיים ותרבותיים, ובין דפיהם היה מקום לבדיחות פטרנליסטיות "בסגנון היהודי".

גם בגליציה ובאזור הפרוסי של פולין הצטיירו היהודים כעם של סוחרים, בנימה מתנשאת שלווה בסטראוטיפים מסורתיים ובאיקונוגרפיה תואמת. בחבלי הארץ הללו לא היה נהוג לפרסם בעיתונות איורים, ופחות מזה קריקטורות. האיורים שהתפרסמו היו

והלם בחזקה, ולעתים קרובות, בכתבי העת ההומוריסטיים. לדימויים של הפרובוקטור הליטאי, היהודי הנאמן לגרמניה והנצלן השמי הטיפוסי נוספה כעת דמותו של העיתונאי היהודי השחצן והבוגדני. להאשמות הללו התלוו לרוב טרונות בלתי נלאות על כפיות הטובה של היהודים, ולבסוף איומים מפורשים על המוני האוכלוסייה היהודית. אחת המטרות המועדפות למתקפה הייתה העיתונות היומית באידיש, ובעיקר העיתונים **היינט ומומענט**, אשר ייצגו ואף סימלו בעבור דעת הקהל הפולנית את היהודים הרוסים.

יוצאים מן הכלל ביחסם לסוגיות יהודיות היו השבועון **קוגוט** (*Kogut*) (תרנגול) בעריכתו של אדם ויטולד קושוטסקי (*Koszutski*), שדגל בעמדות קרובות לאלה של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, ויורשו, **דיאבל ורשבסקי** (*Djabel Warszawski*) (השד הוורשאי), אשר נסגר זמן קצר לאחר הקמתו. שני כתבי העת הללו שאפו לתת פומבי לדיונים אובייקטיביים בנושא הכאוב של היחסים בין יהודים לפולנים. בהתאם הם נמנעו מהתגרות בליטאים שנפוצה בכתבי העת ההומוריסטיים. רק לעתים נדירות התפרסמו בהן הלצות "בסגנון היהודי" בליווי איומים סטראוטיפיים של יהודים שקועים "בעסקים". אף על פי כן, מכול של מגבלות, של חרמות ושל תביעות משפטיות אילץ את המוציאים לאור לסגור את כתבי העת השמאלניים.

הפולמוס שניטש ב"שאלה הליטאית" בשנים 1909-1910 היכה שורשים בתודעה ובתרבות ההמונית בפולין, וסלל את הדרך לעליית האנטישמיות הפוליטית. בניגוד לכך, על הפרשה הידועה לשמצה של היהודי הליטאי מנחם מנדל בייליס (*Beilis*), עליו העלילו שרצח ילד למטרות פולחניות בשנת 1911, לא היו תגובות ממשיות באיורי העיתונות. פרשת בייליס היכתה גלים בעיתונות הפולנית בעיקר באזור הרוסי, אך אף על פי שבחוגי המפלגה הלאומית הדמוקרטית (*Endecja*) ובעיתונות הכנסייתית שימש הרצח הפולחני כנושא נדוש, לא זכתה פרשת בייליס לביטוי ראוי לשמו באיורים. יתר על כן, איור מקורי של הילד קורבן הרצח אנדרי יושנסקי (*Yuschinsky*), אשר נדפס במגזין הרכילות **ויארוס** (*Wiarus*), אפילו הוחרם ונלקח ממערכת המגזין בידי המשטרה.

גל המתיחות הפוליטית של 1912, אשר פרץ בעיקר בעקבות הבחירות לדומה הרביעית בוורשה ובשל החרם שהכריזה המפלגה הלאומית הדמוקרטית על היהודים, השפיע על צביון ייצוגם של היהודים בעיתונות ושיקף את התנועות המשמעותיות בהלכי הרוח הפולניים. החל במסע הבחירות של שנת 1912 התפרסמו יותר דימויים שליליים של יהודים וליטאים. כמה גיליונות של כתבי העת הסאטיריים הוצפו כמעט לחלוטין באנטישמיות הגובלת בהיסטריה. חוקרי העיתונות הסאטירית ציינו שבשנת 1914 הופיעו בדיחות ואיורים נגד היהודים ב-11 מתוך 15 עמודי שער של המוסף המאור **סמייך** (*Smiech*) (צחוק) של השבועון הוורשאי **זיארונו** (*Ziarno*) (גרעין). התמימת העוינת והתוקפנית הזו של היהודים נפוצה כאש בשדה קוצים בכל אזורים של פולין המחולקת. בתרבות הפולנית הפופולרית של אותה עת נעשתה הגישה השלילית ליהודים אחד מנכסי צאן ברזל של התרבות הפופולרית וחדרה למעמקה של מה שמכנה אמיל דורקהיים (*Durkheim*), "התודעה הקולקטיבית" הפולנית: החברה הפולנית כאורגניזם ביולוגי בעל מארג רקמות צפוף המתאחד סביב העוינות ליהודים. ואכן, לקראת פרוץ מלחמת העולם הראשונה ניזונה החברה הפולנית כולה מתמהיל של שנאת זרים עם לאומנות תוקפנית ואנטישמיות מכלילה.

גסים ועלובים מבחינה אמנותית, ולעתים דמו להלצות וולגריות. נראה שהם שיקפו רעיון שביקורת חזותית שכזו אינה אלא בידור נחות המיועד לפלבאים בלבד. ואכן, בניגוד לתמונות ולדימויים החזותיים המתוחכמים של היהודים שהופיעו בעיתונות הסאטירית הארסית של וינה, התכנים שנפוצו בעיתונות גליציה תאמו יותר לתדמית השמרנית העתיקה של "יהודי הברית הישנה" מאשר לאנטישמיות מודרנית, תוקפנית ודמגוגית. לפיכך האיורים האנטישמיים היו נדירים למדי באזורים השונים של פולין בסמיכות למפנה המאה העשרים אפילו בעיתונות העוינת ליהודים, והופיעו לרוב בלוחות שנה או בעלונים פרסומיים ייחודיים.

מזהפכת 1905 השפיעה עמוקות גם על התפתחות האיורים והקריקטורות האנטישמיות בפולין. שוק העיתונות הסאטירית בממלכת פולין הלך וגדל. עם זאת חלה עלייה חסרת תקדים בתפוצתן של קריקטורות עוינות לזרים. ביטויי מתיחות על רקע אתני או דתי, שפרסומם נמנע עד אז בשל הצנזורה החריפה, החלו להופיע. התנועות המהפכניות – אשר נתפסו כסוד בלתי מרוסן, כמפולת הרסנית וכסירוף עקוב מדם של האספסוף – תפסו את מקומן בתרבות הפופולרית. מגוון המוטיבים והמגמות הללו מצא ביטוי בפרסומים הסאטיריים הפולניים. אף על פי כן, כתבי העת ההומוריסטיים עדיין לא פנו לשביל האידיאולוגי הטיפוסי לעיתונות של הימין הפוליטי בפולין. מבחינה זאת הדמויות היהודיות שהופיעו בהם מאלפות: היו להן סממנים אנטישמיים מודרניים, אך הן היו נאמנות למדי לסטראוטיפ התרבותי של היהודי המסורתי חובש הכיפה בקפוטת גברדין שחורה. ואכן, עד תום המהפכה לא אומצה באיורים רוויי הדעות הקדומות המסורתיות על יהודים אותה נימה ארסית ופוגענית כבתיאוריהם של הגרמנים. בדמיונם של רבים בחברה הפולנית כבר שלטה אז רוח הרפאים של המהפכה, אשר נתפסה כקנוניה יהודית-סוציאליסטית; אולם המשטמה הזאת עדיין לא באה לידי ביטוי באיור העיתונאי.

נקודת המפנה הבאה בתולדות האיורים והקריקטורות האנטישמיות בעיתונות הפולנית הייתה מסע ההשמצה של התושבים הליטאים בממלכת פולין. אותות ראשונים למגמה זו הופיעו בסתיו 1909, כאשר העיתונות הסאטירית החלה לצרף קריקטורות אנטישמיות בוטות לשלל המאמרים בגנות הליטאים. ליהודים יוחסו תכונות מרושעות ואף שטניות במפורש. צביון הדימויים החל לקבל אחידות ונימת הקלישאות המחוספסות והשגורות נעשתה מבזה ותוקפנית יותר ויותר.

כתבי העת הסאטיריים התגייסו בהתלהבות לטפל בנושאים הללו, אשר קודמו בלוחמנות ליהודים שהתנועות שהכתיבה את הלוח הרוחות החברתי. בה בעת הם העתיקו את הסטראוטיפים השליליים שדבקו בדמויות היהודיות. הדיון ב"שאלה הליטאית" זכה לשיקוף מידי באיורים, ונימתם המתגרה והמתנשאת של הביטויים נגד הליטאים התדרדרה בין דפי כתבי העת הסאטיריים להאשמה דורסנית, אכזרית וחסרת רחמים.

הקו של כתב העת הסאטירי הוותיק ביותר, **מוחה**, היה טיפוסי. בסוף 1909 החל להשתנות גם סגנון הכתיבה בו על השאלה היהודית ונטה לגינוי כוללני. אירוע המפתח היה פרסום איור מעליב ובוטה של מהגר יהודי מן המזרח תחת הכותרת "בבית התה ברחוב דזיקה" (*Dzika*), אשר נדד מן המדור היהודי למדורים אחרים בכתב העת. החל בשנת 1910 תובלה העוינות הטיפוסית לליטאים במחאה נגד מתן שוויון הזכויות ליהודים ברשויות המקומיות. הגל העכור הזה התעצם

הייתה שונה מהותית מזו של פרסומי המפלגה הלאומית דמוקרטית באותה תקופה. אף על פי כן, הם נתנו במה ללוחמנות נגד היהודים. חקר העיתונות הפולנית אמנם ממעיט בערכם של כתבי העת הללו, אך ראוי לציין בכל זאת כי בשנת 1938 בלבד נדפסו למעלה מ-100,000 עותקים שלהם. **פוד פרגיז'** שיצא לאור בידי איש עסקים מקומי ששמו יאן קוליג (Kulig), היה שבועון דומה אשר הופץ באזור פולין הגדולה וכתוצאה מכך אפשר היה להשיגו במוקדים המרכזיים של המדינה (לפי האומדן הרשמי נדפסו כ-25,000 עותקים של גיליונותיו בשנת 1938). את המבוא הנלהב לאלבום הקריקטורה היהודית כתב המסית האנטישמי הבולט ביותר של אותה עת, אדולף נובצ'ינסקי (Nowaczynski), אשר פעל גם כמבקר תרבות נודע בחוגי העיתונות הלאומנית. האלבום תרם רבות לחקר ההיסטוריה של הקריקטורות האנטישמיות באזורים השונים של פולין במאה העשרים. נוסף על אין ספור דוגמאות קלאסיות ליבול המקומי של הסוגה – איורים מאת קזימיז' גרוס (Grus) ויוליין זברובסקי (Zebrowski), שהעצים בדימויו את השפעתם של כתבי עת רבים כגון **פרוסטו ז מוסטו** (*Prosto z Mostu*) (ישר ולענין), ואשר פרסם בשנותיו האחרונות בכתבי העת **נאש דזיניק** (*Nasz Dziennik*) (היומון שלנו) ו**גלוס** (הקול) שבבעלות אנטוני מצירביץ (Mecierewicz) – התפרסם באלבום מבחר מיצירותיהם של קריקטוריסטים אנטישמיים מרחבי העולם. הופיעו בו איוריו של פיליפ רופרכט (Rupprecht), אמן הבית של **דר שטירמר**, אשר חתם בפסבדונים "פיפס" (Fips). הדגש אמנם הושם על נושאים פולניים מקומיים (למשל, "בית הספר הגבוה לפושעים הפולנים של רחוב גלבקי" [Nalewki]),⁴ אולם האלבום יכול להיתפס ככתב פלסטר חריף המשמיץ את היהודים כקרטל של רשע בין-לאומי. זה מובן בנקל, למשל, מאחת הכותרות לאיוריו של קזימיז' גרוס: "מבוקשים על ידי רשויות החוק בכל הארצות, דחויים בכל העולם ונרדפים ללא רחמים בכל מקום. גורל עגום עומד בפני היהודים... והעונש הראוי לכל מעשיהם הנפשעים".

מעלליו של **פוד פרגיז'** נמשכו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה בשנת 1939; אך גם אז לא השתנו כמעט מסריו התעמולתיים.

הערות

- 1 *Kikeriki! Wiener humoristisches Volksblatt*
- 2 "Zydzi w karykaturze. (Zbiör ludzkich i nieludzkich twarzy i twarzyczek, Zroznych pedzli, pior; olowkow i nozyczek) Wpietnastolecie pracy wydawnictwa tygodnika", *Pod Pregierz*, Poznan, 1938
- 3 שמו המלא בפולנית: Towarzystwo Rozwoju Polskiego Przemyslu, *Rzemiosla i Handlu*, ובעברית: הארגון לפיתוח המסחר, המלאכה והתעשייה בפולין.
- 4 רחוב בוורשה שגרר בו בעיקר יהודים לפני מלחמת העולם השנייה.

גז'גוז' קז'יביץ

מלחמת העולם הראשונה הקצינה משמעותית את נימתן של הקריקטורות האנטי-אתניות. אלא שרק הפיכות השמאל בשנים 1923-1917 עיצבו את צורתו המוגמרת של "האיום היהודי" עם הופעת דימויו של הקומוניזם היהודי כרוח רפאים רצחנית שביצעה את מעשי רצח העם הרבים ביותר בתולדות האנושות. מלחמות הבלקן של 1912-1913 וסכסוכים אחרים אשר הובילו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה הולידו שיטות חדשות. מנגנוני התעמולה של המדינות היריבות ייצרו והפיצו מסות אדירות של קריקטורות אתניות. האיורים היו נשק תעמולתי חסר תקדים בעוצמתו. וכך, משפרצה המלחמה יצאה הסאטירה החמושה באיורים ובקריקטורות למכביר אל שדות הקרב והחזיתות.

התהליכים הללו הגיעו בעיכוב מה גם לרפובליקה הפולנית הצעירה, שנאלצה להילחם נגד שכניה כדי לגבש את גבולותיה. ואכן, בעת המלחמה הפולנית-בולשוויקית המריאה התעמולה הגרפית לפסגות חדשות. באותה עת השתרשו בתודעה הציבורית הפולנית קריקטורות אנטישמיות חריפות במיוחד, שבהן הצטיירו היהודים כסוכני הקומוניזם. התעמולה האנטישמית גאתה ברהבי אירופה בשנים הראשונות לאחר המלחמה, בייחוד עד 1923. גם כתבי העת הסאטיריים האנטישמיים הארסיים ביותר נוסדו בתקופה זו. חוד החנית היה השבועון הגרמני **דר שטירמר** (*Der Stürmer*) בעריכתו של יוליוס שטרייכר (Streicher). איורים העוסקים בשלל הנושאים הטיפוסיים הללו התפרסמו באלבום **היהודים בקריקטורה** (*Zydzi w karykaturze*) אשר יצא לאור מטעם השבועון **פוד פרגיז'** (*Pod Pregierz*) (עמוד הקלון), שיצא לאור בפוזנן² בחסות הארגון רוזבוי (Rozwoj) (פיתוח),³ של חוגי המפלגה הדמוקרטית הלאומית. חרף שמו האופטימי עסק הארגון הזה בעיקר באינדוקטרינציה אנטישמית בקנה מידה כביר במהלך התפתחותו המקוטעת בשנים 1913-1933, והישגיו המגוונים בתחום ראויים לציון. בחסותו יצאו אין ספור פרסומים, החל בחיבור **אנציקלופדיה מקוצרת להכרת היהודים** (*Biblioteczka Zydoznawcza*) וכלה בשלל כרזות, גלויות מאוירות ושירונים אנטישמיים. מתחילת הדרך נשמר לאיורים מקום של כבוד בתעמולתו החריפה והבוטה.

ממשלות פולין בין מלחמות העולם הטילו חרמות רשמיים על הפרסומים של ארגון רוזבוי בגין הסתה לאלימות ממניעים אתניים ודתיים. רק סמוך לעלייתו לשלטון של אדולף היטלר בגרמניה, כאשר התעמולה נגד היהודים מבית רוזבוי הרקיעה שחקים, ניצלה מפלגת השלטון של יוזף פילסודסקי (Sanacja, Sanation) את ההזדמנות להטיל איסור מוחלט על פעילות הארגון במדינה.

חיסול הארגון ונכסיו הותיר נדוניה של כתבי עת אנטישמיים לוחמניים: **סמאוברונה נארודו** (*Samobrona Narodu*) (הגנת העם) בפולין המערבית, **האטלו פודבולסקיה** (*Haslo Podwawelskie*) (ססמה תחת ארמון האוול, ארמון מלכי פולין) בקרקוב ו**שאבסי קורייר** (*Szabes-kurier*) שיצא לאור בעיר בידגושץ (Bydgoszcz) משנת 1924 ואילך. נימת הטקסטים והאיורים של כתבי העת הללו לא

בלבד.³ העיתון **מאלי דזינניק** נדפס במאות אלפי עותקים, אך המערכת שלו לא חשבה שהאירים הם אמצעי משכנע במיוחד.

האירים האנטישמיים של קורייר פוזננסקי צוירו ברובם בידי האמן קזימיז' גרוס. עבור **דזינניק בידגוסקי** איירו פבל גריניוב (Griniow), אדמונד היידק (Heydak) ולאון ינדז'ייצ'ק (Jedrzejczak). **בנוביני צודזיננה** איירו סלבומיר שפקובסקי (Szpakowski), ולדזימיז' לוקאסיק (Lukasik), וצלב סרבין (Serbin) ויוליאן זברובסקי (Zebrowski), אשר אייר גם עבור **וייצ'ור ורשבסקי ופודביאטה** (לו תרם גם סרבין). השבועון **פרוסטו ז מוסטו** פרסם אירים של יז'י סרוקובסקי (Srokowski), יז'י זרובה (Zaruba), ולדזימיז' ברטושביץ' (Bartoszewicz) וולדזימיז' לוקאסיק. רשימת מאיירים דומה (זרובה, ברטושביץ', סרבין, שפקובסקי וזברובסקי) תרמה לעיתון **קרניקה פולסקי אי סביאטה**. לקראת סוף שנות השלושים של המאה העשרים פרסם הירחון **טנצ'ה מפוזנן** אירים אנטישמיים מאת גוידון מיקלשבסקי (Miklaszewski); **קולטורה** – של ויטולד ולדיסלב ספיחלסקי (Spychalski); **שצ'וטק** של קמיל מצקייביץ (Mackiewicz), קזימיז' גרוס, מאיה ברוזובסקה (Berezowska), זיגמונט סקבריצ'נסקי (Skwirczynski), ולדזימיז' ברטושביץ', הנריק נובודבורסקי (Nowodworski), טדיאוש קלצ'ינסקי (Kleczynski), יאן צירינה-דוגייל (Cyryna-Dogiel) וקמיל מצקייביץ. עבור **מוחה** איירו רוברט אנדרסן (Andersen), בוגדן נובקובסקי (Nowakowski), סטניסלב רידיגיר (Rydygier), ברוניסלב פדישין (Fedyszyn) וולדיסלב לסקי (Leski) ואחרים. **זולטה מוחה** פרסם קריקטורות אנטישמיות שציירו טדיאוש קלצ'ינסקי וקזימיז' גרוס ו**סצ'רצה** של ולדזימיז' לוקאסיק, מריאן וולנטינוביץ' (Walentynowicz) וולדזימיז' ברטושביץ'. הדפים של **שאבס קורייר** היו מלאים בקריקטורות מאת גריניוב, היידק וגרוס. האחרון צייר את רוב האירים בכתב העת **וילאקה פולסקה**. גם **פוד פרגיז' וסמואבורנה נארודו** העסיקו אמנים קבועים, שלרוע המזל אין מידע על זהותם (למעט ויוליאן זברובסקי). גם **פוקז'יווי פרסם** בעיקר אירים מפרי יצירתם של אלמונים.⁴

עם המאיירים נמנו אמנים ותיקים ילידי המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה וצעירים שהצטרפו למקצוע בשנות השלושים המאוחרות. סגנונות האירים משקפים את פערי הדורות. הסגנון האופייני לאמנים מהדור הישן ארכאי במכוון, של מפנה המאה. לעומת זאת, סגנונם של הצעירים לעתים מפתיע בתעוזתו ובקונצפציות מעולם האמנות הפלסטית המודרנית. חלק מהמאיירים היו בעלי הכשרה והישגים מרשימים ואי אפשר היה לפקפק בכישרונם. אך נמצאו גם מאיירים "שכירים זמניים" וחובבנים שבקושי הצליחו להתמודד עם משימות אמנותיות בסיסיות של רישום, פרפורציות וקומפוזיציה. לצד אמנים ששמם נחקק בפנתאון של הקריקטורה והאיור הסאטירי בפולין אפשר למצוא כאלה שלא ידוע עליהם דבר. לא פעם נתקלים באמנים אלמונים, ולא מעט אמנים הסתתרו מאחורי חתימות ושמות בדויים שאינם ניתנים לפענוח או שאינם קריאים.

מה גרם לאמנים אלה לעסוק בעבודה שכזו? מה היו מניעיהם? האם הגו וכתבו בעצמם את המילים ששמו בפי הדמויות המצוירות? לרוע המזל, אי אפשר להשיב לקושיות הללו בגלל המחסור במידע על עמדותיהם הפוליטיות או האידיאולוגיות של האמנים.⁵ מן הסתם האמנים עבדו כך מסיבות כלכליות גרדא, כי העבודה בעיתונות הייתה מקור פרנסתם העיקרי של אמנים רבים.

אירים אנטישמיים בעיתונות הפולנית בין השנים 1919-1939

בהקדמתו לאלבום הקריקטורות האנטישמיות שפורסם בשנת 1938 מטעם השבועון **פוד פרגיז' (Pod Przegierz)** (עמוד הקלון), הזכיר העורך, אדולף נובצ'ינסקי, לקוראיו כי "תעמולה חזותית פועלת במהירות וביעילות רבות יחסית למילה המודפסת או המדוברת של המאבק נגד היהודים".¹ התזכורת לא נדרשה, כי המוציאים לאור של עיתונים לאומיים או לאומניים-מיניים היו מודעים לעובדה זו ואין ספק שיישמו את התובנה. פולין לא הייתה יוצאת דופן. אירים אנטישמיים התפרסמו גם בעיתונים וכתבי עת ברחבי אירופה ובארצות הברית. לאירים הפולניים אין מאפיינים מיוחדים. יוצריהם שעתקו קלישאות חזותיות, אמצעים רטוריים ומושגים, ושאו מאותן אסוציאציות של עמיתיהם הגרמנים, הצרפתים או האמריקנים. מסיבה זו אפשר היה לצרף אירים של אמנים זרים לפרסומים פולניים. כדי שקהל הקוראים הפולני יבין את המסר כיאות, אפשר היה לשנות גם את הטקסטים הנלווים לאירים.

ההיסטוריונים של האנטישמיות, שנאת ישראל והקהילות היהודיות באירופה ובארצות הברית, ייחסו מאז ומתמיד חשיבות לביטויים חזותיים של הלכי רוחות כמו האירים הללו. אולם החוקרים של תחומי הידע הללו בפולין לא הקדישו תשומת לב משמעותית לנושא עד כה.² עם זאת המחקרים שנערכו לקראת התערוכה הזו כיסו כעשרים יומנים וכתבי עת שיצאו לאור בשנות הרפובליקה הפולנית השנייה. העיתונים היומיים שבהם פורסמו האירים האנטישמיים הרבים ביותר היו **קורייר פוזננסקי (Kurier Poznanski)** ו**דזינניק בידגוסקי (Dziennik Bydgoski)** בימונים אחרים, למשל **נוביני צודזיננה (Nowini Codzienne)**, ו**וייצ'ור ורשבסקי (Wieczor Warszawski)** או **מאלי דזינניק (Maly Dziennik)**, התפרסמו לעתים נדירות יותר אירים אנטישמיים, שנפוצו גם בכתבי עת חברתיים-תרבותיים ופוליטיים בעלי זיקה לימין הפוליטי, ובהם **פרוסטו ז מוסטו (Prosto z Mostu)**, **כרניקה פולסקי אי סווייטה (Kronika Polski i Swiata)**, **פודביאטה (Podbipieta)**, ו**יאלקה פולסקה (Wielka Polska)**, או **קולטורה (Kultura)** ו**טנצ'ה (Teczka)** מפוזנן. מגזינים סאטיריים והומוריסטיים היו משופעים במיוחד באירים אנטישמיים, למשל **שצ'וטק (Szczutek)**, **שופקה (Szopka)**, **מוחה (Mucha)**, **ז'ולטה מוחה (Zolta Mucha)**, **זו'ה (Szarza)**, **פוקז'יווי (Pokrzywy)** ומעל לכל **שאבס קורייר (Szabes-kurier)**, **פוד פרגיז' וסמואבורנה נארודו (Samoobrona Narodu)** אשר "התמחו" בשאלה היהודית.

הפרסומים הללו הגיעו לידי פלח נרחב של החברה הפולנית. ואכן, כתב העת הוורשאי **נוביני צודזיננה** נדפס במהדורות של 30,000-20,000 עותקים; ו**וייצ'ור ורשבסקי** נדפס בסדרי גודל דומים; מספר עותקי של **קורייר פוזננסקי** היה 25,000-30,000; **דזינניק בידגוסקי** יצא במהדורות קטנות יותר, 15,000 עותקים; כתב העת הסאטירי **מוחה** נדפס בשיאו במספר מרשים של 45,000 עותקים; השבועון התרבותי-ספרותי **פרוסטו ז מוסטו** הוציא לאור מהדורה של 15,000-12,000 עותקים; כתבי העת **פוד פרגיז' וסמואבורנה נארודו**, אשר התמקדו בהפצת תכנים אנטישמיים, נדפסו במהדורות של 25,000 עותקים כל אחד. על פי חישוביהם של מומחים לעיתונות התקופה, נדפסו בסך הכול כ-100,000 עותקים של כתבי העת שנזכרו לעיל בשנת 1938

שאיפות נעלות. הם טרודים אך ורק ברווח, אומדים את ערכם של כל הדברים ואף של בני האדם בכסף בלבד ותמיד – אפילו אם זה כרוך בנזק ליהודים אחרים – יודעים לעשות "עסקה טובה". כל האמצעים כשרים לתכלית זו, אפילו כריתת ברית עם אויבים בלב ובנפש. הדיבוק של צבירת הרווחים והדאגה האנוכית לרווחה האישית מונעים התפתחות של רגשות פטריוטיים ומסירות כנה למולדת. ואכן, יהודים הם פטריוטים למען בצע כסף ובתשלום בלבד. אם אין משלמים להם, הם יקריבו את ארצם ומולדתם למען חיים של עושר, ביטחון ורווחה.

נוסף על חוסר הפטריוטיות, היהודים מיוצגים כמוגי לב וכעריקים מבטן ולידה. כל הפגמים של הגוף היהודי מובלטים יותר במדי צבא. החייל היהודי הוא קריקטורה והרעיון של "צבא יהודי" נראה למאירים נושא מאלף ואוקסימורון מגוחך.

האיורים, ובעיקר הכתוביות המבארות אותם, ממחישים את הלוגייה ואת החשיבה העקומה הטיפוסיות ליהודים. הנאיביות של היהודים בכל תחום שאינו עסקי, כמו חוסר הטקט והנימוס הקלוקל המיוחסים להם, נעשו מושאים מוצלחים ללעג ושנייה. הלעיגו גם על רגישותם הרבה לביקורת ועל ההוקעה הגורפת של כל גילוי אנטישמי.

אופיים של היהודים ותפקידיהם החברתיים שוקפו במרומו בדוגמאות ובהשוואות מעולם החי והביולוגיה. בדמיונם של האמנים הללו לבשו היהודים ברוב המקרים צורה של בעלי חיים המעוררים אסוציאציות שליליות ורגשות פחד ותיעוב. כך הפכו היהודים לחמורים, לכרישים, לחזירים, לעכברושים, לעטלפים, לערפדים, לתולעים, לעלוקות, לעכבישים, לרימות, למקקים, לגידולים ממאירים, לנחשים, לציפורים (למשל עורבים, תוכיים, עיטים). הגסות האנטישמית לא בחלה גם ביצורים מעולם הפנטזיה והדמיון, החל בציפורים "עם פאות ארוכות" וכלה בדרקונים, במפלצות ימיות ובלטאות אנושיות למחצה שחזותן יהודית. הייצוגים הללו לוו לעתים תכופות בתיאורים כמו מדעיים שכביכול צוטטו מאטלסים זואולוגיים.

בדומה להפיכתם לחיות, נטלו את צלם האדם של היהודים גם על ידי דמוניזציה. כך הצטיירו היהודים כמשרתיו או כרעיו של השטן, שלרוב דמה לאליל בפומט (Baphomet) שהיה חצוי אדם חצוי תיש מצויד בכנפי עטלף או שהוצג כיצור כמו אנושי מחריד ומעוות החמוש בטפרים חדים וניבים ארוכים. השטן היהודי צויר לעתים גם כראש מפלצתי הלוכד את קורבנותיו האומללים בלשונו או מציף את העולם במבול של ריר מרושע הזורם מבין מלתעותיו. נוסף על תווי הפנים היהודיים כביכול, נוספו ליצורים המרושעים פרטים טיפוסיים כגון פאות ארוכות, ציצית או כיפה.

בחלקה השני של התערוכה, הקרוי "במקום שבו המיעוט הוא רוב", מוצגים איורים העוסקים בנוכחות היהודים ותפקידיהם בחיים החברתיים, הפוליטיים והתרבותיים של הרפובליקה הפולנית השנייה (1918-1939). מן האיורים הללו עולה רושם כללי של פולין כמדינה "מיוהדת". בין השאר, נעשה בהם שימוש במפות מאוירות שהיו אמצעי פופולרי בתעמולה החזותית של שנות השלושים – מפות של ערים או של מדינות שעליהן מצוירים תכנים מגוונים. בשימושים האנטישמיים נוספו למפות, לדוגמה, דמויות של יהודים בקפוטות שחורות ארוכות בממדים התואמים לאחוזי היהודים במחוזות השונים. האוכלוסייה היהודית הגדלה ללא הרף יוצגה בצירור של המוני יהודים המצטופפים ומתגודדים בבתי המרחץ, באתרי הנופש ההרריים ובחופי הים הבלטי של פולין. האיורים הללו התייחסו לנוכחותם בת מאות השנים של היהודים

אף על פי כן, מתוך מבט בפרי דמיונם של מאירים כמו קזימיז' גרוס (הפורה במיוחד) או יוליאן זברובסקי – אשר נועדו במפורש להעליב, ללעוג ולהפיץ שטנה ליהודים – אפשר להסיק שאמנים מטעם כתבי עת אנטישמיים לא חשו נקיפות מצפון לגבי המוסריות של תרומתם לתכנים שכאלה, ואולי אף היו אנטישמים בעצמם.

חלק מן המאירים שנזכרו לעיל לא עבדו אך ורק עבור כתבי עת לאומניים. יזי זרובה אייר בו זמנית עבור שפילקי (Szpilki) וקרוניקה פולסקי אי סביאטה. בשני כתבי העת הללו, אשר דגלו בקווים אידאולוגיים שונים לחלוטין, עסק זרובה בבעיה היהודית והשתמש בסטראוטיפים אנטישמיים. את איוריו בכתב העת הראשון אפשר להגדיר, כמקובל בפולין, כ"שמונצעס", כלומר כהומור יהודי מסורתי, אירוני אך אוהד במהותו. לעומת זאת איוריו של כתב העת האחרון משתייכים לסוגת הסאטירה האנטישמית הארסית. תגובותינו על איוריו של זרובה, לפיכך, שונות ותלויות הקשר. אנו מגיבים בדרך מסוימת כאשר האיורים הללו מלווים דברי שירה בגנות האנטישמיות מאת טדיאוש הולנדר (Hollender) ולאונרד הנין (Hanin), וכאשר הם מוצגים לצד איורים של מנדל רלף (Relf) ופרנצישק פרצקי (Parecki). לעומת זאת, התגובה שונה לגמרי כאשר איוריו של זרובה מוצגים במאמרים בגנות היהודים מאת אלפרד לשובסקי (Laszowski) ויזי פיטרקייביץ' (Pietrkiewicz) וקריקטורות של ולדזימיז' ברטושיביץ' ויוליאן זברובסקי. התיג של איור כנטישמי תלוי בראש ובראשונה באופי האכסניה שבה פורסם. בהתאם לכך אנו מתעניינים רק באיורים שזיקתם לאידאולוגיה האנטישמית אינה מוטלת בספק, ושזה היה ברור ומובן מאליהם לקהל היעד המקורי.⁶

לצורך תערוכה זו בחרנו כמה מאות איורים מהסוג האקספרסיבי והסוגסטיבי ביותר אשר נוגעים במישרין לסוגיות מרכזיות. האיורים הנבחרים חולקו לקבוצות וסודרו בסדרות של פריטים הקשורים זה לזה במישרין. חלוקה זו לקבוצות כלליות ולסדרות ספציפיות היא סובייקטיבית. אף על פי כן נראה שגישה זו היא היחידה המאפשרת הבניה מחדש באמצעות האיורים של אופני תפיסתם של היהודים ושל השאלה היהודית על ידי האנטישמים.

חלקה הראשון של התערוכה, הנקרא "הנה, זהו היהודי", הוקדש לרעיונות שונים על השוני של הגוף והמנטליות היהודיים. אכן, יוצרי האיורים המוצגים בתערוכה זו ראו את התכונות המבדילות והמזהות את היהודים בחזותם, בלבושם ובגופם. אפשר אמנם להחליף בין הופעה חיצונית ללבוש, אך אין בכך להסתיר את מקורם ה"גזעי" של היהודים. גופם של היהודים תמיד בגד בהם: אפם הארוך אשר הפך לסמל הבולט ביותר של החזות היהודית, שפתייהם העבות, אוזניהם הבולטות והגדולות, שיערם המקורזל וכפות רגליהם הגדולות והשטוחות. באיורים המוצגים בתערוכה גופם של היהודים תמיד לוקה בפגם או בסטייה מן ה"נורמות". הפרופורציות הגופניות לקויות, הדמויות רזות או שמנות מדי, סובלות ממורסות ומפצעים בעורן או שעירות מדי. השוני הגופני של היהודים בולט במיוחד כאשר הם מוצגים לצד דמויות המייצגות את ה"נורמה" (בייחוד באיוריו של יוליאן זברובסקי). יתרה מזאת, היהודים שונים מאנשים אחרים בהיותם מזוהמים מלידה ובגלל צחנתם הייחודית (תכונה המסומלת באמצעות שמות הדמויות, למשל, Katzenduft, Sockenduft, Hosenduft).

לתדמית הגופנית הזו של היהודים נוספים ייצוגי אופי, נפש ומנטליות. היהודים מצטיירים כמטריאליסטים מושבעים, כנטולי רוחניות או

של הטיפוסים הללו לרוב דומים לאישים בולשוויקים או קומוניסטים מפורסמים (לאון טרוצקי היה פופולרי מאוד באיורים הללו). הם הוצגו כהתגלמות בשר ודם של האינטרנציונל האדום או כמסיתים קומוניסטים, והיו מקור ההשראה לתנועות המהפכניות ולפרולטריון העולמי. יהודים קומוניסטים ציירו לעתים כמפלצות דמויות אדם הזורעות מוות ומותירות אחריהן שובל עשן של הרס כלכלי והתרופפות מוסרית המאיימים על העולם הנוצרי. גם לבולשוויקים היהודים שבאיורים מאפיינים חזותיים מסורתיים כגון פאות ארוכות, כיפות או טליתות, אשר נועדו להמחשת זהותם היהודית והסבירו לצופים שתכלית המהפכה הבולשוויקית אינה עקירת דפוסים חברתיים וכלכליים אלא הבסת הנצרות.

בין הייצוגים של היהודים אשר השתמרו באיור העיתונאי נדירות דמויות הבונים החופשיים הרבה יותר מן המצופה. שאלת הזיקה בין היהודים לתנועת הבונים החופשיים הועלתה בעיקר בשנת 1938, לאחר שממשלת הנשיא איגנצי מוסצ'צקי (Moscicki) הוציאה את התנועה אל מחוץ לחוק והוקיעה אותה בפומבי. כתוצאה מכך נחשפו לכאורה פרצופם וכוונותיהם של הבונים החופשיים, ועם זאת זיקתם ההדוקה ליהודים.

האיורים האנטישמיים מציגים את היהודים כקבוצה חברתית מצליחה מאוד אשר נהנתה מהגנת הממשל בחסותם של אינספור חוקים ותקנות. אף על פי כן נתפסו היהודים כקבוצה שתוקפנותה יוצאת מגדר הרגיל, העסוקה במרדף בלתי נלאה אחר זכויות ופריווילגיות נוספות. לפי גישה זו היהדות שעבדה וניצלה את הפולנים תוך הדרתם מתחומי פעילות חברתיים וכלכליים רבים, וגם גרמו לסילוק הפולנים הנוצרים ממולדתם. הם נתפסו כנוגשים המתייחסים לפולנים כאל בהמות משא, משעבדים אותם, כופים עליהם לשרתם, עושקים אותם ומדביקים אותם בביטויי המשטמה (vitriol) היהודית הגודשת את הספרות, הקולנוע והאמנות של היוצרים היהודים.

האיורים מציגים גם סוגיות פוליטיות. היהודים הרוויחו מן המחלוקת בין הפוליטיקאים ונהנו מטובות הנאה בחסות פוליטיקאים. הם נתפסו כתומכיהן המושבעים של הממשלות ברפובליקה השנייה, בעיקר של ממשלות הסיעה של המרשל פילסודסקי (Sanacja). המאיימים האנטישמיים, תומכי המחנה הלאומי או הימין הלאומני, ראו את סיעתו של פילסודסקי כשקועה עד צוואר בשחיתות היהודית. היה זה מחנה פוליטי אשר עלה לשלטון הודות לתמיכה היהודית. לפיכך תמכה בהם הממשלה וגוננה עליהם מפני יוזמות המחנה הלאומני העוין להם. האיורים כוונו לשכנע כי עוצמת השפעה היהודית בחוגי השלטון כה כבירה שהיהודים מתייחסים בשוויון נפש, בזלזול ואף בלגלוג לאנטישמיות המוצהרת של מחנה האיחוד הלאומי.

החלק השלישי של התערוכה מוקדש לשאלה, "מה ראוי לעשות ביהודים?". לפי האיורים התשובה חד משמעית: יש לסלקם. הדרך הנוחה להשגת תכלית זו היא עידוד הגירה יהודית אל מחוץ למדינה, לארץ ישראל או לעתים למדגסקר. המאיימים אשר היו כה נלהבים לשלח את יהודי פולין לארץ ישראל הביעו סיפוק ושמחה לאיד נוכח הקשיים והעיכובים המפריעים לכינונה של מדינה יהודית חדשה בארץ. הם לא הסתירו את העונג שהסבו להם תקנות המנדט הבריטי העוין ליהודים ומעשי המחאה של הערבים המתגוננים מפני "היהודונים מרחוב נלבקי" הממיתים עליהם חורבן.

רבים מן האיורים כללו מסרים טיפוסיים לעיתונות של תקופתם, כגון שצריך לכפות עליהם להגר ולהכריז עליהם מלחמה כוללת בכליאה,

בפולין. ההיסטוריה של הנוכחות הזו מתוארת בהם מבואם של היהודים לפולין ועד ימינו אלה. יש בהם דגש חזק על הערמומיות של היהודים, על נטייתם לנצל את טבעם הנוח של הפולנים הנוצרים ועל ההשלכות הרוחניות האסון של ההחלטות שקיבלו שליטי פולין הקדומים. אכן, ההשלכה העיקרית הייתה צמיחתו של מיעוט יהודי כביר במספריו שנעשה מוקד של עוצמה והשפעה, שמתחזק ללא הרף בפראיות חסרת רסן ושואף להרחיב את תחומי שליטתו. מדובר באוכלוסייה שחשה בפולין "בבית", אך אינה מגלה סובלנות כלפי תושביה השורשיים. היהודים הצטיירו בהם כאויבים מושבעים שלא יחסו להזיק ואף לתרום לנפילתה של פולין כדי להשתלט עליה ולייהד אותה.

ליהודים המתבוללים נשמר מקום ייחודי בגלריית הטיפוסים הזו. בהתאם להשקפה האנטישמית המקובלת, המאמץ היהודי להשתלב בחברה הפולנית מגלם מגמה שלילית בלתי רצויה. היהודים המתבוללים הואשמו בגזל הזהות הפולנית, ובניכוס המסורת והמנהגים הפולניים. הם הרי אימצו לעצמם שמות פרטיים ושמות משפחה פולניים וחדרו ללאום הפולני על ידי נישואי תערובת אשר היו בעצם מהלכים עסקיים. יהודים מתבוללים הופיעו באיורים בעיקר כדמויות גרוטסקיות שלכל היותר התלבשו כפולנים אך לעולם לא נתפסו כפולנים אמיתיים. זהותם הוסגרה עקב המאפיינים הלא מחמאיים של גופם היהודי, והם נתפסו כאויבים מסוכנים במיוחד. הם לא הסתפקו בחדירה ללאום הפולני, אלא תפסו עמדות מפתח בחיי החברה והתרבות. השמצה זו כוונה נגד היהודים בכל תחומי החיים: המקצועות החופשיים (מעל לכול רפואה ומשפט), החינוך, העיתונות, הרדיו, תעשיית הספרים, הקולנוע, המוסיקה והאמנויות הפלסטיות. עולם הספרות הותקף בחריפות ובעקיבות. בעיקר הוטל רפש בסופרים אנטוני סלוניםקי (Slonimski) ויוליאן טובים (Tuwim), מנהיגי הקבוצה הספרותית Wiedomosci Literackie (חדשות ספרותיות) אשר נחשבה "מיוהדת" במיוחד.

נוסף על השמצת היהודים במקצועות החופשיים ובתרבות, רדפו המאיימים את היהודים הפועלים בכלכלה. בעודם לבושים כחרדים בקפוטות מסורתיות או כקפיטליסטים מודרניים בחליפות ערב אלגנטיות סחטו היהודים הון עתק מענפי המסחר והמלאכה וניכסו לעצמם את אוצרות הטבע. לפי האיורים נראה שנתח גדול מעולם העסקים הפולני התרכז בידי יהודים, שחיו במותרות ויוקרה מנקרי עיניים יחסית לפועלים ולאיכרים הפולנים הפשוטים, שהשעבוד היהודי דחקם לחפש חיים טובים יותר בחוץ לארץ. הפער המביש בוטא בקווים עזים. לצד פולנים דלפונים ולבושי סמרטוטים הוצגו יהודים גמלוניים במחלצות שאינן מותירות מקום לספק בעושרם המופלג, אשר הושג מן הסתם שלא ביושר, ולא כגמול לעבודה ראויה לשמה. והרי ההון היהודי נצבר בסחר-מכר מפוקפק ועקלקל הכולל ספקולציה בורסאית, סחר בשוק השחור, הלואה בריבית, הברחות וזיוף כספים. בקיצור, היהודים לא טמנו את ידם בצלחת והיו פתוחים לכל עסקה שלא תהיה.

כאמור, לצד הרוכל הזעיר הדתי בקפוטת הגברדין מתגלה בגלריית הדימויים האנטישמית דמות הקפיטליסט היהודי שחובש לראשו מגבעת או כובע אלגנטי, עוטה מקטורן או פראק ומכנסיים מפוספסים ואוחז בסיגר בין אצבעותיו. גופו של הקפיטליסט שמן, מעוות ולעתים דומה לשק כדורי נפוח במזומנים. ואכן, הקפיטליסטים היהודים צברו את ממונם מהונאת הפועלים הפולנים. הם נכלולים עד כדי הכרזה על אימוץ הרעיונות השמאלניים והעמדת פנים שהם ידידי אמת לפרולטריון. האיורים מארחים גם בולשוויקים או קומוניסטים יהודים. תווי הפנים

וראו את המפלצות שבהן מדובר כאן – אלה אנשים חסרי היגיון, ללא מוסר, החורשים רעה בלי הרף. הם חפצים לכפות עליכם את דעתם ולגזול מכם כל נכס או יתרון, ופועלים מעל הכול להזיק לכם ולמולדתכם". אפילו המחשבה על האויב האיום הזה אמורה להבהיל את קהל היעד. אכן, רטוריקת שנאה שכזו היא תופעה המושרשת במסורות עתיקות יומין. גילויי האנטישמיות ושנאת ישראל לדורותיהם מציעים דוגמה מאלפת ובהירה במיוחד של רטוריקה כזו, אשר אינה פונה ליהודים בתביעות כאלה או אחרות אלא יוצאת נגדם. תכליתה להשתלח ולהמחיש לציבור כי היהודים דוחים, מבעיתים ומסוכנים.⁸

היהודים המוצגים באיורים האנטישמיים הם האויב בהתגלמותו, יצורים נטולי היגיון שיש להדירם מן החיים הציבוריים, לטול את עוקצם, או פשוט לחסלם בכל אמצעי זמין.⁹ אם כך, האם האיורים הללו מסיתים לאלימות? תומש שרוטה (Szarota), אשר חקר את תדמיתם של הפולנים בקריקטורות גרמניות, טען כי אף שאי אפשר להוכיח שהקריקטורות הניעו לפעולה, קשה לפקפק בעוצמת השפעתן על המוסריות והערכים של קהל היעד. השפעה זו באה לידי ביטוי לפחות בתופעה שהוא מזהה בעקבות ריצ'רד גרונברגר (Grunberger): "כשל ביכולת לחוש סימפטיה".¹⁰ אין ספק שגם האיורים האנטישמיים של העיתונות הפולנית אשר הוצגו בתערוכה מובילים למסקנה שכזו. מעל לכול, נוכח קרון המשא העמוס ביהודים באיורו של אדמונד היידק (1937), או תמונת היהודים הנמלטים מענן של גז רעיל באיורו של מייצ'סלב פיוטרובסקי (1928), נראה שאין חשיבות לשאלה על יכולת האיורים להניע לפעולות מהסוג המצויר בהם. ואכן, אנו מוזעזעים עד עמקי נשמתנו בשל העובדה כי רק שנים ספורות לאחר פרסום האיורים התגשמו אותן משאלות שנראו למאיירים כהלצות או כמטפורות שנונות. ראוי לזכור את דבריה של מריה יניון (Janion): "אין בנמצא דבר דמוי שאינו יכול להתגשם במציאות: פנטזיות לעולם אינן תמימות כפי שהן נראות".¹¹

הערות

- 1 A. Nowaczynski, "Galeria galerników", in *Zydzi w karykaturze. W pietnastolecie pracy wydawnictwa tygodnika, Pod Pregierz* Poznań, 1938, n.p. 1
- 2 O. Bergmann, "Problematyka w brągu של אולף ברגמן", *zydowska w karykaturach polskich czasopism satyrycznych Drugiej Rzeczypospolitej*, *Kwartalnik Historii Żydów*, 4, 240 (2011), pp. 463-490; Idem, *Prawdziwa cnota krytyk się nie boi. Karykatura w czasopismach satyrycznych Drugiej Rzeczypospolitej*, Warsaw 2012, pp. 219-238. ספר העוסק בתקופה מאוחרת יותר, אך הוא בגדר תרומה של ממש למחקר הרלוונטי בתחום, הוא A. Skalska, *Obraz wroga w antysemitickich rysunkach prasowych* *Marca '68*, Warsaw 2007
- 3 A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918-1939*, Warszawa 1980, pp. 37, 56, 115, 268, 286, 291
- 4 פוקז'יווי, ששמו נגזר משם המגזין הסאטירי **ברנסל** (Brennessel) שיצא לאור מטעם המפלגה הנאצית הגרמנית, עוצב על פי דגם תעמולתי נאצי. גם **שאבס קורייר** פרסם העתקים של הקריקטורות שצייר פיליפ רופרכט (Fips) עבור **דר שטיירמר** ופרסומים נאציים אחרים. כתבי העת הללו לא ציינו את מקור התכנים ולעתים אף השמיטו את חתימות האמנים, מה שמקשה להבחין בין החומר ה"מיובא" לעבודתם של מאיירים פולנים.
- 5 ולדז'מיז' ברטושצביץ, בנו של בכיר המפלגה הדמוקרטית לאומית יואכים ברטושצביץ, נודע במעורבותו בפעילות המפלגתית. זהו המקרה היחיד מסוגו

בגטאות, באיסור הרשמית למוסדות להשכלה גבוהה (numerous nullus), בהגבלת האיגודים המקצועיים לבני הגזע הארי בלבד ובאיסור על שחיטה כשרה. האיורים הביעו משאלה שרשויות הממשלה יגבילו את פריעת החוק היהודית ויפגעו בחסינות היהודים. לא מעט איורים המתייחסים לפתרון השאלה היהודית הציגו אלימות פיזית: היהודים מוכים, נבעטים, תלויים על גרדומים ומושלכים ממטוסים. כדי לנצח במאבק נגד היהודים מוכרחים לשנס מותניים ולהתגייס. איורי העיתונות קראו לפעולה ולאחזות לאומית, על אף המנעד הרחב של העמדות הפוליטיות של האזרחים. האיורים הציגו את הפטרונים של המאבק: מנהיגה האנטישמי של המפלגה הדמוקרטית הלאומית, רומן דמובסקי (Dmowski), ואף ישו, שזכה לתואר "ראשון האנטישמיים". גם המשתתפים הטיפוסיים המריצו את המאבק: בריוני המפלגה הדמוקרטית לאומית, חברי תנועות סטודנטים, עיתונאים ימניים, וסתם אנשים "רגילים" שמאסו ביהודים ובניצול היהודי. איורים שנועדו לעידוד רוח הלחימה הציגו פולנים מנצחים ויהודים כאויבים מובסים. הופיעו גם ייצוגים אלגוריים של העוצמה הפולנית ואיקונוגרפיה מהסוג הדתי של קרבות נגד יהודים דמויי מפלצות ודרקונים. המאבק הומחש גם במטפורות המזהות את היהודים עם זוהמה, טפילים, מיני מזיקים ועשבים שוטים שיש לנכש או להטביע במים, או להשמיד בלהבות או גזים רעילים. האיורים מתייחסים גם לפעילות נגד יהודי איטליה, ובייחוד לזו של הרייך השלישי. הם מבטאים תמיכה מוחלטת ואף אהדה לעקיבות, להחלטיות ולשיטות הפעולה של הגרמנים. אמנם הלאום הפולני שקוע בחילוקי דעות עם גרמניה הנאצית; אך חרף זאת הפולנים מקבלים את הגישה הגרמנית אל שאלת היהודים ומוכנים לפתרה במשותף עמם. היהודים ראויים לעונש בגין פשעיהם ורשעותם, כאויבים המשותפים של פולין ושל הרייך השלישי היוצאים נשכרים מאוד מן הסכסוך בין שתי השכנות.

באיורים האנטישמיים מופיעים היהודים כבריות ללא מקום בסדרי העולם האנושי. הם יצורים דוחים ונפשית – שונים, זרים ומעוררי בעתה כפי שרק השטן, מפלצת או חיות טרף אכזרית מסוגלים. באיורי התערוכה מופיעים יהודים כיצורים נטולי צלם אנוש או אישיות עצמאית. דמותם העצמאית נשחקת ומופיעה כנציגה טיפוסית של הגזע היהודי בלבד. לפיכך, הלחימה כנגד היהודים או חיסולם באין ספור דרכים משונות שהציעו המאיירים, הייתה תכלית טבעית. המסר של איורי התערוכה בהיר, תמציתי וחד משמעי. על פי זופיה קוסק שצ'וצקה (Kossak-Szczucka), שמתוך מאמרה נגזר שם התערוכה, "היהודים 'זרים ודוחים'"⁷, ואפילו נוכחותם של היהודים היא בגדר איום. מוטב שיעלמו מרצון או בכפייה. צריך לשדלם להגר או לגרשם באכזריות. לאחר מכן אין חשיבות לגורלם או למקומות שבהם ישתקעו. אחרי הכול, הדבר החשוב הוא שעליהם לדעת שאין להם מקום בפולין. אי אפשר שלא לראות את האיורים כביטויים של רטוריקת שנאה חזותית, כבהסברו של מיכאל גלובינסקי (Głowinski): מחברים שונים מפנים רטוריקה של שנאה לקהלי יעד שלכאורה מצויים בכיסם, או לפחות לבני אדם שפוטנציאלית עשויים להשתייך לקהל הבית שלהם. פנייה זו מקנה לרטוריקת השנאה את המאפיין היסודי שלה: היא אינה משתדלת לשכנע. אין לה צורך בשכנוע משום שהיא אינה מטיפה לשינוי האנשים שבהם מדובר. רטוריקת שנאה מטיפה לחיסולם המוסרי (ולעתים גם הפיזי), לערעור מעמדם ולהשפלתם של אנשי הקבוצה שבה היא משתלחת. המסר הפונה לקהל הוא: "הביטו

T. Szarota, "Polak w karykaturze niemieckiej (1914-1944). 10
Przyczynek do badan stereotypow narodowych", in W.
Wrzesihski (ed.), *Wokol stereotypow Polakow i Niemcow*,
Wroclaw 1991, p. 90
M. Janion, "Spor o antysemityzm. Sprzeczności, wątpliwości 11
i pytania", in idem, *Do Europy tak, ale razem z naszymi
umarlymi...* Warsaw, 2000, p. 146

דריוש קונסטנטינוב

בקרוב המאירים הללו.
6 במחקרים של קריקטורות אנטישמיות ראוי להיות מודעים לכך שאיורים רבים
שאנו חושבים אותם לאנטישמיים לא נתפסו כך כשיצאו לאור לראשונה.
J.J. Appel, "Jews in American במאמר במאמר
Caricature: 1820-1914", in J.S. Gurock (ed.), *Anti-Semitism in
America*, New York and London, 1998, pt. 1, p. 55
7 Z. Kossak-Szczucka, "Nie istnieja sytuacje bez wyjścia",
Kultura, 26 (1936), p. 1
8 M. Glowinski, "Retoryka nienawisci", *Nauka*, 2 (2007), p. 24
9 שם, עמ' 20.

הגנת פולין והמיליונים היהודיים

האם שני גזעי הנשרים יתנגשו ביניהם? להזדמנות כזאת מחכות "הציפורים" הרעבות והתמימות לכאורה...

ביקורת פוליטית ואנטישמיות

בקריקטורה הערבית

קריקטורות בעיתון פלסטיין בשנת 1936,

"המרד הערבי הגדול"

מבחר הקריקטורות השמורות בארכיונו האישי של ישראל רוקח מאפשר לבחון את דמותם של היהודים בארץ ישראל כפי שהיא משתקפת בראי הקריקטורות הערביות בעיתון פלסטיין.¹ הקריקטורות נדפסו בגיליונות העיתון בשנת 1936.² הקריקטורה בעיתונות הערבית הייתה ביטוי ישיר, אותנטי ורב השפעה, שופר תעמולה לאנשים שקראו את העיתונות. העיתון ביטא הלכי רוח בקרב ערביי ארץ ישראל והקריקטורות פותחות צוהר להבנת עמדתו של הציבור הערבי כלפי היישוב היהודי והמנדט הבריטי, אך גם כלפי עצמו. עם זאת העיתון נוהל בידי נוצרים המקורבים לתרבות הבריטית והמערבית. לכן אפשר למצוא בקריקטורות שפורסמו בו, כצפוי, אימוץ המודלים של הקריקטורה האנטישמית המערבית-נוצרית ואפילו מטפורות שנקלחו ישירות ממנה. הערבים הנוצרים אימצו והתאימו את גילויי האנטישמיות בנוסחם האירופי לצורכי הציבור הערבי.

בקריקטורות מצוירות דמויות אדם, בעלי חיים, מבנים ועוד, תוך הבלטה מופרזת של פרטים מסוימים. מטרתן להעביר מסר כגון פרובוקציה, להצחיק, ללעוג, לגרות או לעורר ביקורת. איכותן נמדדת בהשפעתן על המתבונן ובהיחרטותן בזיכרון. הבניינים המצוירים עוברים תהליך של דיספרופורציה ועיוות פיזי שעובד בהרמוניה עם הגזמה פוליטית, חברתית או כלכלית, ונבחרים לשמש רקע למסר תרבותי. הקריקטוריסט מעביר לקריקטורות שלו חוויות אישיות או קבוצתיות שנרשמו בזיכרונו. הוא משמש, למעשה, מראָה. כפובליציסט ללא מילים אך בעל כוח פוליטי-חברתי, הקריקטוריסט מעצב תדמית. בכוחו להציג את הסביבה שבה חי הקורא ולהמחיש ייצוגים נושאי פונקציות חיוביות ושליליות כאחד.³ יש פער גדול המפריד בין הטקסט המילולי ובין הטקסט החזותי משום שלכותב יש אוצר מילים מגוון ועשיר העומד לרשותו, ולעומת זאת אוצר הדימויים החזותיים העומדים לרשותו של הקריקטוריסט קטן יותר. לכן, האופי של הטקסט החזותי הוא ישיר יותר וממוקד.⁴

הקריקטורה האנטישמית המסורתית שאבה את תכניה מצירוף של שלילה תאולוגית, מוסרית, גזענית חברתית ופוליטית, ועל כן היא לא כוונה אל פרטים אלא אל כלל העם היהודי. היא הציגה את נשוא הציור כאנטי-תזה לאידאל האסתטי של תרבות המערב. בתרבות הנוצרית של המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים נבדלה הקריקטורה האנטישמית מן הציור האנטישמי של ימי הביניים המאוחרים. נושאי הקריקטורה התמקדו בעיקר בביזוי סטראוטיפים שהוצגו כתכונות המולדות של היהודי: רדיפת הבצע שלו, חמדנותו, פחדנותו, היותו שטוף זימה.⁵

במאה העשרים הציגה הקריקטורה האנטישמית בביטוייה הגרמני-נאצי והערבי, בעיקר, את היהודי כיעד להשמדה פיזית. האנטישמיות הערבית וביטוייה בקריקטורות, גם אם אינה בשר מבשרו של הדימוי היהודי כפי שהתגבש בתרבות המערב, יכולה להיות מפוענחת כהמשכו וחיקויו. לפיכך יש הרואים בה חוליה ב"רצף היסטורי של אנטישמיות".⁶

כך נכתב בעיתון ידיעות תל-אביב בעיצומם של ימי המתיחות היהודית-ערבית, עוד לפני המאורעות:

היהודים מדור לדור היו עמוסים "שנאת עולם" [...] הקריקטורה יצאה כמעט תמיד כשטן לקראת היהודים. כל קריקטורה על היהודים היא באמת אך שטנה כנגדם [...] היהודי הוצג תמיד כגורם האישי של כל הפגעים הרעים והמצוקות הכלכליות הרבות, אשר היו למשחית לבני האדם. וכך מצא לו הקריקטוריסט תמיד טעמים ליצירת תמונות לעג וקלס המבאישות ומשנאות את היהודים [...] ראה הקריקטוריסט את מצב היהודים השפל והדל, לא כפגע רע אשר הגיע אליהם בלי עוון, כי אם כגמול ידיהם על כל רעתם [...] מגלים הקריקטוריסטים האנטישמיים [...] פחד גדול מאד מפני היהודים [...] דוקא מספרן הרב של הקריקטורות היהודיות הן עדות נאמנה על פחד מפני היהודים [...] כל הקריקטורות האנטי-יהודיות נוצרו מנקודת המצב של הלהמת הגזעניים, כי הן מתארות את היהודי בראש ובראשונה כבן גזע אחר. מה שיש במבנה גופו, מורה על גזע אחר, אותו מבליטים ביותר [...] הקריקטורות היהודיות – לפעמים קדמו למעשי אלימות ופרעות ביהודים ועזרו בשאת למטרה [...] לעורר על היהודים את "זעם העם" [...] רבות ביותר הקריקטורות האנטי-יהודיות ביחוד בעת משבר כלכלי כלל ומשבר כספי בפרט.⁷

הקריקטורה הערבית מסכמת את מרב מרכיבי שנאת היהודים. כיעור ועיוותו הפיזי של האבטיפוס היהודי שאוב מן המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים.⁸ אבל בקריקטורות המובאות כאן ובאחרות שהופיעו בעת עימות פוליטי קצר או ממושך, שהפך לפרקים אלים, מוטיבים אנטישמיים או גזעניים אחרים ביטאו ביקורת פוליטית רחבה יותר. העיתונות הערבית הייתה עיתונות מגויסת,⁹ ששימשה שופר תעמולה לקבוצות שונות בתוך החברה הערבית, הן המוסלמית והן הנוצרית, בארץ ישראל. היא ביטאה נאמנה את הלכי הרוח שרווחו ברחוב הערבי. לכן הקריקטורות מסייעות לעמוד על דעות, תפיסות, אמונות, מיתוסים ודעת קהל במרחב הערבי.¹⁰ הקריקטורה הפוליטית היא כלי שכנוע של המערכת הפוליטית במטרה לחדד את עמדותיה ולהציג את דרישותיה.¹¹

התפתחותה של העיתונות הערבית הפוליטית בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים הייתה חלק בלתי נפרד מתהליך ההתעוררות הלאומית של הערבים בארץ ישראל. העיתונות הייתה אמצעי התקשורת העיקרי שעמד לרשות האוכלוסייה הערבית והנהגה הפוליטית, על כל זרמיה. באמצעותה הועברו דיווחים על אירועים בארץ ישראל, ומסרים פוליטיים של הנהגה על המאבק נגד היישוב היהודי והשלטון הבריטי. העיתונות הפוליטית גויסה לעניין הלאומי ולכן היה לה חלק חשוב בעיצוב דעת הקהל ובהסתת האוכלוסייה. בעיתונות הערבית הייתה הסכמה כללית על עמדה עוינת לצינונות, להצהרת בלפור, לכינון בית לאומי יהודי, למכירת קרקעות ליהודים, לעלייה היהודית ולהתיישבותם, למאבקם להשגת שלטון עצמי ולכינון מדינה ליהודים.¹²

העיתון והקריקטורות

פלסטיין (בערבית: فلسطين) היה עיתון יומי בשפה הערבית שנוסד בבירות בשנת 1911 בבעלותם ובעריכתם של בני הודים עיסא דאוד אלעיסא ויוסף חנא אלעיסא, נוצרים יוונים-אורתודוקסים.¹³ העיתון יצא לאור עד שנת 1948. עיסא אלעיסא היה נועז ובוטה מאוד בביקורתו על היישוב היהודי. העיתון הרבה לעסוק בנושאים פוליטיים, והתריע על הסכנה למדינה העות'מאנית מצד האימפריאליזם הציוני. עורכי

של העיתון, שנערכו בידי יוסף חנא, הצטיינו בנימה אנטי-ציונית מודגשת, אך לא צידדו באחד מן הזרמים או המפלגות. העיתון גם הציג קו של הידברות עם היהודים,²³ שהביא התקפות עליו. אופי העיתון היה "צהוב" למדי ובעל מגמה מסחרית להגדלת התפוצה, כותרותיו נוסחו ועוצבו בשפה צעקנית, הוא רדף אחר "סקופים" ולעיתים פרסם ידיעות לא בדוקות ולא מאושרות. העיתון היה פופולרי בקרב הצעירים העירוניים שנהנו מחידושו, ונחשב לא מכובד בקרב הציבור המוסלמי המבוגר והכפריים.²⁴

הקריקטורות שימשו למסע תעמולה נגד היהודים, הציונות והמנדט הבריטי. היהודים תוארו בהן כבעלי תכונות שליליות (תאבי דם, בוגדים, רודפי בצע), וזהו עם דמות הנחש והקרוקודיל והכלב (המסמל את היהודים) והוצגו כמי ששולטים בשלטון הבריטי ובכסף. הן שירתו נאמנה חלק ניכר מהאוכלוסייה הערבית שהייתה אנאלפביתית בתקופה הנדונה. אבל קוראים אלה נזקקו גם להסברים על ההקשר של הקריקטורות, כך שבאופן פרדוקסלי הכיתובים וההסברים בערבית ארוכים ומפורטים יותר מאלה שבשפה האנגלית. השוני בין הטקסטים בשתי השפות נועד לספק גם צרכים אחרים, שכן התרגום לאנגלית נועד לקוראי השפה האנגלית בכלל ולשלטון הבריטי בפרט. לכן יש להניח שהתרגום לאנגלית התמקד בתעמולה פוליטית, ולעיתים היה בוטה פחות בגלל ההקשר התרבותי אך גם בגלל חשש מעשי מתגובה וצנזורה. ב-1936 נסגר פלסטין לשישה שבועות בהוראת הצנזורה, בעקבות מאמרי ההסתה והקריקטורות ששימשו לניגוח החברה היהודית והשלטון הבריטי.²⁵

האמצעי המרכזי בקריקטורות שלפנינו הוא זואומורפיזם או זואומורפיזציה – ייצוג הגיבורים האנושיים בדמויות בעלי חיים. הקריקטורה האנטישמית אימצה אמצעי זה מן הקריקטורה הפוליטית שפרחה במאה התשע-עשרה. זיהויו של נשוא השנאה עם בעלי חיים "נחותים" נועד ליצור כלפיו שנאה באמצעות זיהויו עם בעלי חיים המעוררים חרדה והסתייגות. היהודי מזוהה עם בעלי חיים שדינם השמדה, כגון תמנון, חולדה או עכבר. הנחש היהודי הוא הדימוי הרווח ביותר בקריקטורה הערבית, אך גם החולדה המכרסמת ונושאת המגפות שהם ממקורות החרדה עתיקי היומין של המזרח התיכון בצד מטילי האימה האוניברסליים: התמנון או העכביש הטוה את קוריו. הכלב הוא מן הדימויים הנקלים ביותר ברחוב הערבי. דמותו של היהודי הציוני מוצגת בקריקטורות אלה כאדם בזוי, מרושע, בעל חוטם ארוך,²⁶ לבוש בלבוש דתי מסורתי ותאב בצע. היהודי הוא בעל ההון ולכן בעל המאה הוא בעל הדעה שבכספו הצליח "לקנות" את הבריטים ולהשפיע עליהם. הערבים מופיעים כחותרים, כצמח הצבר בעל קוצים וכחמורים. כולם דימויים "מקומיים" באופיים שמפגינים את השתייכותם לארץ, בניגוד ליהודים או לבריטים.

בקריקטורות מופיעים מבנים ואתרים בעלי קונוטציה חזקה לזיכרון הקולקטיבי, ולמשמעות דתית, חברתית ופוליטית. הרקע הנפוץ בקריקטורות כולל מבני דת מירושלים. פלסטין מאוירת בקריקטורות כאישה נאה וטהורה, האישה היהודייה מופיעה בדמות פרוצה ושמה "אסתר", ושמו של היהודי "כהן". השלטון הבריטי נמשל לאריה מלך החיות, אך כדי לבזותו ולהדגיש את חולשתו הוא מאויר גם כחמור.

העיתון תמכו בהמשך המדיניות של "הפתקה האדומה", שנועדה להגביל את הגירת היהודים לארץ ישראל ושל האיסור על רכישת קרקעות.¹⁴ רוב העוסקים במלאכת העיתונות הערבית היו נוצרים, בוגרי בתי הספר של המיסיון, ומהם צמחו מבשריו של רעיון הלאומיות הערבית. רובם ראו את עצמם כסוכנים של החילון והמודרניזציה, ובעיתונות את האמצעי המתאים ביותר לקידום התהליך הזה.¹⁵ המאמר הראשי בפלסטין בגיליון הבכורה, מיום 14 בינואר 1911, הגדיר את מדיניותו של העיתון: "להיות עצמאי, לכבד את החוקה ולתמוך בכל התפתחות המובילה לבניית אומה בדרך קונסטרוקטיבית ולא דסטרוקטיבית".¹⁶ בשנים 1911-1914 נקט העיתון פלסטין את המונח "פלסטין" כציון טריטוריאלי, הן במשמעותו כסג'ק מיוחד של ירושלים הן לציון ארץ ישראל כולה או מרביתה.¹⁷ בשנות מלחמת העולם הראשונה נסגר העיתון, וחדש את הופעתו ב-1921 ביפו. החל משנת 1927 העיתון תמך באופוזיציה הנשואיבית והפך לשופרה. בשנת 1929 הפך לעיתון יומי ויצא לאור מדי יום, פרט ליום ב'. בשנת 1930 רכש הבנקאי אחמד חילמי עבד אלבאקי את השליטה בעיתון. עמדת העיתון הייתה לקבל את שלטון המנדט הבריטי כשלב מעבר זמני בדרך ליעד של "עצמאות וריבונות לפלסטין".¹⁸

שנות השלושים, על אירועיהן הפוליטיים הסוערים שנמשכו כל העשור, לרבות המרד הערבי בשנים 1936-1939, היו השלב השלישי בהתפתחות העיתונות הערבית בארץ ישראל. שני השלבים הראשונים היו ההתעוררות הלאומית של הערבים, שביטוייה היו בין היתר התסיסה הפוליטית הגוברת בקרב האוכלוסייה הערבית בשנות העשרים, הופעת שני המחנות הפוליטיים, החוסייניים והנשאשיבים, והופעת המפלגות בשנות השלושים. פלסטין הופיע כיומון משנת 1929 ומשנת 1933 הודפס בשער תעתיק שמו באנגלית *Falastin*. עורכו היה יוסף חנא אלעיסא ומנהלו האדמיניסטרטיבי היה בנדלי אלעיסא. מאפיין בולט של העיתון היו הקריקטורות שפורסמו בו. באותה תקופה נדפסו 10,000 עד 15,000 עותקים של העיתון. תפוצתו הגדולה התמקדה במיוחד בערים הגדולות חיפה, יפו, ירושלים ושכם.¹⁹

הגורם העיקרי לשנאת ישראל בציבור הערבי היה הסכסוך הציוני-ערבי שפרץ לתודעה עם הצהרת בלפור והביא לעימותים אלימים בתקופת המנדט. השינוי שחל בייצוג דמות היהודי היה כרוך בנסיבות היהודים נחשבו בני מוות, פחדנים ולא לוחמניים, אך הוכיחו יכולת באלימות ובגיוס תמיכה בין-לאומית בעולם הנוצרי.²⁰ פלסטין הסית נגד הבריטים, נגד חימוש היישובים היהודיים ונגד העלייה.²¹ הריגתו של שייח' עיז אדין אלקסאם ב-20 בנובמבר 1935 נוצלה בעיתונות הערבית ליצירת אווירה לאומנית. לרגל יום המאה לשביתה הכללית, נדפס ב-27 ביולי 1936 גיליון מיוחד שעוטר בתצלום של אלקסאם. ב-7 בנובמבר 1936 כתב פלסטין כי אלקסאם נפל למען ערבותו. ב-24 באפריל 1936 נדפס גיליון מיוחד ובעמודו הראשון הוקדשו שבעה תצלומים לאירועי יפו. בחלק מהתצלומים נראו משפחות ערביות שעזבו את שכונת אלמנשיה ביפו "מחשש להתקפה עליהן".²² העיתון הציג עצמו כעיתון פאן-ערבי לאומי ולא כעיתון נוצרי, אך למרות הדיווחים הנרחבים על החגים המוסלמיים ועל מרכזיותם בעולם הערבי הוא נתפס באוכלוסייה כעיתון נוצרי. מאמרי המערכת

מס' 1

הכותרת בערבית: "מטה הקסם של כהן". הטקסט בגוף הקריקטורה: "כיצד היהודים מאלפים את האריה". השלטון הבריטי מאויר כאריה והיהודי מצליח לאלף את האריה באמצעות מטה הקסם שלו. השפעתו של היהודי ששמו כהן גדולה יותר על בריטניה מאשר זו של הערבים. בריטניה (האריה) רוקדת על פי תנועת מטהו של היהודי. כדי להמחיש את כוחה בריטניה משולה לאריה, מלך החיות. למרות עוצמתה, היצור האנושי החלש (היהודי הזקן והמרושל עם האף העקום מצליח לאלף את האריה כבמטה קסם... כותרת אנגלית: "מקל הקסמים של כהן מאלף את האריה הבריטי". בגוף הקריקטורה באנגלית: "מאלפים את האריה".

מס' 3

כותרת בערבית: "לכסף יש כוח שלא ניתן להתחרות אתו" (בציור: הכסף הופך את האריה החזק בחיות לחמור עם אוזניים גדולות). כותרת באנגלית: "הכסף עושה את האריה לחמור". המילה כסף נרשמה לאחר מחיקת מילה קודמת...

מס' 4

תחת הכותרת בערבית, "הבית הלאומי של היהודי", נראה וייצמן מוליך את חמורו. החמור אומר: "כמה שהמשא כבד וכמה שהדרך קשה מלאה תחתחתיים". וייצמן עונה לחמור: "אנחנו עברנו את המכשול של שנת 1933 ומה שהיה לפני השנה הזאת ולא נותר לנו אלא לעבור את המכשול של שנת 1936". וייצמן מזרוז את החמור: "ההחחחה" ואחר כך "יאההה..." (כדי להאיץ את החמור בשעת העברת משאות וסחורות השתמשו בשתי דרכים: בדחיפה ברגל או במכה באחורי החמור. "חה" בא מלשון חמר-חמור בערבית). תחת הכותרת באנגלית, "בדרך לפלסטין", אומר החמור: "איזה נטל כבד בדרך עם הרבה גבעות!!!" וייצמן: "הזורז! אל תהיה טיפש".

הציגונו והמנדט הבריטי מאוירים בדמות חמור. יש הבדל בין שני הכיתובים המופיעים מתחת לקריקטורה. הטקסט חריף יותר בתרגום הערבי: כנראה המטרה ללעוג לשלטון הבריטי המאויר בדמות חמור, אך גם להסביר בפירוט יתר לקורא הערבי כיצד וייצמן "שולט" בחמור הבריטי, בעוד הבריטי יכול להסתפק ברמזים.

מס' 2

מס' 7

הכותרת בערבית: "הכסף היהודי מדבר". הטקסט: הסגן הנכבד (בריטי): "הממשלה צריכה להשתמש בכל סוגי הכוח עם / נגד הערבים האלה, הגנבים והבעייתיים". כהן (יהודי): "כן, עוד ועוד... אדוני (עבד נרצע שעונה לאדוניו), כן, עוד, אדוני, עוד כל מה שהוספת הגנה (תשלומים) קדימה. כבוד הסגן אתה עשית מעשה יפה ונפלא". ("הכסף היהודי מדבר): חובה על הממשלה להשתמש בכל שיטות הכוח נגד הערבים הגנבים והבעייתיים האלה. ככל שתוסיף הגנה אנחנו נשלם יותר... (עשה מעשה נפלא וטוב)". הכותרת באנגלית: "כסף יהודי מדבר בפרלמנט". חבר פרלמנט: "הממשלה צריכה להשתמש באמצעים נוקשים נגד השודדים האלה, הערבים". כהן: "הידד! הידד! המשך...".

מס' 8

הכותרת בערבית: "הנשמה של ג'מאל פאשה²⁷ אומרת: ברכות ובתחינה עם הסייר (המפקד). אני לפניך עצרתי כלאתי וגירשתי והרגתי ורצחתי ותליתי אנשים אבל בסוף נכשלתי. אני מודה לך מקרב לב, רב תודות לך כי אתה עשית שהערבים ישכחו את העושק שלי וייתחסו ברחמים ובערגה לתקופתי". הכותרת באנגלית: ג'מאל פאשה למר ווקופ: המון המון תודות... הערבים כעת שכחו את הרודניות שלי ומברכים את זכרי". ברקע איור של ירושלים.

כותרת בערבית: "הקרוקודיל שמייצג את הציונות אומר לערביי פלסטין: אל תחששו אל תראו אני אבליע אתכם בשלום". כותרת באנגלית: "הקרוקודיל הציוני לערבים הפלסטינים: אל תפחדו! אני אבליע אתכם בדרכי שלום".

מס' 5

הכותרת בערבית: "כספי האומות ממקורות שונים נאספים כספים במטרה להפוך את פלסטין לבית לאומי ליהודים". הכותרת באנגלית: "כסף גויי ממקורות שונים כדי להפוך את פלסטין לבית לאומי ליהודים". נראה שזו קריקטורה אנטישמית שגולקחה ממקור צרפתי ואינה עוסקת במקור כלל בענייני ארץ ישראל, משום שהכיתובים בתוך הקריקטורה הם בצרפתית ומפרטים את "המקורות הנפשעים הקלאסיים" של הכסף היהודי: ריבית, רכוש גנוב, הצתות, רולטה, מכונות מזל...

מס' 6

הכותרת בערבית: "פלסטין נופלת ברשתות היהדות העולמית". על התמונה כתוב: "הציונות העולמית", על האישה כתוב: "פלסטין". הכותרת באנגלית: "פלסטין מסובכת על ידי היהדות העולמית". באנגלית לא נוסף ביאורה שהאישה היא פלסטין ושהתמונה הוא היהודים או הציונות, בניגוד להסבר המפורט בערבית.

מס' 9

באנגלית: "האובייקט כולו (השלם) המטרה כולה !!!" הטקסט: "חתולים ועכברים חיים ביחד בשלום ובידידות" (היהודים הם העכברים והערבים חתולים). המטרה של הממשלה הבריטית של הוד מלכותה היא שהערבים והיהודים יהיו מסוגלים לחיות יחד בשלום ובידידות (מתוך הנאום המשודר של שר המושבות)."

מס' 11

הכותרת בערבית: "פלסטין הקיצונית". "ג'ון בול"²⁹ ואתה רוצה ממני שאני אוציא ממך את כל הקוצים האלה?! כהן: אם כן – איך אתה הבטחת להפוך את פלסטין מתאימה להקמת בית לאומי יהודי בה – קדימה, תמשוך, מה אתה מתייאש משאר הקוצים האלה מתי מעט. תמשוך בדרכך – תמשוך במלאכתך". הכותרת באנגלית: "פלסטין הקיצונית". הטקסט: "ג'ון בול: ואתה רוצה שאני אקטוף את כל הקוצים האלה בשבילך? כהן: משלמים לך בשביל זה".

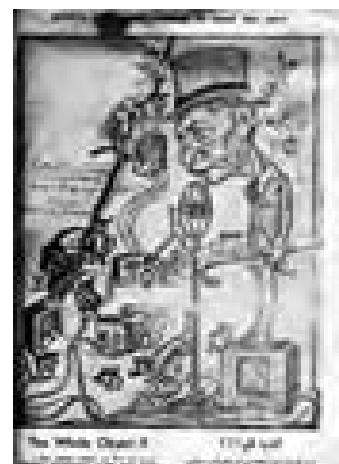
מס' 12

הכותרת בערבית: "הנשק הנשי". הטקסט: "שר הקולוניות הבריטי: אני עשיתי למען עמך כל מה שיכולתי לעשות: אנחנו עצרנו 2,000 ערבים בערך. 800 מהם נשפטו וכל היתר עדיין בהליכי משפט. עצרנו בצרפין (סרפנד) 200 איש נוספים ויישמנו כל מה שהיה בחוקי החירום וכפינו את הקנסות המשותפים על ערים וכפרים ערביים והחרמנו את

הכותרת בערבית: "כיצד מבוצע המנדט הבריטי, כבודו!!!? שממשלת הוד מלכותו היא תבצע את כל התחייבויותיה ואתם תהיו שלווים – הירגעו". "היהודים: אנחנו לא נרגע בשום פנים ואופן, אלא אם כן אתה מורה לממשלתך לגרש את כל הערבים מפלסטין". כבודו מסכים ואומר: כן. כן. כבודו אומר: בקשתי מהשר לעניינים קולוניאליים לשלוח כוחות חדשים לדיכוי כל מעשה מרד. הערבים: ומי יגן על חבש (אתיופיה) המסכנה !!! פלסטין אינה איטליה". הכותרת באנגלית: "לא, לא... כן, כן. איך המנדט [שגיאת כתיב] מוצא לפועל !!!" "הנציב העליון ליהודים: הממשלה של הוד מלכותו נחושה למלא את מחויבויותיה... היו שקטים. היהודים: אנחנו לא נהיה מרוצים אלא אם הערבים יוצאו מפלסטין. הנציב העליון לערבים: ביקשת ממשרד המושבות לשלוח יותר כוחות לפלסטין כדי לדכא מהומות נוספות. הערבים: אבל מי יגן על חבש???"²⁸

מס' 10

הכותרת בערבית: "המטרה כולה!!!" הטקסט: "כל המטרה של ממשלת הוד מלכותו [היא] שהערבים והיהודים יוכלו לחיות בשלום ובאהבה בפלסטין (מנאמו של שר המושבות ששודר ברדיו)". כותרת

מס' 14

הכותרת בערבית: "אחרי 19 שנים", "ירושלים בשנת 1936", "אלנבי בירושלים בשנת 1917". (שתי הקריקטורות מורות שדבר לא השתנה ב-19 השנים הללו. הקריקטורה מאוירת על רקע ירושלים). הכותרת באנגלית: "לאחר 19 שנים של מנדט בריטי", "אלנבי בירושלים - 1917", "ווקופ בירושלים - 1936".

מס' 15

הכותרת הערבית: "מולדת לאומית ליהודים". הטקסט: "הבית הלאומי היהודי נבנה על חודי חרבות של האנגלים. הממלכה הבריטית מקבלת את הנציב העליון - האחריות על פלסטין והופכת אותה בית לאומי ליהודים ומלווה כל מהגר יהודי בחייל אנגלי". היהודים עוזבים את הספינה ועולים לחוף עם מיטלטליהם. ליד כל מהגר (עולה יהודי) עומד חייל הנושא גם רובה ומחזיק גם בחוד חנית - החניתות של האנגלים). הכותרת באנגלית: "צבא שכירי החרב". הטקסט: "כדי להגן על 400,000 מהגרים יהודים בפלסטין, בריטניה צריכה להחזיק מספר זהה של חיילים".

החיטה ואת התרנגולות ואת הביצים ואת הפרות ואת העזים וכל החיות האחרות למיניהן והרסנו את הבתים בלוד ובחברון וכפרים רבים אחרים חוץ משני המקומות האלה ופוצצנו את יפו בתירוץ שרוצים לפתח אותה יותר וחתכנו את כל הלשונות של העיתונות הערבית (צנזורה)". אסתר: עוד דבר אחד קטן יא נשמתי והוא החרמת והפקעת כל האדמות הערביות. וייצמן: זה דבר פשוט". הכותרת באנגלית: "עוד נשק חד". הטקסט: "אורמבסי גור:³⁰ עשיתי את כל שיכלתי עבור האנשים שלך. כאלפיים ערבים נעדרו ומתוכם כמעט 800 הורשעו, והשאר עוד מחכים למשפט. מאתיים נוספים נשלחו למחנה ריכוז בסראפנד. כל תקנות החירום הופעלו, ענישה קולקטיבית הוטלה על ערים ערביות ועל כפרים. יבולים, עופות, ביצים, בקר ובעלי חיים הוחרמו, בתים נהרסו בלוד, בחברון ובערים רבות אחרות. העיר העתיקה של יפו הופצצה וכל העיתונים הערבים הושעו. מה עוד אני יכול לעשות למענך? אסתר: עוד טובה אחת קטנה יקירי! שהענישה הקולקטיבית גם תכלול החרמה של אדמה ערבית. וייצמן: את זה קל מאד לעשות..."

מס' 13

הכותרת בערבית: "למה מתכוונים בהצהרת בלפור?" הטקסט: (1) הזיכיון של רוטנברג היהודי. (2) הזיכיון של עתלית היהודי. (3) הזיכיון של ים המלח היהודי. (4) זיכיון ימת החולה. היהודי. (5) המונופול היהודי על העבודות הכלליות. (6) מונופול יהודי על כל משאבי הארץ החיוניים. (7) הלחץ הכלכלי היהודי. (8) ההגירה היהודית בסיטונאות. (9) הממלכה היהודית. הכותרת באנגלית: "הצהרת בלפור מסמלת". הטקסט: "הזיכיון היהודי של רוטנברג. (2) הזיכיון היהודי של עתלית. (3) ים המלח. (4) החולה. (5) מונופול על עבודות ציבוריות. (6) מונופול על כל המשאבים הפלסטינים. (7) לחץ כלכלי. (8) הגירת יהודים בסיטונות. (9) מדינה יהודית. הערה: בקריקטורה עצמה ההסברים מופיעים בערבית ולא באנגלית."

הבריטי ולקוראי אנגלית. כיתוב ההסברים בערבית היה בדרך כלל ארוך ומפורט יותר מן הכיתוב באנגלית, ככל הנראה בניסיון שלא להרגיז יתר על המידה את השלטון המנדטורי, שהפעיל לעתים קרובות צנזורה ולא היסס לסגור עיתונים. המטרה לא הייתה, כנראה, למתוח את החבל יותר מדי, אלא למצוא את שביל הזהב. הקריקטורות העבירו אמנם מסרים אנטישמיים להמונים, שמטרתם הייתה להמריד ולהרחיב את החיץ בין שני העמים, אך באמצעותן מצאו מעבירי המסרים דרך לשים ללעג גם את שלטון המנדט הבריטי וגילוויים שליליים, לדעתם, בעמדת הערבים בארץ ישראל.

הערות

- * תודה מיוחדת לדפנה הרט ולקיסר קבהא שעזרו בתרגום הטקסטים.
- 1 הקריקטורות לקוחות מארכיון עיריית תל-אביב-יפו, תיק מס' 74-111, חטיבה 111 (ארכיונו האישי של ישראל רוקח). הכותרת בעמוד הראשון של חוברת שפרסם העיתון **פלסטין** בשנת 1936: "הבעיה הפלסטינית. כמה תמונות קריקטורות ואחרות אשר פורסמו בעיתון **פלסטין** מאז פרוץ המהפכה האחרונה 19.4.1936 והיא מציגה כיצד בוצע המנדט הבריטי בפלסטין. קנה יותר מאשר עותק אחד ושלה אותו אל אחד ממכריך בחו"ל. עלות העותק 15 מ"ל, בית הדפוס פלסטין החדש ביפו". באנגלית נדפס טקסט ארוך יותר עם דגש נגד השלטון הבריטי: "המקרה הפלסטיני, משטר בלתי סובלני. קריקטורות ואיורים שפורסמו בעיתון **פלסטין** היום בהקשר להתקוממות הערבית בפלסטין ב-19 באפריל 1936 מציגות אספקטים מסוימים של האופן שבו פועל המנדט הבריטי. הסכסוך הפלסטיני עם חבר הלאומים (העולם), המנדט הזה שאינו צודק בתפיסתו הלא צודקת וביישום האכזרי הרודני שלו ובניגוד לכל מסורת בריטית של משחק הוגן, היגיון בריא וממשל הוגן, צריך ללא ספק להיכתש באופן נחרץ, ללא קשר למה שהיהודים פה ובכל מקום אחר יכולים לומר או לאיים. על החתום: האריה הבריטי". **פלסטין**, הוצאה חדשה, יפו 1936. בחוברת 25 קריקטורות. שתי קריקטורות מתוך ה-25 הועתקו כנראה מהעיתונות הצרפתית. הקריקטורות המובאות במאמר הן אלה שנשתמרו במצב ראוי לדפוס ולקריאה.
- 2 מאורעות הדמים של תרצ"ו-תרצ"ט פרצו ביפו ב-19 באפריל 1936. העילה להן הייתה שמועות על טבח שערכו כביכול יהודים בערבים. ליד בית הממשל ביפו, הסראיה, נאסף המון של ערבים נועזים והתנפל בסכינים, באבנים ובמוטות ברזל ועץ על כל יהודי שהזדמן בדרכו. הותקפו גם תושבי השכונות שבגבול תל-אביב ויפו: נוה שלום, שכונת שפירא ושכונת התקווה. המרד התבטל לא רק בהתקפות על יהודים אלא גם בשביתה כללית. נמל יפו הושבת למשך שישה חודשים, וזה המריץ את פתיחת נמל תל-אביב. ב' חסס (עורכת), **ספר מאורעות תרצ"ו**, תל אביב 1937; 'פורת, **ממהומות למרידה: התנועה הלאומית ערבית-הפלסטינית 1929-1939**, תל-אביב 1978.
- 3 'מטלון, "אדריכלות בשרות הקריקטוריסט". עמותת האדריכלים, www.isra-arch.org.il/hebrew/Article.aspx?Item=1395 (נדלה בדצמבר 2012).
- 4 א' מישורי, **סביב למדורה בסלון: שדה האמנות היהודי בישראל, 1949-1948**, קרית שדה בוקר 2013, עמ' 174 (להלן: מישורי, סביב).
- 5 א' סתיו, **השלום: קריקטורה ערבית: עיונים בדמות היהודי בקריקטורה**, תל-אביב 1996, עמ' 40 (להלן, סתיו, **השלום**), ראו גם J. Kotek, *Cartoons and Extremism: Israel and the Jews in Contemporary Arab and Western Cartoons*, London 2008.
- 6 סתיו, **השלום**, עמ' 17.
- 7 א' פוסק, "היהודים בקריקטורה העולמית", **ידיעות תל-אביב**, קובץ לפורים, י"ג באדר תרצ"ה, עמ' 13-15.
- 8 סתיו, **השלום**, עמ' 106.

הכותרת בערבית: "המשפחה המאושרת". הטקסט: "כבודו אומר: האם אתה מוצא לעצמך זמן (ספייסר) לשחק עם משפחתך המאושרת? ספייסר: היום יש לי מספיק זמן לאחר שהצבא קבל משימת הענשה יפה". הכותרת באנגלית: "המשפחה המאושרת". הטקסט: "הנציב העליון: כעת שהצבא פה, אני מקווה, ספייסר,³¹ שתמצא מספיק זמן לשחק עם המשפחה המאושרת שלך (היהודים משולים לכלבים)".

סיכום: אנטישמיות וביקורת משולשת

הקריקטורות הלקוחות מן העיתון **פלסטין** אינן נבדלות באופיין, בכל הנוגע לתיאור דמות היהודי, מן הקריקטורות שהופיעו בתקופה המקבילה בעיתונות האנטישמית העולמית – בעיקר המערבית, הנוצרית. מהשוואה בין הכיתובים בערבית ובאנגלית בעיתון **פלסטין** עולה כי מה שנכתב בשפה הערבית אינו זהה במרבית המקרים לתרגום לאנגלית. הנוסח הערבי ארוך ומפורט יותר, ככל הנראה גם משום שהקורא הערבי שמסתפק בקריקטורות ואינו עוקב אחרי הטקסטים העתונתיים, זקוק להסברים. נוסף על כך, בתוך הקריקטורה עצמה מופיעות דמויות המוצגות בערבית ולא באנגלית, כנראה מאותן סיבות. רוב הדמויות שהופיעו בקריקטורות היו מוכרות. גם רקע המבנים מוכר – כמו אלה שבירושלים. אך יש באוסף זה גם מחזור של קריקטורות הנושאות אופי אנטישמי כללי. לפחות אחת שהובאה במבחר שהוצג כאן (מס' 5), הועתקה מהעיתונות הצרפתית, והגיעה, ככל הידוע לעורכי העיתון שהיו דוברי צרפתית, והם התאימו את הכיתובים למסר הפוליטי. בעלי החיים המייצגים את דמות היהודי הם אלה שמעוררים בקורא הערבי סלידה וגועל. היהודי מוצג (מס' 7) כתאב בצע בעל ממון שיכול לקנות את השלטון הבריטי. הבריטים הוצגו אמנם כאריה, מלך החיות, אולם מתנהגים כחמור... הקריקטורה במקרה הזה (מס' 3) ניסתה ללעוג לחזקים (השלטון הבריטי), אולם לא חסכה את שבטה מן החברה הערבית, בהציגה גם אותה בדימויי בעלי חיים (חתולים, חמורים). הקריקטורה הייתה ראי של המציאות, טפחה על פניהם של קוראי העיתון, סיפקה להם נשק ותחמושת נגד היהודים והשלטון הבריטי, ואף מתחה במידת מה ביקורת על חולשתם של ערביי ארץ ישראל.

המסר התעמולתי של הקריקטורות נועד בראש ובראשונה לערביי ארץ ישראל, קוראי השפה הערבית ואלה שלא מרבים לקרוא, ולשלטון

29 ג'ון בול (John Bull) הוא דמות בדיונית המסמלת את אנגליה (בדומה לדוד סם האמריקני). הדמות צוירה לראשונה על ידי דוקטור ג'ון ארבותנוט (John Arbuthnot) ב-1712. הדמות של ג'ון בול שימשה את הקריקטוריסט תומס נאסט במאה ה-19, ואת ג'ורג' ברנרד שו שכתב על אירלנד את המחזה **האי האחר של ג'ון בול** בשנת 1904. ג'ון בול מתואר בדרך כלל כגבר נמוך וכבד בעל מגבעת, מעיל ערב ומקטורן העשוי מדגל בריטניה. לעתים קרובות הוא מלווה בכלב בולדוג.

30 ויליאם אורמסבייגור (11 באפריל 1885-14 בפברואר 1964) היה שר המושבות הבריטי בתקופת מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט וידיד הציונות.

31 רוי גודפרי בולן ספייסר (Spicer; 1889-1946) היה מפקד משטרת המנדט בארץ ישראל בראשית מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט. מאוחר מתוך ויקיפדיה. ראו הערך "רוי ספייסר" בוויקיפדיה (נדלה בדצמבר 2012).

רחל הרט

"המטכ"ל היהודי-גרמני מלכלך את הדגל..."

ב-1895, כשפרשת דרייפוס הייתה הדים בצרפת ובעולם, ראה אור בסאו פאולו שבברזיל השבועון האנטישמי בצרפתית *L'Eclair* (הגשש), שגיליון אחד שלו הצלחתי לגלות בחיפוש בארכיונים אחרי עיתונות צרפתית, שרק חלק מגיליונותיה נשמרו. העיתון העתיק בכתיבתו את סגנון העיתונות האנטישמית האנטי-דרייפוסרית בצרפת. בגיליון זה ניהלו עורכי העיתון מערכה אלימה ומעליבה נגד הקונסול הצרפתי ז'ורז' ריט (Ritt), ככל הנראה ממוצא יהודי, והאשימו אותו בין השאר שהקיף עצמו ב"יהודים גרמנים ואיטלקים שמזהמים את דגל צרפת", ושבחג הלאומי, 14 ביולי, הציג את "המטכ"ל היהודי-גרמני שלו שמסייע לו בשקריו". "אנחנו קוראים להגל, ז'נין וכהן, להוכיח בעזרת מסמכים את לאומיותם הצרפתית", כתב **ל'אקלר**. כמעט כל הגיליון הוקדש להתקפות שלוחות רסן נגד ריט בצורת מכתבים, מאמרים ואפילו פזמונים סאטיריים לכאורה. זעמם של הכותבים יצא על כך שריט פתח בחקירה על המסע שהם ניהלו נגד סוחר ממוצא יהודי בשם פליקס בלוך ויהודים אחרים שצברו זהב ויהלומים על חשבון חברים אחרים בקהילה הצרפתית. לדבריהם, שמחתם של היהודים על כוחם והשפעתם מוקדמת, ורוב הציבור תומך בפטריוטים האמיתיים. הם מתארים את ז'ורז' ריט עצמו כ"צר אופקים, קשה לב, נקמן, חסר רחמים, רע מרצון ומתוך הרגל", בניגוד ל"צרפתים האמיתיים". במסגרת מסע ההכפשות נגדו הואשם ריט בכך שבעת כהונתו בקוסטה ריקה חטף קטינה, הסתיר אותה במרתף הקונסוליה במשך שלושה חודשים ואחר כך הביא אותה לברזיל והכניס אותה להריון. זאת למרות שלא התגרש כחוק מבתו של אחד השרים שם, שממנו סחט כסף בטענות שווא, ומכר את תכשיטיה ואת כלי הכסף שלה. הכותבים פנו לשר החוץ של הרפובליקה הצרפתית לחקור בענייניו.

ולריה גימארש

9 העיתונות הפוליטית של ערביי ארץ ישראל החלה להתפתח בשנת 1908, בעקבות הרפורמה החוקתית של התורכים הצעירים, שהתירה הוצאה לאור של עיתונים לא רשמיים ברחבי האימפריה העות'מאנית.

10 סתיו, **השלום**, עמ' 16.

11 א' שבו, "סאטירה פוליטית", **מעמקים**: כתב עת וירטואלי לספרות ואמנות, 1 (2006), עמ' 1.

12 מ' שמש, "עמדת העיתון היפואי **פלשתין** כלפי מדינות הציר והדמוקרטיות: הבט נוסף לעמדה הערבית כלפי היישוב בשנים 1938-1939", **עיונים בתקומת ישראל**, 2 (1992), עמ' 245 (להלן: שמש, "עמדת העיתון").

13 ראו מדוע נבחר השם **פלשתין** לעיתון: שם, עמ' 248-249.

14 בשנת 1901 נחקק חוק "הפתקה האדומה" להגבלת העלייה היהודית. יהודים שביקשו להיכנס לארץ ישראל קיבלו אשרת כניסה לשלושה חדשים (פתקה אדומה) ותמורתה נאלצו להפקיד את דרכוניהם. מ' אליאב, **ארץ-ישראל ויישובה במאה הי"ט (1777-1917)**, ירושלים 1978, עמ' 387-390; מ' אסף, **תולדות התעוררות הערבים בארץ-ישראל ובריחתם**, תל-אביב 1967, עמ' 45.

15 ראו בהרחבה: ע' איילון, **תולדות העיתונות הערבית**, תל-אביב תשס"א; מ' כבהא, **עיתונות בעין הסערה: העיתונות הפלסטינית כמכשיר לעיצוב דעת קהל, 1929-1939**, ירושלים תשס"ד; ד' כספי ומ' כבהא, "מירושלים הקדושה ועד המעיין", פנים, 16 (2001), עמ' 44-56.

16 שמש, "עמדת העיתון", עמ' 247.

17 שם, עמ' 249.

18 שם, עמ' 250.

19 האתר של עיתון **פלשתין** לא מופיע יותר. ראו עוד: www2.warwick.ac.uk/fac/arts/history/students/.../ggkabha (נדלה בתאריך 18.1.2014).

20 ע' סיון, **אנטישמיות מוסלמית: אתגר ודרכי תגובה אפשריות**, ירושלים 2010, עמ' 10.

21 שמש, "עמדת העיתון", עמ' 253-254.

22 שם, עמ' 255.

23 "פלשתין נאשם בנטיה לשלום", **דבר**, 3.12.1930.

24 ויקיפדיה, "עיתון **פלשתין**" (נדלה לאחרונה בדצמבר 2012).

25 מוסד הצנזורה הוקם בימי הביניים בידי הכנסייה הנוצרית כדי למנוע פרסום דברים שהיו עלולים לפגוע באמונה הדתית. לאחר מכן ניצלו את המוסד הזה שליטים שרצו למנוע פרסום דברים שהיו עלולים לפגוע ביוקרתם או לערער את שלטונם. ראו א' ווהל, "סוגי צנזורה", הספרייה הווירטואלית של מט"ח, המרכז לטכנולוגיה חינוכית, lib.cet.ac.il/pages/sub.asp?kwd=2339 (נדלה לאחרונה בתאריך 18.12.2013).

26 ראו ד' אלון, "שימוש באף בקריקטורה פוליטית", www.danallon.co.il/m/?categoryId=86292&itemId=158572 (נדלה לאחרונה בתאריך 18.12.2013).

27 אחמד ג'מאל פאשה (6 ביולי 1872-21 ביולי 1922) (בתורכית: Ahmed Cemal Paşa) היה איש צבא ומדינאי תורכי, מתכנן רצח העם הארמני, שליט מחוז (וילאייט) סוריה, שכלל את ארץ ישראל המערבית, לבנון, עבר הירדן וחו'אז) מטעם האימפריה העות'מאנית בזמן מלחמת העולם הראשונה.

28 אביסיניא (Abyssinia) הייתה ממלכה גדולה בצפון-מזרח אפריקה. יש המזהים אותה עם ארץ כוש (Ethiopia) המקראית, הקדומה. הערבים הסבו את שמה לחבש, כלומר: ארץ גויים רבים ולאומים שונים. היום היא נקראת אתיופיה.

Case Transatlantique

CASA BOANOVA

VICTORIA STORE

CHATELAIN

Case Comarpo

STABILIMENTO BIANCHI & TONI

Depot de Journal

SILVA & ANDRADE

Reis 100

This block contains several small advertisements and notices. It includes names of businesses like 'Case Transatlantique', 'CASA BOANOVA', and 'VICTORIA STORE'. There are also mentions of 'Reis 100' and 'Depot de Journal', suggesting a focus on local commerce and services.

AUX XIX!

Bereka!

CHAPEOS DE SOL

A L'ABC en CIEL

CASA BOANOVA

HC - Loja de S. José - HC

SALADINES & BOANOVA

Vinho Moscatel

A'Lyra

Reis 100

Aux 600 mil paleteta

This block features larger advertisements, including one for 'CHAPEOS DE SOL' (sun hats) and another for 'AUX XIX!' (likely a brand or event). It also mentions 'CASA BOANOVA' and 'SALADINES & BOANOVA', along with 'Vinho Moscatel' and 'A'Lyra'. The 'Reis 100' and 'Aux 600 mil paleteta' are likely promotional offers or prices.

ראיון עם אורי אבנרי מראיינים: עוזי אלידע וגדעון קרוץ

הפך אצלי לאובססיה. כל המלחמה הייתי חייל פשוט – חל עלי איסור חמור לכתוב, אבל המפקדים שלי עצמו עין.

ג"ק: וצנזורה לא הייתה?

א"א: זה עבר צנזורה.

ג"ק: עבר?

א"א: כולם עברו צנזורה, כמוכן. מה שלא עבר צנזורה אבד, משום שלא היו לי העתקים. כתבתי ומסרתי לידי נהג המשאית הראשון שעבר, כאלה שהביאו אוכל ותחמושת. למעשה כתבתי כל המלחמה.

ע"א: זאת אומרת מעין כתב צבאי, אבל לא מטעם הצבא.

א"א: לא הייתי כתב צבאי. הייתי אנטי, נגד הצבא, אבל מפקד החטיבה חיפה עלי וגם מפקד הגדוד, אף שמדי פעם קיבלתי תזכורת שאני מפר פקודות ואסור לי, וכולי וכולי. בסוף המלחמה נפצעתי. אגב, בין עשרות הכתבות ששלחתי היו כמה מאמרים עיוניים, פוליטיים, שאותם תמוז החביא, הוא חשב שזה לא מתאים ליום והעביר להארץ. והם פורסמו בהארץ. ארבעה-חמישה מאמרים רציניים, אחד מהם נקרא "המיסטיפיקציה של החלום השמי".

ע"א: שהופיע בעיתון הארץ.

א"א: עוד בזמן המלחמה, אוקטובר-נובמבר [1948], בתקופה הזאת. כאמור, נפצעתי בסוף המלחמה, הייתי בבית חולים ובבית החולים קיבלתי מכתב מגרשום (גוסטב) שוקן שאיחל לי החלמה וכשאני אשתחרר מהצבא שאבוא לבקר אותו והציע לי לעבוד בהארץ. וכך היה. גמרתי את בית החולים, החלמתי והלכתי להארץ. הוא שכר אותי במקום והטיל עלי לכתוב את מאמרי המערכת של הארץ.

ג"ק: לא פחות ולא יותר.

א"א: לא פחות ולא יותר. הכותב הקבוע, משה קרן, הושאל למשרד החוץ, נשלח לאמריקה ואני מילאתי את מקומו. וזה היה יופי. הרגזו את כל חברי המערכת, כמוכן. עלי להוסיף שאחת מהמעלות שלי היא שאני יליד גרמניה, ובשביל שוקן זה היה כמעט המבחן הקובע.

ע"א: הייתה קבוצה שלמה של עיתונאים ילידי גרמניה שהיו חברי מערכת?

א"א: זו הייתה העדפה ברורה וזה היה יופי, עד שאחרי כמה חודשים הוא לא פרסם מה שרציתי לפרסם. שוקן היה איש מוזר. לא הייתה לו השקפת עולם, היו לו אלף השקפות עולם, על כל נושא הייתה לו השקפה קבועה ונוקשה, בלי קשר לנושא השכן. כתוצאה מכך כתבתי מאמר על חיסול כפר ערבי בגליל, וזה פורסם.

ג"ק: איזה כפר זה היה?

א"א: זה פורסם אחרי שבוע או שבועיים, אחרי החיסול של כפר ערבי אחר, ומישהו אמר לשוקן שזה דבר לגמרי אחר, וזהו בערך. זה היה כפר בגליל העליון, שתושביו הועברו לעכברא של היום, ליד צפת. יום אחד ראינו שזה לא הולך, והוא (שוקן) תכנן להוציא שבועון שאמור היה להיקרא "פנים". הוא אמר: אתה תעבוד עם הצלם שלנו פול גולדמן, תכין כתבות לדוגמה בתור "פיילוט". הכנו שורה של כתבות לדוגמה שלא פורסמו והעיתון לא יצא לאור. זה נמאס לי. נמאס לי מאוד, ואז יום אחד קניתי את העולם הזה, וזה הרגזו מאוד את גרשום שוקן מפני שגם הוא רצה לקנות אותו, ועוד יותר הרגזו את עזריאל קרליבך (עורך מעריב), שגם הוא רצה לקנות את העיתון.

יליד 1923. ערך מ־1950 עד 1990 את השבועון העולם הזה. כיהן כחבר כנסת מטעם סיעת העולם הזה-כוח חדש מ־1965 במשך שלוש קדנציות. ממקימי גוש שלום בשנת 1993. אבנרי הוא דמות פוליטית ותקשורתית שנויה במחלוקת, אך נחשב לאחד מגדולי המחדשים בעיתונות הישראלית.

הראיון נערך בביתו שבתל-אביב ב־30 באוגוסט 2013, ימים ספורים לפני שמלאו לאבנרי תשעים שנה.

בין השער הקדמי לאחורי

עוזי אלידע: לכבוד יום הולדתך התשעים אנו מעוניינים לראיין אותך על הפעילות העיתונאית שלך. היינו רוצים ללמוד קצת יותר על הקונצפט של העולם הזה בחברה ובמרחב הישראלי, על השפעתו ועל מיתת ההצלחה שלו לקדם אג'נדות אידאולוגיות. הייתי רוצה להתחיל בהיסטוריה העיתונאית שלך. ב־1950 קנית מאורי קיסרי יחד עם שני שותפים את העולם הזה. אבל כשהתחלת לערוך את העולם הזה לא היית עיתונאי חדש, היה לך כבר ניסיון עיתונאי. אתה יכול לספר על כך? יש שמועות שהתחלת כבר לכתוב בעיתונות בסוף שנות השלושים.

אורי אבנרי: התחלתי לכתוב מאמרים בהבוקר בערך ב־1940, ובאותו זמן כתבתי והפכתי לעורך טכני של כתב עת שנקרא החברה, שהיה כתב עת אינטלקטואלי ימני... אבל זה לא היה בצורה מקצועית, לא לפרנסה. ב־1946 בערך התחלתי לעבוד לפרנסתי בעיתונות בשבועון עולם האיש ובשבועון הכלכלי פל ניוז (Pal News). זה היה שבועון של לשכת המסחר, עיתון כלכלי גרדא. אחר כך פרצה מלחמה. הלכתי לצבא וידידי בנימין תמוז אמר לי: תכתוב לנו מפעם לפעם.

גדעון קרוץ: להארץ?

א"א: ליום יום, עיתון ערב שהתחיל את אפנת עיתוני הערב. הראשון היה מברק של לח"י, אחר כך מעריב, אחרי הפוטש שהוא עשה בידיעות אחרונות, ואחר כך יום יום של הארץ. שלושת העיתונים נראו אותו דבר, אותה בלורית. הלכתי לצבא והתחלתי לכתוב, וזה

ע"א: היה כזה ביקוש לאורי קיסרי ולעיתון שלו?

א"א: כן. היה לו שם טוב. הוא היה פושט רגל, אבל היה נחמד...

ע"א: אורי קיסרי עבד גם עם גרשום שוקן וגם עם עזריאל קרליבך?

א"א: כן, וזה נמאס לו.

ע"א: ומדוע קיסרי הסכים למכור לך?

א"א: עבדתי בהעולם הזה כבר קודם. אחרי שכתבתי כמה מאמרים בהארץ, ובהם המאמר הראשון על השד העדתי למען המזרחיים, נגד אריה גלבלום, שכתב אז סדרת מאמרים גזענית ביותר.¹ הייתי בצבא מ"כ של מרוקאים ולכן הנושא היה קרוב ללבי מאוד...

ע"א: והמאמרים שלך היו תשובה לגלבלום?

ג"ק: השתמשתי במונח "שד עדתי"?

א"א: לא, לא, המונח "השד העדתי" נולד הרבה יותר מאוחר. אני חושב שהוא נולד רק בתקופת בגין... לקיסרי נמאס לנהל שבועון. בצד הכספי הוא שקע בחובות, והעבודה בשבועון לא הייתה בשבילו. לפני זה הוא לקח אותי בהסכמת שוקן, שאקדיש יום אחד בשבוע לעריכה טכנית של העולם הזה. ערכתי כמה חודשים את העולם הזה בצד הטכני בלבד, בהסכמת שוקן.

ע"א: דווקא הצד הטכני מעניין אותנו מאוד. העריכה הטכנית הייתה קשורה גם בגרפיקה?

א"א: ודאי. תראה, אני איש מקצוע בגרפיקה ובכל הדברים הקשורים עוד מהתקופה שערכתי את החברה.

ע"א: אהה, כבר אז נכנסת...

א"א: כבר אז ערכתי עבודות דפוס וכל הקשור בזה: עימוד, גרפיקה.

ע"א: וכל זאת בצורה אוטודידקטית לגמרי?

א"א: למדתי תוך כדי עבודה ולכן גם הקלתי על אורי קיסרי כשלקחתי על עצמי את כל העבודה הזאת.

ג"ק: ניסית כבר אז להכניס איזה קונצפט שלך בעריכה?

א"א: שום דבר. עבודה טכנית בלבד. באביב 1950 הייתי במשבר: א) נמאס לי לקבל משכורת טובה מאוד בהארץ ולא לעשות כלום. מצב אידאלי כאילו, אבל ממש נמאס לי. ב) קיסרי אמר: אני רוצה למכור, להיפטר מזה. זה בא יחד. יצאתי מהמלחמה, ועוד לפני כן הייתי באופוזיציה קיצונית לבן-גוריון, ולא בתחום אחד.

ע"א: רק כשיצאת מהמלחמה? זה לא קשור לרוויזיוניזם שלך?

א"א: הייתה לי השקפת עולם מסוימת לפני המלחמה. הוצאתי כתב עת שנקרא המאבק שהיכה גלים והטיף להשקפת עולם מסוימת. כשיצאתי למלחמה הייתה לי תחושה קשה, אבל שינתי במידה מסוימת את נקודת המבט שלי בעקבות התובנות שלי מזמן המלחמה. אחרי המלחמה חשבתי שבן-גוריון הוא אסון, שהמדינה שהוא הקים היא לא נכונה בכל המובנים, ורציתי להציג מודל אחר של מדינת ישראל. אז כשיצאתי מהמלחמה הייתה לי ברה: או להקים מפלגה או להקים עיתון.

ע"א: זה היה לגמרי הגיוני באותה תקופה, כי כל מפלגה היה לי עיתון.

א"א: כן, כמובן, אבל הגעתי למסקנה שלהקים מפלגה זה קשה מדי והעיתוי לא מתאים, אז החלטתי להקים עיתון.

1 סדרת הכתבות של אריה גלבלום התפרסמה באפריל 1949.

ג"ק: קצת דחית את זה.

א"א: דחיתי את זה בכמה שנים.

ע"א: זאת אומרת שתמיד חשבת לטווח ארוך והראייה שלך הייתה אסטרטגית.

א"א: להקים מפלגה – היה ברור לי כל הזמן.

ע"א: זאת אומרת שכשהקמת את המפלגה בשנות השישים כבר תכננת אותה 15 שנה קודם.

ג"ק: והייתה לך, פרט לשאיפה הפוליטית להתבטא באמצעות עיתון, גם איזו שהיא פילוסופיה עיתונאית? כלומר, ניסיון להקים עיתון מסוג אחר?

א"א: בהחלט. העיתונות של אז נראתה לי זועזועית, עיתונות גרוועה, מגויסת, תומכת שלטון, ואני סלדתי, ממש סלדתי ממנה. אני הרי עבדתי בהארץ. ראיתי איך העיתון נעשה, ובעצם לפני ולפנים איך עושים את העיתון, וחשבתי שזה עיתון רע מאוד והאחרים עוד יותר גרוועים. והאמת היא שאילו הייתי יכול להקים עיתון יומי הייתי מקים אז עיתון יומי אבל זה היה הרבה מעבר ליכולתי. לא היה לנו גרוש על הנשמה.

ע"א: כמה גרושים היו?

א"א: היו בדיוק מספיק בשביל לקנות את העולם הזה.

ג"ק: אתה זוכר פחות או יותר כמה שילמתם על העולם הזה?

א"א: שילמנו לאורי קיסרי 7,000 פונטים (לירות ישראליות) וגייסנו 8,000, זאת אומרת כשהתחלנו את העולם הזה, וזו עובדה מאוד חשובה לעתיד, היה לנו הון חוזר של 1,000 לירות, שזה היה כלום.

ע"א: על פי מה שמסופר חלק גדול מהכסף בא מההכנסות מהספר שלך בשדות פלשת. זה נכון?

א"א: החלק שלי בסכום... היינו ארבעה. כל אחד היה אמור להכניס 2,000. שניים היו אנשים שהיו בעלי חוב של קיסרי והם לא השקיעו כלום. הם פשוט מחלו על החוב שלהם.

ע"א: נחום איתן (איתן) היה אחד מהם? זה שהיה לו עסק לצינוקגרפיה? א"א: כן. השני היה אדם בשם גורדון, שהיה ממונה על ההפצה, והיה שלום כהן, שהיה אמור להכניס 2,000 ש"ח, אבל אף פעם לא הכניס גרוש. ואני, מאיפה באו לי ה-2,000 פונטים...

ע"א: זאת אומרת שכל הסיפורים ששלום כהן סיפר שהוא הביא את הכסף...

א"א: אף לא גרוש אחד.

ע"א: אף לא גרוש אחד?

א"א: נשאר חייב, ובסוף הוא אמר, כשהיו כבר רווחים, הוא אמר לי: קח את הרווחים. אני הייתי אדם עני מאוד. מאיפה באו לי ה-2,000 פונטים? משני מקורות: (1) מבשדות פלשת שהיה רב מכר לגמרי מטורף, והכניס כסף רציני. (2) ממשרד הביטחון. קיבלתי פיצויים כנכה צה"ל והשתמשתי בכסף הזה. זה היה כל הכסף בערך. אני חושב שקיבלתי 500 או משהו מאגף השיקום של צה"ל והשאר מבשדות פלשת. זהו. ככה יצאנו לדרך עם ריב גדול עם שוקן – הוא לא סלח לי במשך שלושים שנה, אני חושב שהוא לא אמר לי שלום, ועם ריב גדול עוד יותר, אף על פי שלא הייתי מודע לזה בהתחלה, עם עזריאל קרליבך, כי לא הייתי מודע לכך שהוא רצה לקנות. על שוקן ידעתי. על כל פנים, אורי קיסרי ממילא העדיף למכור לי, מכיוון שאני כבר

והיא כן השתמשה בטכניקות של העצמה והגדלה כדי לקדם אג'נדות. היא לא הייתה שבועית, היא הייתה יומית...

ג"ק: הטכניקות האלה כונו על ידי המתנגדים "פאשיסטיות"...

א"א: אלה לא היו עיתונים לפי איזה שהוא סטנדרט עיתונאי מתקבל על הדעת, והתערוכת, הקוקטייל הזה, היה העולם הזה. אני הייתי במאות ויכוחים פומביים, והשוויתי את זה לטיל, שזה דבר שאז בדיוק התחיל להפיץ על הבמה, טיל תלת-שלבי, שתכנן ורנר פון בראון, ושאני נתתי לו את השם "חללית". פשוט תרגמתי מאמר של ורנר פון בראון וחסרו לי הגדרות. המצאתי עשרה מושגים שתשעה מהם לא התקבלו ואחד כן. מעניין למה. בטיל, אמרתי, יש גוף ענק שתפקידו להרים את הלוויין לחלל ובסוף, בשלב השני, יש את הלוויין שהוא כמה ק"ג וכמה ס"מ, ושני הגופים הענקיים האלה תפקידם היחיד הוא להכניס את זה לחלל, שזה לא לגמרי נכון... ראיתי ערך גדול גם לחלק האחורי. השער האחורי נולד ב-1960. גם מתוך צרכים, מסיבות ישראליות מובהקות. בכל מקום בעולם בשבועון מהסוג של העולם הזה יש בשער האחורי מודעה. זו המודעה הכי יקרה בעיתון. עלינו היה חרם מודעות.

ע"א: מההתחלה?

א"א: מהרגע הראשון, אחרי כמה שבועות.

ע"א: זאת אומרת שכל הכנסות העיתון היו ממכירה של גיליונות?

א"א: רק.

ע"א: כאשר הגיליונות נמכרו ברחוב, לא למנויים.

א"א: לא היו מנויים כמעט. היו לנו מספר קטן של מנויים תמיד, אבל... לא מוסדות ודברים כאלה, והיה עמוד אחרון ריק, ושברנו את הראש מה לעשות בעמוד האחרון. המצאנו את העץ הענק וכל מיני דברים. יום אחד עלה לנו רעיון: נעשה שער שהקיוסק יוכל לשים או ככה או ככה או את שניהם ואז הרווחת מקום נוסף בקיוסק, ושער בעולם הזה. זה היה פלקט, היו שני פלקטים. זה התקבל ולאט לאט העולם הזה התפתח, ומי שראה גיליונות ב-1952/3, כמעט לא יזהה שזה העולם הזה עד הסוף, במשך ארבעים שנה. כל הזמן שאפנו להתחדש.

ע"א: בעיצוב השערים האלה, מה הייתה המעורבות שלך? בפרקטיקה מיום ליום? אתה היית הקובע הסופי או שהנחת את המטריצה הזאת לאנשים אחרים?

א"א: אני עיצבתי את כל עמודי העיתון.

ע"א: בכל גיליון?

א"א: כל גיליון, כל עמוד, אני קצת שחצן, אני חושב שאני באמת טוב, יש לי חוש גרפי.

ג"ק: כמו העיתונאים היהודים של המאה התשע-עשרה... והאירופים במאה השמונה-עשרה. העיתונים היו של איש אחד.

ע"א: ואתה עיצבת ובעצם כתבת גם חלק גדול...

א"א: חלק לא גדול, אבל את החלק המשמעותי כתבתי במשך ארבע שנים. כתבתי מאמר אחד שנקרא "קורא יקר" בעמוד הפותח של העיתון. מ-1954, התחלתי לכתוב את "הנידון" עד הסוף...

ע"א: למה עברת מ"קורא יקר" ל"הנידון"?

א"א: "קורא יקר" היה מאמר פותח שנועד ליצור את היחס האינטימי עם ציבור הקוראים, שבעינינו לא היו קוראים כי אם שותפים, והשתדלנו

הייתי בעיתון ואורי קיסרי היה לו סגנון צברי/עברי חי, שפה עיתונאית חיה והוא העדיף למכור לאיש צעיר מאשר לאחד מהם. אז לקחנו את זה, אם כי לא מצא חן בעיניו מה שעשינו מהעיתון והוא לא סלח לי עד ליום הכפורים כשביקשתי ממנו מחילה, והוא אמר: אתה צדקת בכל מה שאמרת.

ג"ק: מה לא מצא חן בעיניו?

א"א: האנטי ממסדיות והתוקפנות.

ג"ק: זה הקו. אבל מבחינת העשייה העיתונאית היה לך איזה מודל מבחינה טכנית? הזכרת את הפוליטיקה ואת השפה.

א"א: גיבשתי תפיסה עיתונאית עוד לפני שחתמנו על החוזה. הבסיס לה היה השבועון *TIME*, שאז היה אפנתי מאוד בעולם, והיו לו חיקויים בכל מיני ארצות: ל'אקספרס הצרפתי, ל'אספרסו האיטלקי, דר שפיגל הגרמני והעולם הזה... זה היה הבסיס, אבל הבנתי שזה לא מספיק ושילבתי את זה עם *LIFE* שהיה שבועון של תמונות. זאת אומרת הייתה תפיסה כפולה: העיתון המדורי הלא אישי, בלי חתימות של כותבים של *TIME*, ומצד שני התמונות של *LIFE*, סגנון הכתבה התצלומית. זה היה הבסיס, והוספנו כל מיני "מרפסות" כל הזמן. ניסינו ללמוד מהניסיון ובנינו קומה על גבי קומה. אחר כך בא השער האחורי וכל הדברים האלה. התפיסה הייתה שיהיה עיתון. תראה, עמדנו לפני בעיה מתמטית שאפשר להוכיח שהיא בלתי ניתנת לפתרון, כלומר היינו צריכים לרבע את המעגל. איך? מצד אחד הייתה לי משימה פוליטית מובהקת שהייתה טוטלית, מנוגדת לקונסנזוס הלאומי, כאמור, בכל השטחים. אנשים חושבים תמיד על הצד הערבי, אבל זה היה גם בתחום הפרדת הדת מהמדינה, המלחמה בשחיתות, שוויון למזרחים, שבכך התחלנו לפני כולם, וגם שוויון למיעוט הערבי. פריסה רחבה מאוד. ובכל אחד מהתחומים האלה, חוץ מהמלחמה בשחיתות, זה היה נגד הקונסנזוס הלאומי. עם זאת רצינו עיתון המוני. רציתי להשפיע לא על מאות, כי אם על רבבות... אבל זה בלתי אפשרי: כל העיתונים ההמוניים בעולם הם פטריוטיים, סופר פטריוטיים, בעד הקונסנזוס, הולכים עם הרוח היכן שהיא מנשבת, והייתה פה סתירה פנימית. את הסתירה הזאת פתרנו במה שקראנו אחר כך "השער האחורי", על ידי הוספת אלמנטים שלא יכולים להיות בעיתון פוליטי רציני, כלומר רכילות וסנסציות, עימוד סנסציוני, עימות המבוסס על כותרות סנסציוניות וכן הלאה.

ע"א: השאלה היא אם אין דבר מה משותף לטכניקה של עיצוב השער האחורי ושל השער הקדמי? הזכרת עיתונות המון במערב, שאחד המאפיינים שלה זה ניסיון להשתמש בכותרות גדולות, בשימושים ויזואליים מורכבים, במונטז'ים. מהבחינה הזאת, האם יש הבדל בין הקדמי לאחורי? והאם בעצם המודל שלך חוץ מהעיתון *TIME* ו-*LIFE*, לא היה קשור גם למודלים של עיתונות דרמטית יותר, עיתונות שהשתמשה בכלים סנסציוניים כדי לקדם אג'נדות אידאולוגיות?

א"א: לא היו כאלה, לא הייתה אף דוגמה של עיתון בעולם שדומה להעולם הזה. אני יודע שבמשך הרבה שנים כשבאו עיתונאים זרים ושאלו מה זה העולם הזה? לא הייתה לי דוגמה לתת להם, ואמרתי: קח חלק משפיגל בגרמניה ומפנטהאוז באמריקה, דברים שלא הולכים יחד...

ע"א: אבל בארץ התפתחה עיתונות ימין ועיתונות שמקורבת לרוויזיוניזם, כמו למשל דואר היום בשנות העשרים או חזית העם בשנות השלושים,

ג"ק: שאלה אחת מעוד היבט עיתונאי, וזה נושא המקורות. אולי באופן פרדוקסלי זה קורה גם לעיתוני אופוזיציה אחרים או לעיתונים אנטי-ממסדיים אחרים. דווקא עיתונים כאלה נהנים ממקורות של אנשים שרוצים להוציא דברים שהם לא יכולים לפרסם בעיתונים אחרים. בסך הכול היו לך מקורות טובים משום שהוצאת לאור פרשיות, ובדרך כלל לא חשפת אותן בתחקיר המערכת, חשפת משום שהיו לך מקורות. האם הייתה זרימת מידע אל העיתון מאנשים בתפקידים בכירים או מאנשים שעוסקים בנושאים חשובים או מאנשים בממסדים מסוימים שרצו לפרסם דווקא אצלך משהו שהם לא יכולים לפרסם במקום אחר כדי להתנגח בשלטון? לדוגמה, בצרפת העיתון הסאטירי *Le Canard Enchaîné*, לכאורה עיתון סאטירי, שגם אותו ביום שלישי בערב הלכו לחפש ביום שלישי בערב, כמו את העולם הזה בדיזנגוף, לפני שהוא יצא לקיסקים.

ע"א: אגב, בו לא היו ואין עד היום פרסומות.

ג"ק: אין פרסומות, אבל יש להם מקורות מעולים וכל הסקופים הגדולים בצרפת היו אצלם.

א"א: הקוקטייל שלנו היה קנר אנשנה במודע. ראו, היו לנו מקורות אינפורמציה נהדרים, תמיד מכמה סוגים ומכמה מניעים שונים.

ע"א: אתה יכול לספר לנו מי היו המקורות?

א"א: אני יכול לספר מה היו הסוגים. היה מקור חשוב מאוד – עיתונאים ועיתונאים אחרים, שהרי בידיעות אחרונות למשל מהרגע הראשון הייתה רשימה שחורה מכאן עד להודעה חדשה של אנשים שאסור לכתוב עליהם. ידיעות אחרונות לא כתב על יוסף אלמוגי, אז מזכ"ל מפא"י, כי יוסף אלמוגי קנה את המניות של ידיעות והחזיר אותן, חינם אני חושב.

ע"א: לא האח של פנחס לבון, לוביאנקר (מזכ"ל ההסתדרות), קנה את המניות?

א"א: כן, לבון...

ע"א: האח שלו רכש פורמלית עבור מפא"י את המניות ושימש מתווך של אלמוגי.

א"א: כן, אז כל מי שבידיעות אחרונות גילה סקופ, ותשעים אחוז מהסקופים אי אפשר היה לפרסם, הביא אותו אלינו. כך היה גם בעיתונים אחרים. כשבן-גוריון היה מכנס את ועדת העורכים שאחת ממשימותיה הייתה להילחם בנו, ואנחנו כמובן לא שותפנו, משום שבן-גוריון התנגד, הוא היה מספר להם סודות. הוועדה הייתה גונזת, מסכימה לגנוז את הסודות. אבל כמובן כל עורך סיפר לעוזרים שלו, והיה מספר גדול של יודעי סוד. תוך חצי שעה קיבלנו את הידיעה. אחר כך הוועדה התחכמה ונתנה הוראות לצנזור לצנזור את הדברים שהם הסכימו להשתיק, אז היינו מחפשים אמצעים אחרים. זה היה סוג אחד של סקופים. סוג אחר היה מאנשי ממסד בכירים שנתנו את הסקופים להעולם הזה כדי לטשטש את העקבות. נניח, אם הרב הראשי רצה לפרסם סקופ כדי לדפוק את המתחרה שלו, למי היה הולך? להעולם הזה, מפני שמי חשב שהרב הראשי ייתן סקופ? מי ידע על העולם הזה? ג"ק: והוא נתן?

א"א: נתן הרבה. קיבלנו המון חומר, אולי הסקטור שקיבלנו עליו הכי הרבה חומר היה הסקטור הדתי, כולל ילדי תימן וכל הדברים האלה. הסוג האחר היה יותר כללי. למשל, במשך הרבה מאוד זמן איש לא

לשתף אותם בכל המחשבות, בכל השיקולים. המשכתי לכתוב את "קורא יקר" אך לא חתמתי עליו. חתם עליו שלום כהן במשך הרבה שנים, ואחרי הריב עם שלום כהן חתם עליו אלי תבור ואני כתבתי אותו. לא הפקדתי את זה בידי אף אחד. בכל השנים כתבתי שני דברים: את "הנידון", שהיה מאמר פוליטי מובהק עם קביעה פוליטית, ואת "קורא יקר".

ע"א: נסה להסביר לנו איך התנהלה העבודה במערכת. מי כתב? כשהחומר הגיע למערכת, כל החומר עבר דרכך ואתה שכתבת אותו? איך? מה זאת אומרת עיתון של איש אחד מבחינתך, מבחינת העבודה?

א"א: תראה, היו לי 37 עובדים.

ג"ק: מהרגע הראשון?

א"א: בסוף, לא מהרגע הראשון. אבל תמיד היו 15. זה היה המינימום מהרגע הראשון ואני השתדלתי בסוף, כשהיו מאה עמודים ולא יכולתי לקרוא הכול, השתדלתי לקרוא את הדברים החשובים לי. מעניין שמה שלא היה חשוב לי גם לא הצליח. אני אדיש לספורט, אני אדיש לאלילי זמר, ולכל הדברים האלה אף פעם לא היו מדורים טובים בהעולם הזה. ג"ק: השער האחורי לא הוקדש לאלילי זמר או לגיבורי תרבות אחרים? א"א: כן, אבל מדור? ניסינו לעשות מדור לנושא זה, לא יכול להיות עיתון בלי מדור ספורט, הבנתי שצריך.

ע"א: מדור הרכילות היה מדור מוצלח. האם אפשר להבין שאתה היית מעורב בו?

א"א: במדור הרכילות הייתי מעורב מאוד מאוד, מפני שמדור הרכילות היה מדור מסוכן מבחינת [תביעת] דיבה או דברים כאלה. כתבתי ועברתי על כל מילה במדור הרכילות. תמיד. מדור הרכילות נכתב בידי העיתונאים הכי מוכשרים שהיו לנו. החומר הובא בידי בחורות שחיו את הרכילות: שולה תבור במשך הרבה שנים – אבל היא לא ידעה לכתוב וכתבו אותו עיתונאיות ממדרגה ראשונה: תמר מרוז ואחר כך נורית גרץ. נורית גרץ כתבה הרבה שנים אבל אני עברתי מפני שידעתי שכל מילה זה חומר נפץ גם מבחינה ציבורית וגם מבחינה משפטית. זה מסוכן.

ע"א: היית מודע לסכנות האלה כבר ב-1950, מההתחלה? הלכת על ביצים?

א"א: לא ידעתי. המדור התחיל בשנת 1959.

ע"א: לא, אני לא מדבר על הרכילות, אלא בכלל – זהירות מתביעות דיבה, מעבר למדור הרכילות.

א"א: היינו בצל סכנה. העולם הזה וסוג החומר שהוא כתב היה בסכנה בכל רגע בחייו. הייתי מודע לזה. לנו לא היה כסף. תביעת דיבה אחת רצינית שהיינו מפסידים הייתה שמה קץ לעיתון. הייתי מאוד זהיר תמיד.

ע"א: והיה לך יעוץ משפטי?

א"א: עבדתי בחיי חמש שנים בסביבה של עורכי דין, מגיל 14 עד גיל 19, ואני חצי משפטן. זה עזר לי אחר כך מאוד בכנסת, ואני לא צריך עורך דין בשביל לקרוא חוזה. אבל הייתי מודע לזה, לעניין של הדיבה, לכן גם חוק לשון הרע נראה לנו כסכנה הכי חמורה שיכולה להיות. העיתון התפתח לאט לאט מ-1950 עד 1959, ואני חושב שאת הצביון הסופי הוא קיבל ב-1960 בערך, ומשם התפתח עוד. אבל זה היה כבר עם שני השערים.

הפנייה הייתה תמיד לדור הצעיר. תמכנו בפולחן הצברים שקיפחנו, עוד במאבק אנחנו קיפחנו אותו.

ע"א: זה קשור לשורשים הכנעניים שלך?

א"א: אין לי שורשים כנעניים, אבל תמיד אמרו שאני כנעני. זו אי הבנה של מי היו הכנענים שהמציא המשורר יונתן רטוש... לא הוא, בעצם. זאת הייתה קללה. "כנענים" היה גידוף שהמציא אברהם שלונסקי. הוא המציא את המילה הזאת מפני שהייתה אגדה, ואולי לא אגדה, שבפלמ"ח נוצרה קבוצה שהייתה רוקדת בערום סביב בחורה ערומה, עשתורת ערומה. הייתה זו הבת של לוי אשכול (אז גזבר הסוכנות, לימים שר האוצר וראש הממשלה), נועה. זה אושר או הוכחש, תלוי על ידי מי... אבל הוא הדביק להם את המילה "כנענים", וזה תפס. הכנענים עצמם היו קבוצה קטנה סביב רטוש שנקראה "הוועד לגיבוש הנוער העברי". זה היה השם הרשמי והיה להם דגל כזה והכול, אבל כשבנימין תמוז, שהיה חבר שלי, רצה בכוח להפגיש אותי עם יונתן רטוש, נפגשתי אתו בקפה גנדנסקי. מישהו יודע איפה זה היה? ברחוב יבנה ליד מונטיפיורי.

ג"ק: האזור שוב הפך "אין" היום.

א"א: כן, הפך לאזור של אנשי נדל"ן, ספקולנטים וכל מיני סוגים.

ע"א: אנשי העלייה הרביעית הם שהקימו את זה?

א"א: עוד לפניהם. "גנדנסקי" זו, לדעתי, העלייה השלישית. זה שם פולני... שם נפגשנו והייתה לנו התנגשות קשה. הייתי די חצוף משום שבכל זאת הוא היה מבוגר ממני בעשרים שנה. הייתי אז בן שבע-עשרה, שמונה-עשרה. הוא נתן לי את תורתו שהייתה אנטישמית מוחלטת, ואני אמרתי לו בחוצפה של נער שאני לא מבין את ההיגיון שבדבריים: אתה אומר שמי שנולד בארץ הוא עברי ומי שלא נולד בארץ הוא לא עברי כמוהו. אם כן, תביא כמה שיותר יהודים והם יעשו ילדים והילדים יהיו עברים, כמו שברומא הפרולטרם היו האנשים שהולידו ילדים בשביל הלגיון. הוא כל כך התרגז, שמאותו רגע עד סוף חייו לא אמר לי שלום. הסכמתי עם הכנענים בדבר אחד, שפה מתהווה אומה עברית חדשה. בזה האמנתי אז ואני מאמין גם היום. התנגדתי לכנענים בשתי המסקנות העיקריות: (1) שאין לנו עסק עם העם היהודי, שאין לנו קשר עם היהודים, שאנחנו נגד העלייה היהודית. זה עוד לפני השואה. אגב, צריך להזכיר, וזה נראה לי מגוחך, שהחיים הם כאלה שאנחנו בתוך העם היהודי. (2) שאין ערבים, אין אומה ערבית, אין אומות ערביות, כולם עמים עבריים שאנחנו צריכים להפוך אותם בחזרה לעבריים. שני הדברים נראו לי שטותיים, ולכן מבחינה זאת קשה לומר שאני כנעני.

ע"א: אבל עם זאת העיתון שלך פנה לא רק לצעירים אלא גם לצברים. אתה עצמך אומר...

א"א: אנחנו יצרנו את הפולחן הצברי, יצרנו אותו במאבק. הפולחן הצברי נולד בעצם במאבק.

ע"א: למרות שאת המילה המציא אורי קיסרי?

א"א: כן, יכול להיות שהוא יצר זאת בעצמו.

ע"א: הוא עצמו קרא למדור בשם "עלה צבר".

א"א: צברינו החמודים, העוקצניים והחמודים, החמודים והעוקצניים. היה מדור כזה, אני לא חושב שבעולם הזה אלא בדבר השבוע.

האמין למשטרה בארץ, לכן אם היה על מישהו איזה שהוא חומר פלילי באיזו חברה, באיזה שהוא שירות ממשלתי, הם הלכו להעולם הזה, ידעו שזה יפורסם וידעו שנשמור סוד. אז לא יכולתי להתלונן. היו לנו סקופים מכל הסוגים, חלקם סקופים גדולים.

ג"ק: היו אנשי ממסד ברמות בכירות גם?

א"א: בכירים ביותר.

ג"ק: פוליטיקאים? נבחרים? שרים?

א"א: היו שרים וכל מה שבא מסביב, לא בהכרח במישרין, תמיד היו. העולם הזה היה שנוא על הממסד, אבל לא תמיד על אנשי הממסד... קח, למשל, את צה"ל. צה"ל הטיל עלינו חרם רשמי מוחלט כחודש אחרי שקניתי את העיתון. אני יצאתי מהצבא בין השאר בתודעה מלאה שהשירות לנשים הוא מיותר לחלוטין. בחורות יושבות ולא עושות כלום, מגישות קפה לקצינים, פה ושם משמשות מאהבות לקצינים וזהו זה. בגיוס כללי לא היה שום צורך, אולי גיוס בהתנדבות, מדים יפים ומשכורת מתאימה. כתבתי את זה וצילמנו את זה. לפני הפרסום טלפן אלי דובר צה"ל שקיבל את כל החומר שלנו מראש לפני הצנזורה. זה היה מויש פרלמן, אתם זוכרים אותו? הוא הזמין אותי לפגישה באחד המלונות, ריץ, שם עבד גם דובר צה"ל, ואמר: אנחנו מבקשים לא לפרסם את זה, זה פוגע בצה"ל. אמרתי: עם כל הכבוד, אני חושב שאני יותר צה"ל ממך. הוא איים עלי ואנחנו פרסמנו. הרמטכ"ל היה יגאל סוקניק-ידין, והוא הטיל חרם טוטלי על כמות העיתונים שצה"ל הזמין כל שבוע, ושהייתה די חשובה לנו. ההזמנה הופסקה מיד. אסור היה להכניס את העולם הזה למחנה של צה"ל.

ג"ק: ולפני כן צה"ל קנה העולם הזה?

אורי: כמו את כל העיתונים, כן.

ע"א: אבל לא היה לו הרבה זמן, כי סוקניק הפסיק להיות רמטכ"ל?

א"א: אנחנו מדברים על 1950, ואז היה חרם מוחלט. אבל הקצינים הבכירים בצה"ל, כמעט כולם היו אוהדים של העולם הזה והחיילים הביאו את העיתונים למחנות. אי אפשר היה למנוע את זה. והיו עוד. היו לנו קצינים בכירים שהיו אוהדים מושבעים, למשל גנדי (האלוף רחבעם זאבי), כאשר היה ראש אנ"ם הוציא כל שנה חיקוי לגיליון של העולם הזה בשם "האג"ם הזה" והוא עצמו כתב את "הנידון". דדו (רב אלוף דוד אלעזר) היה חבר שלנו, אחר כך היה טליק (האלוף ישראל טל), היה עזר ויצמן, גם חיים בר לב. תראה, זה היה עיתון של הדור הצעיר אז, הדור הראשון, הדור של תש"ח.

ע"א: זה בדיוק מה שאנחנו שואלים. בעצם, כשקניתי את העיתון הגדרתם מראש מי יהיה קהל היעד שלכם?

א"א: ודאי.

ע"א: ומראש הגדרתם את זה כחבר'ה צעירים, בני שכבת גיל מסוימת?

א"א: ודאי.

ע"א: החלטתם לא לפנות לבני ארבעים אלא לבני עשרים. זאת הייתה החלטה מכוונת או לא?

א"א: זו היתה מסקנה הכרחית של התכנית שלנו. לא שהייתה לנו מטרה שאנשים קשישים לא יקנו, אלא זה נבע מכך שפנינו באופן מיוחד לדור הצעיר, במיוחד למשוררי צה"ל של מלחמת תש"ח, שזו הייתה השכבה שלנו בה"א הידיעה, והנוער עצמו קצת אחרי זה.

בערך 15 איש, ואלה הצילו את חיי כשנפצעת. יש לי עד היום איזו שהיא דעה קדומה פוזיטיבית על המרוקאים.

ע"א: היה לך שותף עיראקי במערכת (שלום כהן).

א"א: כן, זה שהוא היה מזרחי זו אחת הסיבות העיקריות שלקחתי אותו. הוא דיבר ערבית טובה, קרא בערבית ובהעולם הזה מהרגע הראשון היה מרכיב חשוב של עיסוק במאורעות בעולם הערבי. זה היה דבר לחלוטין בלתי נשמע. מי חשב בכלל על העולם הערבי בשנות החמישים? היית שואל מי ראש ממשלת צרפת או מי ראש ממשלת גרמניה, היו אומרים מיד. אבל אם היית שואל מי ראש ממשלת סוריה או מי ראש ממשלת עיראק? אף אחד לא ידע, לא היה בכך שום עניין לעיתונות הישראלית.

ג"ק: אבל בכל עיתון עברי היה כתב לעניינים ערביים?

א"א: תראה, אלה היו אנשים אפסיים. אחד היה בהארץ, אני זוכר. אלה היו נספחים שלא התחשבו בהם. לא היה שום סיקור של העולם הערבי, אני חושב שעד מבצע קדש או אפילו עד ששת הימים.

ע"א: היינו רוצים עוד לחזור לעניין הצברים. האם בעצם הדף האחורי ותחרות מלכת היופי וכל העניין הארוטי לא היה קשור למגמה בהעולם הזה לבוא ולהגיד: בעצם הצברים הם נורמלים, הם כמו עמים אחרים ולכן מותר לנו בעצם לעשות עיתון שהוא לא רק קודש?

א"א: זה היה בהחלט חלק מהעניין. כשאמרתי קודם שזה כמו השלב הראשון של טיל זה לא לגמרי נכון, מפני שראיתי גם ערך עצמי לכל המדורים האלה, מפני שזה העלה על נס את השכבה שיוצרת את התרבות, הבוהמה התל-אביבית, את הדן בן אמוצים והאורי זוהרים והשייקה אופיר וכל מה שהם סימלו. אבל רציתי גם לשבור את הפורטיטיות המגעילה הזאת ששררה אז, את הצביעות הנוראה בעניינים האלה, לכן היה בעיני ערך לכל הצד הזה של העולם הזה. הנורמליזציה של יחסינו עם העולם הערבי הייתה אחת המטרות.

ע"א: מה שמוביל אותנו לשאלה: אם אנחנו רוצים לעשות דבר נורמלי, איך מתייחסים לשואה? איך העולם הזה מתייחס לשואה בייחוד על רקע היחס של העולם הזה לפרשת קסטנר?

א"א: החלק של העולם הזה סולף בדיעבד, אבל מיד נדבר על זה. השואה הייתה – אי אפשר להתחמק ממנה, אי אפשר לחמוק ממנה, גם לא היום. עם זאת, אז וגם היום אני שולל בהחלט את "פולחן השואה", את האינדוקטרינציה השואתית, את הכפייה של השואה על הציבור, בייחוד על הדור הצעיר, מצעדי חיים, מצעדי מוות, כל הדברים האלה, לדעתי זה הופך את העם הזה למקרה פסיכופטי, פוסט טראומתי. לכן אני בהחלט מכיר בזה שצריכים לזכור את השואה, שצריכים לתת לה את המקום הראוי בתודעה הלאומית, אבל לא מעבר לזה.

ע"א: כך גם העיתון הגיב בזמן משפט אייכמן, למשל? הגבתם כמו הפילוסופית חנה ארנדט, שכתבה על "הבנאליות של הרוע" ומתחה ביקורת על המשפט...?

א"א: חנה ארנדט ואני נפגשנו במשפט אייכמן. אני עד היום הזה לא לגמרי בטוח שלא אני המצאתי את הבנאליות של הרוע. על זה פעם שוחחתי אתה, כשנפגשנו באחת ההפסקות. שנינו אמרנו, לא יודע מי ראשון, שמה שכל כך מפלצתי במשפט הזה, שהאיש הזה בתא הזכוכית הוא אדם בנאלי שאין כדוגמתו איש רגיל לחלוטין שכל אחד אחר יכול היה להיות, והוא יכול להיות כל אחד אחר, הוא יכול להיות פקיד הדואר

ע"א: אז בעצם כבר בתחילת שנות הארבעים חשבת במושגים של צברים? ובמידה מסוימת השתמשת בהעולם הזה כפלטפורמה כדי להמציא את הצבר? איך ראית את הצבר הזה? מיהו הצבר הזה?

א"א: על פי השקפתי, בסוף שנות השלושים התחילה להיווצר תרבות עברית חדשה, ולא במקרה באותה תקופה, מפני שנולד כבר הדור הראשון שעברית הייתה שפת אמו ושל סופרים ומשוררים שכתבו עברית כשפת אם, אבל גם מפני שהיישוב בראשית שנות הארבעים הפך לאומה. מלחמת העולם "היטיבה" אתנו מאוד... בזמן השואה היישוב גדל והתעשר והשמין וכל זה יחד יצר את הרקע לאומה חדשה, לתרבות חדשה ונושאי התרבות הזאת הם האנשים שנולדו בארץ, שמדברים עברית. אני, בניגוד לרטוש, לא שמתי דגש על העובדה הביולוגית שמישהו נולד בארץ פיזית. מי שבא לארץ בגיל חמש, בגיל עשר, אפילו בגיל 13, אני חושב שזה אותו הדבר ולו רק מפני שאני באתי בגיל עשר. כל הכנענים – בנימין תמוז בשמו המקורי קמרמן, אהרן אמיר ששמו המקורי ליפץ, רטוש ששמו המקורי היה הלפרין – כולם באו בתור ילדים, ובעיני לא היה הבדל בין תמוז לעמוס קינן או בועז עברון שנולדו פה. אז על פי האמונה הזאת בכך ששפה יוצרת תרבות ואנחנו חלק מהתרבות הזאת, זה היה מתפקידנו בהעולם הזה: לקדם את התרבות ולדחוף אותה ולפרסם אותה. זו הייתה השקפה עמוקה אצלי והצבר היה הדמות האידאלית. היום בדיעבד ובמבט לאחור ברור שזה היה אידאל אירופי, לא רק אשכנזי-אירופי. אספר לכם סיפור. היה לי חבר, פרופסור תמרי מאוניברסיטת תל-אביב, אתם זוכרים אותו מהחוג לפסיכולוגיה, מומחה לאמונות תפלות או לדעות קדומות. פעם הוא עשה תרגיל כזה, היה סקנדל ומשפט בעקבותיו. הוא אמר: עכשיו אנחנו נדבר על הצבר. בואו תגידו לי מה התכונות של הצבר ואני ארשום על הלוח. הצבר היה זקוף, תמיר, יש לו עיניים כחולות, הוא בלונדי וכן הלאה. רשם את הכול ואמר: אוקיי, עכשיו כל מי שנולד בארץ ירים בבקשה את היד. כולם הרימו את היד ולאף אחד מהם לא היו אותן עיניים, ולא שיער בלונדי...

ע"א: אבל עם זאת, בהעולם הזה הייתה מגמה לארוטיזציה של הגוף ולהדגשת הגוף הצברי כחלק ממרכיב הגדרת הזהות הצברית.

א"א: כן, בפירוש זה היה חלק מהנטייה הכללית.

ע"א: כשהתחלתם את תחרות מלכת היופי.

א"א: כמובן, התמונה הזאת התגבשה לפני שהייתה עלייה המונית. העלייה ההמונית, לדעתי, היא סוף התרבות העברית-הצברית. סוף התרבות הזאת היה בראשית שנות החמישים, כשבא המבול העצום של העלייה המזרחית, שהיישוב הוותיק לא היה מסוגל לקלוט ולו מבחינה מספרית, אבל גם מפאת טמטום...

ע"א: אבל זה גרם לכם לשנות את האסטרטגיה בהעולם הזה? לדבר אחרת?

א"א: לא, זה לא שינה דבר. אנחנו היינו הראשונים שהעלו בכלל את הנושא לסדר היום. ב-1954 פרסמנו סדרה היסטורית בשם "דופקים את השחורים", שהמיטה עלינו שנאה איומה, דרך אגב. אמרו עלינו: אתם שקרנים, מסייתים, אתם מעלים בעיה שלא קיימת וכולי. אני הייתי מודע לבעיה הזאת מהרגע הראשון כי הייתי כאמור מ"כ של מרוקאים, לובים, תורכים. זה בערך היה ההרכב. מרוקאים בעיקר. כיתה גדולה,

מסוימות כי אז זה דבר שגם מחייב אותנו לעמוד על המשמר, וזאת התפיסה שלי לגבי זה.

ג"ק: שאלתי פעם את און' יונסקו שכתב את הקרנפים אם זה יכול לקרות, לדעתו, בארץ. הוא היה פרו-ישראלי, פרו-ציוני מאוד, וענה לי אחרי מחשבה ממושכת: "ישראל איננה בסכנת התקרנות. זו מדינה קטנה הנלחמת על חייה..."

א"א: סינקלר לואיס כתב על זה ספר בשם *It Can't Happen Here*, כשבספר זה קורה באמריקה...

"המקצוע: נבל"

ג"ק: נשאל, אולי, על הצד השני, כלומר על הרדיפות מצד השלטון, והיחס לא רק בנושא הצנזורה אלא מעבר לכך: האלימות שהופעלה נגד העולם הזה. האם הייתה מצד השלטון התפתחות אלימה שאימה על חופש העיתונות כלפיך אישית וכלפי העולם הזה?

א"א: השנאה להעולם הזה מצד הממסד וכל מה שמסביב לזה, אם זה היה עבור המדינה, כמובן הייתה תהומית. היום קשה כבר לתאר את זה. זו לא הייתה שנאה סתם, זה לא רק שבן-גוריון מעולם לא הזכיר את המילים העולם הזה וקרא לנו "השבועון המסוים"...

ע"א: טוב, גם את שמו של בגין הוא לא הזכיר.

א"א: כמו שהוא לא הזכיר את בגין, את בגין הוא ידע לשנוא, לא כמו את גולדה, אבל מספיק... והיה לנו אויב פתולוגי: "איסר הקטן" (איסר הראל, הממונה על שירותי הביטחון). המלחמה הגיעה לממדים מגוחכים כשבן-גוריון הזמין בהבימה, אצל יגאל מוסנזון, מחזה נגדנו: זרוק אותם לכלבים – האיש שבחיים לא הלך לתאטרון... כל הממשלה ישבה בשורה הראשונה והשרים הצטלמו מוחאים כפיים. זה כבר היה מגוחך. קישון כתב על זה בשעתו טור סאטירי על "צביקה", שזה אני... אבל בהתחלה זה היה אלים מאוד. הניחו לנו מטען נפץ... היה לנו משרד במרתף ליד מה שאחר כך הפך לקולנוע תל-אביב ועכשיו הרסו אותו נדמה לי. מה קרה עם קולנוע תל-אביב? הרסו אותו? הוא איננו? ג"ק: כן, הוא איננו.

א"א: אז גם כשאנחנו באנו הוא (הקולנוע) גם היה "איננו", זה היה עוד מגרש ריק.

ג"ק: גם האוהל איננו.

א"א: גדות, גליקסון ואנחנו גרנו במרתף עם חלון בגובה הקרקע וחלונות, ושמו לנו פצצה אחת, ממנה נפצע דויטש קל בעיניים.

ע"א: זה היה בתקופת משפט קסטנר או לפנייה?

א"א: זה היה לפני כן, התחיל ב-1952, 1953. התנפלו עלי בלילה ושברו לי את שתי הידיים, לא יודע מה הם התכוונו לעשות, מפני שהם שברו לי את שתי הידיים כשהייתי כבר בתוך הג'יפ שלי והם לא יכלו להוציא אותי. והם שמו פצצה שלא התפוצצה, שמו עוד פצצה בדפוס כשהדפסנו ופצעו פועל. זאת הייתה פרשה אלימה.

ע"א: מה עם אלי תבור?

א"א: אחר כך הייתה פרשת חטיפת אלי תבור ב-1958, ואחר כך, כפי שגילה בגין, איסר הקטן (הראל) בא אליו בשליחותו של בן-גוריון. הם רצו לאסור אותי בתור מרגל סובייטי מעצר מנהלי. אם יש חטא אחד

בסניף הקרוב. דיברנו על זה, אבל זה עניין לחוד. תראה, היישוב, נגיד את האמת, בזמן שהשוואה קרתה היישוב העברי התעלם מזה לחלוטין, לחלוטין. היו לזה כל מיני סיבות, כל מיני תירוצים, הייתי אומר. זו תעמולת מלחמה, זה בטח לא כל כך נורא כמו שאומרים, למה הם לא באו כשהם יכלו לבוא? למה הם הלכו כצאן לטבח? כל מיני דברים כאלה. כשהם באו, כשהתחילו לבוא, וזה התחיל עוד בזמן מלחמת העצמאות, כשהתחילו לטפס הנה, אנחנו לא שאלנו אותם והם לא סיפרו. הייתה השתקה מוחלטת של הנושא. אני אספר לכם בסוגריים אנקדוטה: כשביחידת שועלי שמשון הביאו לנו באחד הימים מישוה מהשוואה. זה היה בחור נמוך, צנום כזה, "גלותי" במרכאות, שזו הייתה הקללה הכי גדולה אז, והוא התגלה כאחראי ממדרגה ראשונה, אמיץ, ונתנו לו את הנשק הכי יקר שהיה לנו: טיל אנטי טנקים שלא היה שווה כלום וממש אהבנו אותו. הוא היה אחד מאתנו מכל הבחינות. כעבור כמה שנים הייתה לנו פגישה של חברי הקבוצה ואמרנו: כל אחד יספר מה הכי נחרט בזיכרונו מהמלחמה. פתאום היענקל'ה הזה פתח את הפה ואמר: "כולכם נבלות, אף פעם לא שאלתם אותי מאיפה אני בא? מה קרה לי? מה עבר עליי? אף מילה אחת, מעולם..." הסתכלנו אחד על השני די בבושה, במבוכה, משום שזה היה נכון. לא רצינו לדבר על זה וגם הם לא רצו לדבר על זה והייתה מין השתקה. בא משפט קסטנר ולא זעזע את זה, לא זעזע את ההשתקה. זה היה כאילו דבר נחות. קסטנר הוא בוגד או גיבור, לא דיברו על השוואה ממש. דיברו קצת על אייכמן. היה אחד, חביב [כנען] מהארץ, ששמו [במקור] היה קרומהולץ, כתב משטרה, והוא מפעם לפעם הזכיר את אייכמן עד שנערך משפט אייכמן. משפט אייכמן היה, הייתי אומר, נקודת השבר... אני סיקרתי אותו, הייתי שם יום יום, השתכרתי כל ערב, ובפעם הראשונה התחלנו להבין מה קרה שם בעצם וכל השטויות האלה על הצאן לטבח, לנו זה היה שטויות, וזה למעשה שבר את השתיקה של היישוב. הייתי אומר את המצפון הרע של היישוב.

ע"א: וזה ניכר גם בשינוי בכתיבה בהעולם הזה בעקבות זה?

א"א: הייתי אומר אוטומטית, כי זה לא היה במודע. כתבתי על השוואה מזווית אחרת לגמרי בתוך כל הפרשה הנאצית. אני זוכר את גרמניה בגיל עשר, חוויתי חצי שנה של המשטר הנאצי כנער בבית ספר, אבל שנתיים-שלוש לפני כן חוויתי את עליית הנאצים לשלטון. זה היה באוויר, כל החיים של המשפחה היהודית הסתובבו סביב זה. לא הנושא הנאצי עניין אותי תמיד, ומה שעניין אותי בעניין הנאצי זה לא כל כך מה שהם עשו ליהודים, שזה היה מובן מאליו, זה נבע מהאופי שלהם, מהגננים – אותי עניין, איך הם הגיעו לשלטון? זה מה שעניין אותי, זה מעניין אותי עד היום, זה מעניין אותי כל החיים. קראתי על זה בלי סוף ספרים, כתבתי על זה ספר וזה מה שעניין אותי ועל זה כתבתי גם בלי סוף בהעולם הזה.

ע"א: אני זוכר שהרבה מאוד במדור שלך ב"הנידון" היית מתחיל בדוגמאות מהעולם הנאצי. זה נכנס לך לתודעה?

א"א: יש לי את זה בתודעה. התמונות האלה לפני העיניים, וכתבתי על זה הרבה מאוד לפני משפט אייכמן, בזמן משפט אייכמן, אחרי משפט אייכמן ותמיד סיימתי בשאלה: האם זה יכול לקרות כאן? לכן זה עניין אותי, איך הם עלו לשלטון? משום שאם זה דבר גרמני חד פעמי אז בסדר, זאת הייתה "תאונה" כמו שאומרים ההיסטוריונים הגרמנים. אבל אם זו לא הייתה תאונה, אלא זה יכול לקרות לכל עם בנסיבות

א"א: השגרירות סידרה לי. השגרירות הגרמנית פה וידידי אקשטיין שלמד אתי בבית הספר. היינו בכיתה אחת בבית הספר ונשארנו מיוזמים עד הסוף.

ע"א: ולמה דף נפל? הוא הקדים את זמנו? למה הוא לא הצליח?

א"א: דף הקדים את זמנו, אך הוא נפל בעיקר בגלל כסף. לא היה לנו כסף להשקיע. לקחנו מהעודפים של העולם הזה והשקענו שם, ואז קרה משהו חסר תקדים: ידיעות אחרונות ומעריב עשו יד אחת ואמרו שקיוסק שימכור את דף לא יקבל את העיתונים שלהם. ולא היה אף קיוסק בארץ שמכר את דף. מכרנו אותו ברחוב. אשתי הלכה בירושלים ומכרה ברחוב.

ע"א: אני קניתי אותו בחיפה...

ג"ק: לכמה עמודים זה הגיע?

א"א: היו 4, 6, 8.

ע"א: הוא לא היה בפורמט טבלואיד...

א"א: בפורמט ברואדשיט, לא טבלואיד. והיה מעניין... אני חושב שהוא היה לא רע, אבל לא היה לו שום כוח עמידה. ברגע שהפסדנו כסף לא יכולנו לעמוד בזה. לא היה לנו מה להפסיד. יכולנו להפסיד קצת, לא הרבה. והוצאנו עיתון ערבי, שזה בשבילי היה בטח חשוב, שהופיע שנה לפני מלחמת ששת הימים. כתוצאה מכך, כשהיו השטחים הכבושים והלכתי לשם כולם הכירו אותי ויאסר ערפאת שנים אחר כך אמר שהוא קרא את זה כל שבוע.

ע"א: והמהדורה הערבית הייתה עם תכנים שווים לאלה של העיתון העברי?

א"א: לא, אבל היא הייתה עם הטיה פוליטית, וזו אחת הסיבות שסגרתי אותו. לקחתי עיתונאים, אנשי מקצוע רציניים, היו אנשים מרק"ח, קומוניסטים, סמיח אל קאסם ואחרים, וראיתי שהעיתון קיבל אופי קומוניסטי... אני הרי ממש לא קורא ערבית שוטפת וראיתי מישהו שאמר לי אתה מוציא עיתון של רק"ח....

ע"א: הם שינו את התכנים?

א"א: כן. ואז פטרתי את כולם ושמתי מישהו אחר שהערבית שלו לא הייתה מספיק טובה, והוא היה לא טוב. אבל העיתון הופיע עוד שנה-שנתיים וזה עשה את שלו. איך יאסר ערפאת אמר? שהוא ישב בעמאן וקרא את זה כל שבוע ביום רביעי...

ג"ק: כלומר, התכניות שהיו לך כשקניתי את העולם הזה, היו (להוציא לאור) עיתון יומי מצד אחד ו[להקים] מפלגה מצד שני. עשית גם את המעבר הזה מהעיתון או יחד עם העיתון למפלגה בכנסת. האם מבחינתך הפעילות הפוליטית היא המשך של העיתון באמצעים אחרים או שהיא מתקיימת בה בעת עם העיתון? איך עשית את המעבר הזה?

ע"א: מה הבדיל את העיתון שלך מעיתון מפלגתי?

א"א: העיתון לא השתנה. אני הוצאתי את המפלגה מהעיתון. כלומר היה מה שהיום אצל לפיד, למשל, זה פייסבוק... כתבתי דו"ח לבוחר שבהתחלה הודפס בתוך העיתון, אחר כך הוצאתי אותו כמצורף לעיתון בתור דף נפרד, ולא הייתה שום הטיה בעיתון. כל דברי התנועה בעיתון היו במודעות כמו כל המודעות האחרות, אבל זה בוודאי לא היה לטובת העיתון שנוצרה הצמידות הזאת.

בחיים שלא חטאתי, בחיים שלי לא הייתי קומוניסט ולא הייתי אוהד של ברית המועצות. הבנתי ב-1938, כשהיו משפטי הראווה, כי יש שם משהו יסודי מאוד לא בסדר... הייתה המלחמה של השב"כ בנו והם הוציאו לאור את השבועון רימון, גם זה מעשה בלתי רגיל – ששירות חשאי או משטרה פוליטית מוציאה שבועון כדי כאילו להרוס שבועון אחר... מבחינתנו העיקר היה חרם המודעות בתקופה הכי חשובה לנו, תקופת ההתפתחות. אנחנו חיינו, פשוטו כמשמעו, מהיד אל הפה, מפני שבארבעים שנות עריכתי בעולם הזה היו הרבה חודשים שלא ידעתי איך לשלם את המשכורות בראשון לחודש הבא. בזמן המלחמות לא דאגתי כל כך לפצצות אלא למודעות, ואילו היה מבין את זה איסר, היה מתרכז שם. אלה היו היחסים עם השלטון, והשלטון היה מגובה ברוב גדול של דעת הקהל שהזדהתה אתו בעניין הזה. יגאל ידין היה אויב בנפש שלנו, כמו בן-גוריון.

ע"א: אבל עם זאת העיתון מכר. אתה זוכר מה הייתה התפוצה שלכם באמצע שנות החמישים? כמה מכרתם?

א"א: אנחנו תמיד התנדנדנו בין 12,000 ל-15,000 גיליונות.

ע"א: אבל איפה שהוא באמצע שנות החמישים נראה שהמצב שלכם השתפר, כי הוצאתם גם מהדורות באנגלית, בצרפתית...

א"א: הוצאנו מהדורה אחת באנגלית במהלך 1954, כל השנה, שנקראה *Front Page*. הוצאנו גם עיתון באידיש.

ג"ק: "*Front Page*"... בעצם חזרת אליו כי הוצאת את היומון דף...

א"א: היה גם עיתון בספרדית.

ע"א: אבל למה? למה השפות?

א"א: כי רצינו להתפשט.

ע"א: מי היה אמור לקרוא את המהדורה באנגלית?

א"א: הייתי מודע לסכנה שריחפה על העולם הזה כל ארבעים השנים, שאנחנו מרוכזים בדבר אחד ולא היה לנו בכלל מה שנקרא היום "תמיכה גבית"....

ג"ק: רוח גבית...

א"א: כן. זאת אומרת שכל משבר יכול היה להפיל אותנו.

ע"א: למי הוצאתם את העיתון בספרדית? מי היה אמור לקרוא את העיתון בספרדית?

א"א: קודם היה אידיש, ולא הצליח. אחר כך היה *Front Page* שהיה עיתון הרבה יותר טוב. היו לנו שותפים מדרום אפריקה, 16 שנים הפסדנו כסף. כמובן, כולם הפסידו כסף. אחר כך המנהל המסחרי שלנו היגר למקסיקו וחשב במקסיקו שכדאי להוציא עיתון ספרדי. הוא הופיע גם כשנה והפסיד כסף. אחר כך, במלחמת ששת הימים, הוצאנו את דף. דף היה ניסיון לנצל את ההקשר של המלחמה כדי לנסות להוציא עיתון יומי. רצינו להגשים את החלום שלי להוציא עיתון יומי על פי הדוגמה של הביילד הגרמני. אחר כך בא חדשות והעתיק את הדוגמה שלי עד המילה האחרונה. הדוגמה שלי הייתה העתק של הביילד הגרמני. הייתי שם ולמדתי מהם איך הם פועלים.

ע"א: היו לך קשרים עם אקסל שפרינגר (בעליו של הביילד צייטונג)?

א"א: היו יחסי איבה, אבל...

ע"א: אם היית אצל הביילד ולמדת מהם את הטכניקות...

ע"א: שיטת הדסק שיודקובסקי עיצב גם קשורה אליך? העובדה שהכול עבר דרכו ועם שיטת השכתוב?

א"א: העולם הזה המציא את השכתוב. העולם הזה נכתב כולו בסגנון אחד, בלי חתימה, במשך הרבה שנים. לקחנו את זה מ-*TIME* מגזין, עם היומרה כאילו איש אחד כותב את כל העיתון בדיוק באותו סגנון.

ע"א: מההתחלה? מהגיליון הראשון?

א"א: עם זה התחלנו, התחלנו עם *TIME* מגזין.

ג"ק: שמרתם על זה עד הסוף או שבאיזה שהוא שלב אנשים בכל זאת רצו ביטוי אישי?

א"א: את הסגנון כן, החתימות לא... התחיל לחץ כבד, בא דור חדש והשקפת עולם אחרת.

ע"א: אז יודקובסקי לקח בעצם את שיטת השכתוב ממך ויישם את זה בדיעוה אחרונות.

א"א: ודאי, ודאי. אבל למה אני מספר את זה? מפני שדיברנו על כוכבים... אני לקחתי את האנשים מהרחוב. אף פעם לא לקחתי עיתונאי שעבד קודם בעיתון אחר. הוא היה מקולקל כבר בשבילי. רציתי לעצב את האנשים מההתחלה. ואז מה קרה? לקחתי אנשים מהרחוב, גידלתי אותם בעבודה... מצב אידאלי. לשם כך הייתה ישיבת מערכת. דיברנו על כתבה, איך היא בערך צריכה להיות, לשטח יצאו כתב וצלם מינימום, קראנו לזה בהתחלה "חוליית כיסוי", שזה תרגום מאנגלית, והם חזרו. אדם חזר עם כתבה, אדם חזר עם צילומים, אני יושב באמצע, אף פעם לא ישבתי ליד שולחן הכתיבה שלי. תמיד אהבתי לשבת ליד שולחן העימוד, ופה הכתב והצלם מניחים את כל הקונטקטים של הצילומים, עשרות הם שמו לי על השולחן, ואני אמרתי: מה הסיפור שלך? ספר לי מהו עמוד השדרה שלך? מה ציר המאמץ העיקרי? מה אתה רוצה להגיד, בקיצור? ככה וככה, קצת מדברים על זה, אולי איזה זווית אחרת... ואז שמים לי את הקטע, אני מסמן את הקונטקטים שאני רוצה, ישר מפתחים אותם. היה לי חדר חושך במערכת ואז לוקחים את העמודים ומניחים את הכתבה על העמוד. מתחילים בצילום. הצילום נותן את הכותרת, ואז הכתבה... אני לא עשיתי את העימוד הטכני, בשביל זה היה עורך גרפי, אבל הכתבה הייתה מונחת על הנייר, עוד קצת עבודה... אהבתי מאוד את העבודה הזאת.

ע"א: זאת אומרת שהעולם הזה היה גורם מהפכני בתחום הפוטו־ורנליזם בארץ, שהקנה משמעות חדשה לגמרי לתחום.

א"א: לגמרי. האינטגרציה זה העולם הזה: האינטגרציה של כותרת, תמונה וטקסט כיחידה אחת לגמרי.

ע"א: כשנקודת המוצא היא התמונה.

א"א: בשבילי נקודת המוצא הייתה התמונה, כן, שזה מה שהקורא רואה... הוא פותח את העמוד – מה הוא רואה? תמונה, ולפעמים גם ציור, אבל זה נדיר. היה לנו צייר נהדר: שמואל בק, אחד הציירים הגדולים. הוא עבד אצלנו כמה שנים כשהיה חייל ולא יכול היה לחתום, היה אסור, אז הוא חתם "בק"... הוא עבד אתי ב-1953 כשכתבתי סדרה של סיפורים בדיוניים, מאמרים בדיוניים על כל מיני דברים שעלולים לקרות במדינה, כלומר אם הרוסים רוצים לכבוש אותנו בעזרת מאה אלף או חצי מיליון עולים מרוסיה, משטר פאשיסטי.

בשבילי, הפעילות בכנסת הייתה המשך ותוספת לעיתון, כלומר אותם הדברים שכתבתי בעיתון, שנאמתי בכנסת ולהפך. לכן קראנו לסיעה על שם העיתון, לכן מערכת הבחירות הראשונה שלנו הייתה מבוססת כולה על העיתון, על חוק לשון הרע, כך שהייתה צמידות מוחלטת. עבדתי שלושה ימים בשבוע בכנסת וארבעה ימים בשבוע בעיתון full time. היום אני לא כל כך מבין איך הספקתי הכול. הייתי גם יושב ראש של תנועה פוליטית פעילה. הסתדר איך שהוא.

ע"א: וזה לא הפריע? העבודה שלך בכנסת לא הפריעה לעבודה העיתונאית?

א"א: אני די טוב בהאצלת סמכויות ואני עוד יותר טוב בתור גרמני מלידה. אני טוב גם בלוח זמנים.

ע"א: אם אנחנו מדברים על העברת סמכויות, אתה יכול לנקוב בשמות של כמה עיתונאים בולטים שאתה חושב שתרמו להתפתחות העיתון? זה היה אמנם עיתון של איש אחד, אבל יכול להיות שהיו שם גם אחרים... מי הם?

א"א: זה לא היה עיתון של איש אחד. היה עיתון של עורך חזק מאוד, אבל תרמו המון. כולם. לא לקחתי לעבודה אדם שלא תרם.

ג"ק: אבל אחר כך הם עזבו אותך והלכו לרעות בשדות זרים.

א"א: היה לי תלמיד בשם דב יודקובסקי... הייתי מיודד עם ידיעות אחרונות מפני שעזריאל קרליבך (שעזב את ידיעות והקים את מעריב) שנה אותי ולא הבנתי למה. לא ידעתי שהוא רצה לקנות את העיתון (העולם הזה). יום אחד כששמו לנו פצצה, אחת הפצצות שדיברתי עליהן, הוא כתב מאמר ארסי שבו הוא רמז, ויותר מרמז, ש"הם בטח שמו את הפצצה בעצמם לצורכי פרסומת". זה הרגז אותי מאוד, וכתבתי לו בתשובה מאמר "היסטורי" תחת הכותרת: "המקצוע: נבל". וכתבתי עליו מה שידעתי ומה שחשבתי. אז התחילה המלחמה ועל רקע המלחמה שלנו במעריב התחילה ידידות גדולה עם משפחת מוזס, עוד עם יהודה מוזס.

ע"א: היו לך קשרים עם יהודה מוזס?

א"א: הייתי בקשרים טובים מאוד אתו. יום אחד הוא נתן לי תמונה של קרליבך בפוזוה מאוד מגוחכת, עומד לפני חלון ראווה עם לבני נשים, ואני פרסמתי את התמונה הזאת אולי שלושים פעם, שבוע אחרי שבוע, כל פעם בהקשר אחר, כאילו, כתבתי מכתב למערכת, כתבתי מדור הומוריסטי, וזה הפך לשם דבר... אחר כך הייתי מיודד עם נוח מוזס, ויום אחד הוא אמר לי: שמע, בא איזה בן דוד שלי שאני רוצה להכניס אותו לעבודה בעיתון, אולי קצת תדבר אתו ותלמד אותו? אמרתי: כן, למה לא? ובא דב יודקובסקי, גלותי מאוד, ההפך מצבר, וישבתי אתו באחד המלונות, גת רימון. מעניין מה זוכרים ומה לא זוכרים...

ג"ק: כן, שמות של מלונות...

ע"א: יש לך כנראה זיכרון טופוגרפי טוב מאוד.

א"א: זה בטח. ובכן, ישבתי אתו. הוא מצא חן בעיני; הקשיב בדריכות, ואני שרציתי להוציא לאור עיתון יומי ובראש שלי כבר הייתה תמונה של העיתון היומי שאני רוצה להוציא, משום מה שפכתי את הכול. זה קורה לפעמים בשיחה כשיש מאזין טוב. נתתי לו את כל התורה כפי שראיתי אותה, והוא לקח את העיתון והקשיב לכל מה שאמרתי לו: להוריד את גרומיקו (שר החוץ הסובייטי) מהכותרת הראשית, לשים את הרצח האחרון – עיתון יומי...

קשת הלכה להארץ, זיוה יריב הייתה אצלי והלכה לידיעות, עמוס קינן עזב אותנו לידיעות, דן בן אמוץ הלך ל...
 ג"ק: לדבר השבוע, אני חושב, לזמן קצר.
 א"א: לדבר השבוע, כן.
 ג"ק: וסיים בחדשות... נעבור לחלקכם השנוי במחלוקת בפרשת קסטנר...

העולם הזה בפרשת קסטנר

א"א: קסטנר. אנשים לא מבינים את העמדה שלנו בעניין קסטנר. עבדתי בשיתוף פעולה הדוק מאוד עם עו"ד שמואל תמיר. עבדנו יחד על פרשת עמוס בן-גוריון (מפקד משטרת תל-אביב, בנו של ראש הממשלה). אני כפיתי על שורת המתנדבים (קבוצה חברתית בשנות החמישים שעסקה במלחמה בשחיתות שלטונית) לקחת אותו. אליקים העזני (מראשי הקבוצה) לא רצה אותו. הוא תמיד היה משוגע, זה היה ממש בכפייה. למה? מכיוון שעשינו סדרה כשהפצצה הונחה אצלנו. כשעזריאל קרליבך כתב את ההשמצות עלי, מנין היה לו את זה? המפקח הכללי של המשטרה, מר יחזקאל סהר, אמר לו: זה בטח הם עשו בעצמם... סיפרו לי את זה, אז הוא נכנס לי באיזה שהוא מקום בראש. באותו זמן ניהלנו את המערכה שלנו נגד חושיסטאן (שלטונו של אבא חושי בחיפה) שהייתה אלימה מאוד. פקחי עיריית חיפה הכריחו את הקיסוסים בחיפה לגנוז את הגיליונות של העולם הזה. אני חושב ש"חושיסטאן" הייתה הסידרה העיתונאית של עיתונות חוקרת הראשונה בארץ. היא נמשכה כחודשיים, שבוע אחר שבוע, והנחת הפצצות הייתה באותו זמן. היה לנו חשד – היום אנו יודעים שלא – אבל היה לנו חשד שזה קשור בחושיסטאן ואז סהר אמר מה שהוא אמר, לא פרסם אבל אמר. וקרליבך לקח את זה ממנו: אנחנו בטח הנחנו את הפצצה בעצמנו... וכתבתי את התשובה, "המקצוע: נבל". הנושא עלה בכנסת. אני חושב שח"כ יוחנן בדר מחירות העלה את זה לסדר היום, ואני ישבתי בכנסת במזנון, חיכיתי לדיון הזה ובשולחן השני ישבה כל צמרת המשטרה, יחזקאל סהר, וסגנו עמוס בן-גוריון. אז עוד היינו מידודים. הוא בא לשולחן שלי ואמר: "נו, מי הקורבן הבא שלכם?" אמרתי: "אתם"... פתחתי אז בתחקיר רציני מאוד על צמרת המשטרה. הקדשנו לתחקיר כמה חודשים, ועמדתי לפרסם סיפור. והנה גוף שנקרא "שורת המתנדבים", שלא היה לו שום מושג בחשיפת שחיתות ודברים מסוג זה, הוא עסק בהוראת עברית לעולים חדשים ובכל מיני דברים טובים, הוציא חוברת על המשטרה. זה באמת קצת הרגיו אותי, אבל באותו שבוע הופיע גיליון העולם הזה עם הכותרת "שחיתות במשטרה". עמוס בן-גוריון ידע שנגד העולם הזה לא כדאי להגיש תביעה משום שאנחנו לא מפרסמים מה שאנחנו לא יכולים להוכיח בבית המשפט. ואלה [שורת המתנדבים] היו תמימים. הם כתבו כל מה שהם שמעו, אז נערך משפט נגדם ולי הייתה בעיה שלא נפעל אחד נגד השני, שיהיה איזה שהוא תיאום בינינו. נסעתי לאליקים העזני לקריית יובל, ולילה שלם דיברתי אתו ובסוף הוא השתכנע ולקח את שמואל תמיר. אני עבדתי עם שמואל תמיר גם קודם... ואז באה "פרשת קסטנר". זו הייתה פרשה מגוחכת. איך זה התחיל? ישב זקן אחד (מלכיאל) גרינוולד, בבית קפה בירושלים, שם הוא ישב כל היום. היה לו בית מלון קטן בסמיכות והיה שומע כל מיני שמועות ומבלי לחשוב פעמיים היה כותב על כל שמועה בסטנסיל פנימי לחבריו במזרחי, והיה שולח לכל העולם, כולל למערכת העולם הזה. אנחנו

ע"א: אני חושב שפעם היה לכם מאמר מה יקרה אם בגין יהפוך לראש ממשלה, נדמה לי, איזה מאמר עתידי כזה, בדיוני, לא?
 א"א: הייתי תמיד ביחסים טובים מאוד עם בגין. בגין היה אוהד גדול של העולם הזה.
 ג"ק: בגלל השורשים המשותפים בימין וברוויזיוניזם?
 א"א: הייתי באצ"ל לפניו, וכבר לא הייתי באצ"ל כשהוא בא, אבל הוא זכר לי את זה בלי ספק. אבל הוא היה באופוזיציה חריפה. היחס המשותף לבן-גוריון קרב אותו אלינו...
 ג"ק: ואילו הימין היה בשלטון בשנות החמישים, היית באופוזיציה?
 א"א: בלי ספק. היה ברור שאנחנו מייצגים הפכים פוליטיים, אבל הוא היה באופוזיציה והוא ראה בהעולם הזה במה טובה להפיץ את דעותיו. בכל פעם שביקשתי ראיון אתו הוא נתן ברצון.
 ג"ק: מעניין שלימין אף פעם לא היה עיתון שהצליח.
 א"א: לא, הוא היה בלתי מוכשר לכך, כמה שהיה נואם מוכשר....
 ע"א: אבל לימין היו עיתונאים מוצלחים, ורובם משום מה עברו לעבוד בידיעות אחרונות ובמעריב.
 א"א: הימין נאם. הוא לא ידע לכתוב. ואגב, בהרבה מקומות בעולם העיתונאים הם בדרך כלל שמאליים והנואמים הגדולים הם בדרך כלל הימניים. הוא (בגין) היה נואם אדיר, אבל המאמרים שלו היו משעממים עד מוות.
 ע"א: ז'בוטינסקי היה עיתונאי מוצלח מאוד, הוא אפילו ערך תקופה מסוימת את דואר היום.
 א"א: ז'בוטינסקי היה מיוחד במינו... אבל רציתי לספר עוד על יודקובסקי. מה קרה? גידלתי עיתונאי שהפך לכוכב, הפך לשם דבר, הלך אליו יודקובסקי, הזמין אותו ואמר: משכורת כפולה, פעם בשנה טיול בפריס, שזה היה חלום, ולקח לי את כל העיתונאים בלי יוצא מן הכלל... נשארנו ידידים איך שהוא, אבל את הנבזות הזאת הוא עשה לי לא פעם.
 ע"א: אבל עיתונאים אחרים שלך עברו גם להארץ.
 א"א: כולם. אחרי זמן קצר הוא [העיתונאי המוכשר] הלך לחרות דווקא. לא, לא, הוא הלך לדבר. הוא בא מחרות אבל הוא הלך לדבר. אני הייתי באמצע.
 ג"ק: רן כסלו הלך להארץ. הוא מהעלייה הפולנית?
 א"א: רן כסלו. כל אלה נתתי להם גם את השמות...
 ע"א: זאת אומרת, חוקר שיחקור את העיתון ידיעות אחרונות בשנות החמישים והשישים ימצא שם טביעות אצבע של אורי אבנרי?
 א"א: אם הוא יודע להבחין...
 ע"א: בעצם, אם נמשיך את זה, מי שיחקור את העיתון חדשות של שנות השמונים, ימצא גם שם טביעות אצבע שלך?
 א"א: חדשות היה העתק ישיר של דף... אתה שם את זה ליד זה, מסתיר את הכותרת, את השם, אתה לא יודע מי הוא מי. העתק מדויק... עזריאל קרליבך לקח את אהרן דולב, שהיה אחד העיתונאים הראשונים שלנו ואפילו, אף שהוא שנה אותנו, כתב בחוברת פנימית של המערכת על יד שמו: הוא בא מבית ספר מאוד טוב, מהעולם הזה... אבל את עיקר האנשים לקח יודקובסקי... שמואל תמיר גם הוא ניסה להוציא עיתון שהיה חיקוי להעולם הזה, בשם יעד. דן מרגלית הלך אליו... סילבי

הסכמנו מראש שלא אפרסם שום דבר בלי אישורו. "תן לי בבקשה, אני לא יכול לעשות את זה. הם שכנעו אותי שאני אֶמְחֵץ בין תמיר מצד אחד ובין הסוכנות היהודית ושרת וכל הממסד מצד שני, והם יחסלו אותי..." הבנתי את ההשקפה שלו.

כתבתי מאמר באותו שבוע בלי להזכיר את הדברים האלה, אבל הייתה בו התזה שלא יכול להיות ששני הצדדים מנוולים, כמו שתמיר רצה להוכיח. תמיר רצה להרוויח במשפט, זאת אומרת היה צריך להוכיח שקסטנר מנוול, אבל הוא גם שנא את הממשלה, אז הוא רצה להוכיח שגם אלה מנוולים. היה כאן, לדעתי, חוסר היגיון מוחלט... על כל פנים, כתבתי מאמר שלצדדי אף אחד לא קרא מאז. זה היה מאמר לגמרי אובייקטיבי וכתבתי אותו גם במסגרת "איש השנה". מאמר ארוך מאוד.

ע"א: את המושג "איש השנה" לקחת מ-*TIME*, נכון?

א"א: את הרעיון, אבל זה הפך למשהו ארוך, וזה של *TIME* היה מאמר של שני עמודים. אצלי זה הפך לשלושים עמוד. אני משוכנע לחלוטין שההצעה של אייכמן הייתה רצינית, כאמור על רקע לגמרי, אחר שלא קשור בכלל ליהודים.

ג"ק: הוא חשב על מה שיקרה כשגרמניה הנאצית תפסיד? מה יהיה אז?
א"א: לא הוא. הבוס שלו, הימלר. ובו זמנית הימלר עשה כמה מגעים טנטטיביים בכל מיני כיוונים כדי למצוא קשר לבעלות הברית. היה לו רעיון: להפיל את היטלר, לתפוס את השלטון, לכרות ברית עם בעלות הברית המערביות ואתן יחד להמשיך במלחמה נגד רוסיה. ואז הוא חיפש את הרוזן ברנדוט משבדיה וכל מיני אנשים שיכלו איך שהוא להביא אותו להנהגות הבריטית והאמריקנית, וזה היה אחד מהם. הם האמינו שהיהודים הם כולייכולים. צריך לחשוב על הפסיכולוגיה שלהם. בעיניהם היהודים שלטו בעולם, היהודים שלטו באמריקה ובאנגליה לגמרי. רוזוולט היה בכלל יהודי – רוזנפלד, צ'רצ'יל היה משרת של יהודים... ואז אייכמן בא במגע עם ההנהגה הציונית ומשם הדברים היו מסתדרים. אני משוכנע בזה, וקסטנר באמת יצר מצב... רגע המפנה במשפט היה כשתמיר, שלא היה מי יודע מה משפטן טוב, אבל הוא היה עורך דין טוב מאוד, מה שהאנגלים מכנים barrister [פרקליט הטוען בבית משפט]. לא היה לו שום מידע, רק את הקשקוש הזה שכתב גרינוולד. מה עושים במקרה כזה? הוא הזמין את קסטנר לדוכן. במשפט דיבה, בדרך כלל התובע מזמן עדות בראש המשפט. הוא התחיל לחקור את קסטנר, מה שנקרא "לדוג" ויום אחד התביעה מגישה מסמכים לבית המשפט, ערמה של מסמכים. לתמיר היה כושר קליטה מהיר, כמעט צילומי. ותמיר עבר על הכול... השופט: לפני שאתה מגיש אתה צריך להעביר לצד השני, ותמיר אמר: בסדר, אין התנגדות. כל החבילה הוגשה. ואז ביום השלישי, כשקסטנר היה קצת מותש אחרי חקירה של שעות, על גבי שעות, תמיר אמר לו: נכון שאסאס היה ארגון פושע? קסטנר ענה: כמובן... נכון שכל הקצינים הבכירים באסאס היו פושעי מלחמה? כמובן... נכון שמי שעוזר לפושע נאצי להימלט מעונש גם הוא פושע? אז קסטנר התחיל כבר להסס, אבל לא הייתה לו בררה והוא אמר: כן, בוודאי. ואז תמיר שלף דף אחד מתוך ערמת הדפים: נכון שאתה נתת עדות למען גרלר האסאס קורט בכר? ואז ראיתי איך השופט, שעד לאותו רגע התייחס לתמיר בזלזול גמור... תמיר היה מחוץ לממסד והתייחסו אליו כמו שהתייחסו אלי... באותו רגע הוא השתנה. ראיתי שהשופט פתאום משנה לגמרי את סגנונו.

צחקנו ממנו. זאת אומרת אני כבר הכרתי את המעטפות והייתי זורק אותן לסל. אני חושב שגם את המעטפה הזאת על קסטנר זרקתי לסל. אנחנו מדברים על 1954. מה ידענו על השואה? כלום... והוא כתב סיפור מן ההפטרטה: שהיה איש יהודי אחד בשם קסטנר שדיבר עם אייכמן. אייכמן היה מפלצת ובתודעה שלנו אייכמן היה גרוע מהיטלר, הוא היה מפלצת, והוא, קסטנר, עשה ברית עם אייכמן. זה היה מגוחך... זרקנו... ואז בא המשפט... את קסטנר הכרתי, אגב, משום שהוא היה דובר של המשרד של דב יוסף (שר האספקה והקיצוב בתקופת ה"צנע") במלון פאלאס בירושלים בקומת הגג. הייתה לנו בעיה, לא קיבלנו הקצבה של נייר בתירוץ של חיסכון. עשינו אתם ישיבות. צוות שלנו היה שם בשביל לקבל את הנייר ואני ביקרתי אותו והיינו ביחסים טובים. לא היה לי כל מושג על העבר שלו... פקיד... ואז דב יוסף, הבוס שלו, אמר: לא יכול להיות (הוא היה קנדי, פקיד ממשלתי) על מה מעליבים אותו? או שהוא מגיש משפט או שהוא מתפטר! ואז חיים כהן, שהיה היועץ המשפט לממשלה, והיה איש איום ונורא, גם לא חכם גדול, עשה את המשפט. הוא הגיש את המשפט הזה, הדבר הכי מטומטם בעולם. אף אחד לא היה שומע לעולם על קסטנר ועל אייכמן, ולא הייתה פרשת קסטנר אילולא הוא... אז הוא הגיש משפט ותמיר קיבל את התיק מגרינוולד, היה עוד אחד בשם רומק... קצין מודיעין של לח"י, עוד דמות מוזרה שהביא את גרינוולד לתמיר ואני עבדתי בשיתוף פעולה יומיומי עם תמיר. קודם כול כשהמשפט התחיל, עזרתי לו להעלות את העניין לסדר היום. אף עיתון לא סיקר את המשפט, ואני מיניתי לכך כתב מיוחד: עמנואל פרת (במקור פרוטינצקי) ואנחנו דיווחנו על המשפט מדי שבוע בשבוע, עד שהעיתונים האחרים התחילו לסקר. לצורך הסיקור שלנו פרת עבד בשיתוף פעולה קרוב מאוד עם תמיר. תמיר לא התבייש גם ללכת לדפוס בעצמו ולתקן ולשנות את הכתבות שלנו, ולכן נוצר הרושם הזה שאנחנו נגד קסטנר. לא הייתי נגד קסטנר ואז בא פסק הדין המטורף הזה של (השופט בנימין) הלוי המשוגע: "מכר נשמתו לשטן"... פעם הייתה לי חוויה כזאת. אני טלפנתי לקסטנר ואמרתי לו: אני רוצה לדבר איתך. בפגישתנו אמרתי לו: תראה, מבחינתי כמי שמשתכל על זה מהצד, זה נראה ככה: אייכמן הציע לך הצעה, שלחתם את [יואל] ברנד לאסטנבול. הסוכנות היהודית למעשה חטפה אותו ומסרה אותו לאנגלים, לכן הוא לא חזר ולכן ההשמדה נמשכה כשאיכמן הבטיח שאם הוא יחזור עם תשובה חיובית, עקרונית הוא מפסיק את המשלוחים מיד, 10,000 יהודים ליום. עכשיו, אחת מהשתיים: או שתמיר צודק ואתה היית בסך הכול סוכן של אייכמן בשביל להרגיע את היהודים ולאפשר לשלוח את המשלוחים בלי הפרעה, ואז אתה בוגד, או להפך, ההצעה הייתה רצינית ואילו ברנד היה חוזר אפשר היה להציל יהודים והמנוולים ישבו בירושלים: משה שרת ואחרים... אתה צריך להחליט. אם אתה רוצה להציל את עצמך, אתה צריך לפתוח את הפה ולהגיד שהייתה לך הצעה רצינית, שאייכמן התכוון ברצינות. אגב, אני משוכנע בזה שהוא התכוון ברצינות, על רקע לגמרי אחר, מתוך ידע של גרמניה הנאצית. והוא אמר: טוב. תמיד הייתה לי אתי "הרמס" קטנה [מכונת כתיבה "בייבי הרמס"] וכתבתי מהר מאוד בשתי אצבעות, והוא אמר: טוב. אני מוכן לתת לך ראיון. התחלתי לכתוב והתחיל לרדת חושך, אבל פחדתי להדליק את האור שמא הקסם יפוג. כתבתי שני עמודים ואז מצלצלים בדלת, נכנסת חבורה של הונגרים מהמערכת של העיתון אויקלט והתחילו לדבר בהונגרית. אני לא מבין מילה בהונגרית ואז אמר לי קסטנר: "תן לי בבקשה את הניירות".

א"א: 150,000, זאת בערך הייתה התפוצה שלנו.

ג"ק: מה שנקרא היום חשיפה...

א"א: החשיפה הייתה בין 120,000 ל-150,000. בבית משותף זה הלך מדירה לדירה במשך השבוע, בקיבוץ גיליון אחד בחדר הזה וכולם היו קוראים.

ג"ק: קריאת העיתונים העבריים הראשונים הייתה בדיוק כך, ועורכיהם התלוננו בדיוק כמוך...

א"א: כתוצאה מכך לא יכולנו להוריד את המחיר, ובגלל המחיר הגבוה התופעה הזאת התרחבה וזה ליווה אותנו לאורך הדרך... ניסינו להילחם בזה שלא חתכנו את דפי העיתון. העיתון, אם היה סגור היה צריך לפתוח, אז הקיוסקאים פתחו והשאלו, קיבלו בחזרה... השאלו עוד פעם ועוד כל מיני טריקים כאלה וזאת הייתה תופעה שליוותה אותנו.

ג"ק: כנקמה מתוקה – היום זה קורה לידיעות.

א"א: אהה, כן?

ג"ק: בקיוסקים אנשים מעבירים מיד ליד ולא קונים את העיתון.

א"א: קוראים על יד הקיוסק? כן, זה גם קורה... על כל פנים התופעה הזאת, שהתגאינו בה מאוד, הייתה בעוכרינו... כל כך הרבה קוראים לכל גיליון. וזה היה כך עד הסוף. זה נכנס ממש לפולקלור של המדינה. המצב הכלכלי לא היה גרוע אלא קטסטרופלי מסיבה אחת: קיבלנו קרדיט מבנק, בנק מחתים את המנהלים בדרך שגרה ואני סירבתי לחתום. אני בן לאבא שחתם... נאיבי מאוד, חתם ערביות וכול החיים שלו שילם ערביות של אחרים, ונשבעתי שאני בחיים שלי לא חותם על ערבות ועד היום קיימתי.

הבנק נתן לנו. האמינו שאורי אבנרי לא ירמה אותם, וקיבלנו מאות אלפי שקלים, כבר היה השקל, הלוואות בלי ערבות וזה הטיל עלי אחריות. יכולתי לסגור את העיתון. זה היה הרבה יותר מכובד לו יום אחד הייתי אומר: **העולם הזה** נסגר וגמרנו, תקראו **חדשות** או עיתונים אחרים. אני לא יכולתי לעשות את זה. זו הייתה מעילה באמון של הבנק, ויותר גרוע, מעילה באמון של העובדים שלי. היו לי קרוב לארבעים עובדים, לא היה כסף לפיצויים, אפילו היינו בפיגור פלילי של התשלומים הסוציאליים, לכן הייתי מוכרח למכור ועד היום אני לא מתחרט על זה. מה גם שהייתי בטוח שהעיתון ימות תוך שנה וידעתי שהחברה האלה לא יוציאו עיתון בחיים שלהם.

ג"ק: איפה היום הלוגו של **העולם הזה**? בידי מי נמצא השם **העולם הזה**?

א"א: בידי **ידיעות**.

ע"א: שמעתי שהארכיון נמצא בידיים שלהם.

א"א: **ידיעות** קנה את הארכיון. לא היה לנו ארכיון ממש, אלא ארכיון תמונות... והן כולם עומדות מסודרות יפה מאוד בארכיון של **ידיעות**.

ע"א: ו**ידיעות** משתמש בארכיון הזה?

א"א: אני לא יודע, לא בטוח, אבל יכול להיות שכן. ראיתי שמסודר שם מאוד. פעם חיפשתי משהו ומצאתי בקלות.

ג"ק: ולך עכשיו יש אתר... בלוג...

ע"א: עברת מנייר לאינטרנט?

ג"ק: אתה חושב שעיתונות הנייר מתה? או שיש עוד מקום למגזינים ופחות עיתונות יומית? בצרפת המגזינים עדיין נקראים...

מאותו רגע הוא הפך לעבד נרצע של תמיר, וקסטנר לא היה יכול לצאת מזה. הוא לא היה יכול להסביר מדוע הוא נתן את העדות למען בכר. הוא אמר לי: אתה יודע, עם בכר הלכתי בסוף המלחמה והצלנו יהודים ממחנות הריכוז. האמת, לדעתי יש תאוריה שאני משוכנע בה לחלוטין, אף שאני לא יכול להוכיח אותה. אני חושב שבכר שהיה קצין אס"ס, תפקידו היה להחרים רכוש יהודי, איש כלכלה, לא היה לו שום קשר עם המשלוחים וכל הדברים האלה. ליהודי הונגריה החרימו רכוש עצום שהאס"ס שם יד עליו... האס"ס לא אהב לתת כסף לאוצר. הוא החזיק הכול אצלו. הוא היה אימפריה כלכלית ואני משוכנע שבכר החזיר חלק מהרכוש לא לקסטנר אלא לסוכנות היהודית, שאני יודע מה היא עשתה עם זה... מה שהסוכנות עשתה זה לקנות נשק. עשו המון דברים ואני משוכנע שזאת הייתה הסיבה האמיתית... כי מה תמיר גילה בערמת הניירות? דו"ח שכתב קסטנר לאליעזר קפלן [גזבר הסוכנות ולימים שר האוצר]. מה פתאום קפלן שייך לשואה? כסף... זו הייתה התאוריה שלי.

העולם הזה ניצח את עצמו לדעת

ג"ק: ברשותך, נעבור לעבר היותר קרוב ולעתיד. כלומר, ראשית: מה בעצם היו הסיבות לירידה ולכישלונות של **העולם הזה** ולעובדה שמכרת אותו?

א"א: **העולם הזה** פשוט פשט את הרגל.

ג"ק: האם זה בגלל הפעילות הפוליטית? מצד אחד, אולי אנשים שקראו **העולם הזה** היו חייבים להזדהות אתו פוליטית? ושנית, האם עיתונים אחרים לא התחילו לנקוט בעצמם שיטות של **העולם הזה**?

א"א: זה העניין. **ידיעות אחרונות** התחיל להיות סופר **העולם הזה**, ואיפה שה**עולם הזה** כתב עמוד, **ידיעות אחרונות** הוסיף מוסף שלם, וה"פתחלנד" [עמוד הטורים של הכותבים השמאלנים] וכל הדברים האלה. **העולם הזה** לא יכול היה להתחרות באימפריות כלכליות. אנחנו ניצחנו את עצמנו לדעת, אני חושב. הדעות שלנו התקבלו במידה רבה, הפלסטינים כבר לא נראו כמו אני יודע מה... אני חושב, כשאני מנתח את זה לעצמי, בעיקר על שלושה דברים: (א) המצב הגרוע של **העולם הזה** מבחינה כספית מהרגע הראשון. לא היה לנו כסף אף פעם. (ב) הדעות שלנו והשיטות העיתונאיות שלנו, המוספים עם התמונות הגדולות – כולם היו תלמידים שלי, ופתאום התחילו לעשות את זה עם המוספים של העיתונים הגדולים. לא יכולנו להתחרות. (ג) אני חושב באופן שולי גם שזה היה עיתון שקשור יותר מדי למפלגה. אז כבר הייתה חד"ש, הייתה של"י באמצע, ואחר כך הרשימה המתקדמת לשלום. כל זה יחד עם חוסר מוחלט של רזרבות כספיות כשהיה משבר של מודעות. התחלנו לקבל מודעות בשנות השבעים. החרם נשבר והגדלנו את העיתון למאה עמודים בערך, אבל לא יכולנו להתחרות בענקים, בערמות של **ידיעות אחרונות** או **מעריב** בערב שבת, וה**עולם הזה** היה במצב כלכלי רע מאוד.

אחת הבעיות שעוד לא דיברנו עליה, אבל הייתה חשובה מההתחלה: **העולם הזה** סבל ממחלה שאינני מכיר כדוגמתה בשום עיתון בעולם. על כל גיליון של **העולם הזה** היו עשרה, 12, 15 קוראים. זה מוכח סטטיסטית על ידי הסקר השנתי של המפרסמים, וכתוצאה מכך... ע"א: אם יצאת ב-12,000 אז צריך לדבר על 150,000 קוראים...

לא נגד ישראל, הוא רק מגלה להם תכניות של שדה תעופה של נאט"ו בטוקיו ועוד דברים כאלה, לא נגד מדינת ישראל. אבל זו הרי שטות, הוא היה סופר אינטליגנטי והוא ידע שאם אתה נכנס לעסקים האלה, אתה לא מכתוב תנאים, מכתבים לך תנאים. הוא היה סופר אינטליגנטי. אנשים סופר אינטליגנטים מתחילים לבזוז לאנשים אחרים, כמו למשל איסר הקטן, איש עלוב כזה, הוא בטח בז לו לחלוטין, ועשה שטויות. על כל פנים, למה אני מספר את זה? כשהתפוצצה הפרשה הצנזורה רצתה לדפוק אותי, וקבעה שהפרסום מותר ממוצ"ש בשעה שבע, בדיוק באמצע השבוע בין הגיליונות של העולם הזה. החלטתי לדפוק אותם, ואמרתי: אנחנו נוציא גיליון מיוחד, נודיע מראש שהעולם הזה יופיע בגיליון מיוחד. לא אמרנו על מה יהיה הגיליון המיוחד במוצ"ש. ואז קרה דבר מיוחד במינו. אמרנו שהעולם הזה יופיע בשעה שבע. הוא לא הופיע בשעה שבע וגם לא בשמונה וגם לא בתשע, הוא הופיע ב-11 בערך. רחוב דיזנגוף בין גורדון לפרישמן היה סתום. אלפי אנשים חיכו שיופיע הגיליון.

ג"ק: מול כסית?

א"א: מול כסית. לשני הצדדים בין פרישמן לגורדון. היום זה לא ייתכן, משום שאף אחד לא אכפת לו כלום, אתה מבין. הסוג הזה של קוראים שביום שלישי בערב לא יכלו לחכות ליום רביעי בבוקר שיופיע העיתון בקיוסק והם היו צריכים ביום שלישי בערב ללכת לכסית לקנות את הגיליונות הראשונים שעוד הצבע היה רטוב.

ג"ק: טוב, היום סומכים על האינטרנט.

א"א: בוודאי, היום זה אינטרנט... אני כותב היום מאמר, אני מקבל תוך רבע שעה הודעות מהנולולו.

ג"ק: על כל פנים לא אכפת להם, אבל לשער האחורי הם היו מסכימים.

א"א: יש לי קוראת מרחוק... היא כותבת לי מפקיסטאן. תוך חצי שעה אני מקבל תגובה על כל מאמר.

העולם הזה, אפריל 1960 – שער אחורי

א"ק: אני חושב שמגזינים הם במצב קשה. כל העיתונים במצב קשה בכל העולם. שפיגל מחזיק מעמד יפה, המתחרים שלו נסגרו. TIME עוד קיים נדמה לי... Newsweek עבר לאינטרנט.

ג"ק: ר-LIFE נסגר. מה יקרה, להערכתך? לאיזה כוון זה הולך בארץ? עיתונות הנייר כאן מתה?

א"א: אני חושב מאוד לעיתונות הכתובה. אני חושב שאנחנו עוברים לכלי התקשורת האחרים. אני ממש סולד מזה... אני אישית לא... אני חושב שאם חלילה יסגרו את הארץ, וזה יכול לקרות כל יום, בעיני זה יהיה אסון למדינה וגם לעצמי.

ע"א: גם אם ימשיכו את הארץ באינטרנט?

א"א: אני לא יודע, לי אישית יש בעיה עם זה. אני לא אוהב לקרוא באינטרנט. אני קורא כשאני מוכרח, אבל אני ממש לא אוהב את זה.

ע"א: מעבר לזה מטרידה אותי שאלה אחרת: למה אין היום עיתון כמו העולם הזה או עיתון שמקביל להעולם הזה בחברה הישראלית?

א"א: מכל הסיבות שמניתי, שבגללן העולם הזה מת. שכחתי עוד סיבה אחת: העולם הזה פנה לאנשים שאכפת להם והיה מאוד מעורב פוליטית וחברתית. אז בדור הראשון שבאמת היה אכפת לו מהמדינה, מפני שהוא הקים אותה, הצלחנו. בדור השני גם. עם הדור השלישי התחילו לנו בעיות. הדור השלישי לא אכפת לו כלום, והאווירה החדשה של האדישות ושל הלא אכפתיות הייתה לרעת העולם הזה. אתה יודע מה קרה עם הגיליון שלנו על פרשת ישראל בר (סא"ל בר), ההיסטוריון של צה"ל, נמצא אשם בריגול לטובת בריה"מ בשנת 1961)? כשפרצה הפרשה הייתי מיודד מאוד עם ישראל בר. הוא היה אחד המודיעים הכי חשובים שלנו במשרד הביטחון.

ע"א: ואתה באמת חושב שהוא היה סוכן סובייטי...?

א"א: כן. אהרונצ'יק כהן [חבר מרכז מפ"ם, שהואשם במסירת מידע לסוכן זר] לא היה, בר כן היה. הוא הצדיק את זה לעצמו בכך שזה

העולם הזה, אפריל 1960 – שער קדמי